НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЧЕРНИШ ЮРІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК 343.985:343.359.3

ДИСЕРТАЦІЯ
ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ КОНТРАБАНДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

081 – Право

08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____Ю.П. Черниш

Науковий керівник – **Аркуша Лариса Ігорівна**,
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2026

АНОТАЦІЯ

Черниш Ю.П. Виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (галузь знань 08 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2026.

Дисертація є першим у науці криміналістки спеціальним комплексним дослідженням особливостей виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей з урахуванням сучасних умов.

У дисертації внаслідок системного визначення стану наукової розробки проблем виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей критично переосмислено існуючі криміналістичні доктрини та адаптовано їх до сучасних безпекових викликів. Доведено недостатність традиційних підходів до ідентифікації предмета злочину без інтеграції методів мистецтвознавчої експертизи та цифрового простеження походження об'єктів.

Аналіз наявних наукових точок зору дозволив визначити поняття «культурні цінності» як предмету злочинного посягання у якості цілісної сукупності матеріальних і нематеріальних результатів людської діяльності та природних об'єктів, які через свою історичну, наукову, художню чи етнографічну значущість є унікальним свідченням розвитку цивілізації на різних етапах її існування. Будучи невід'ємною частиною культурної спадщини, ці об'єкти – від архітектурних пам'яток і творів мистецтва до архівних документів та рідкісних природних зразків – мають особливе суспільне, національне або світове значення, а тому потребують обов'язкової охорони, збереження та відтворення задля передачі наступним поколінням незалежно від їхнього місцезнаходження чи форми власності.

З урахуванням предметно-змістовних характеристик та криміналістичного значення культурних цінностей у кримінальному провадженні, їх класифіковано за: матеріальною формою**;** історико-культурною цінністю; рівнем складності

ідентифікації; специфікою правового режиму легалізації; джерелом походження; способом обігу; ступенем криміналістичної значущості; особливостями механізму злочинного набуття; характером умов зберігання та транспортування; розміром та наявністю можливості фрагментування (розбирання).

Зазначено, що обстановка вчинення контрабанди культурних цінностей є складною динамічною системою просторово-часових, правових та матеріальних факторів, що не лише формують фон злочину, а й виступають головним джерелом криміналістично значущої інформації. Вона безпосередньо детермінує вибір способу переміщення культурних цінностей – від використання офіційних митних пунктів із підробкою документів до нелегальних маршрутів через «зелені» кордони чи зони воєнних дій, де правовий режим зазнав деформації. Акцентовано увагу на тому, що ключове значення має нерозривний зв'язок місця та часу, оскільки вибір конкретних локацій (контрольованих, окупованих чи транзитних зон) та специфічних періодів (нічний час, зміна нарядів, святкові дні) дозволяє злочинцям мінімізувати ризики викриття.

На підставі результатів узагальнення наукових точок зору, а також власного практичного досвіду автора, зроблено висновок, що спосіб вчинення контрабанди культурних цінностей є цілісною та багаторівневою моделлю детермінованих дій, що розгортається через три взаємопов'язані етапи: стратегічну підготовку, безпосереднє фізичне переміщення та подальше маскування слідів. При цьому наголошено, що на етапі підготовки правопорушники реалізують комплекс інтелектуальних та організаційних заходів, що включають інформаційно-аналітичний підбір ліквідних об'єктів із залученням фахівців, документальне фальшування експертних висновків і дозволів, а також ретельне логістичне планування з облаштуванням тайників та створенням фіктивної історії походження предмета. Окремо підкреслено, що безпосереднє вчинення злочину характеризується багатогранністю методів подолання митного кордону: від особистого приховування культурних цінностей на тілі чи в багажі та використання «необізнаних» поштових кур'єрів до складних схем маскування цінностей під предмети масового вжитку,

зловживання дипломатичними каналами або незаконного перетину кордону поза пунктами пропуску, особливо в зонах збройних конфліктів. Таким чином, завершальний етап приховування спрямований на остаточну легалізацію здобутого майна через «сірі» онлайн-аукціони, інтеграцію об'єктів у приватні колекції під виглядом сімейних реліквій, використання транзитних ланцюгів для розірвання зв'язку з країною походження, а також технічну деформацію зовнішнього вигляду культурних цінностей задля унеможливлення їхньої ідентифікації за базами розшуку.

Необхідність прогностичної оцінки трансформації способів контрабанди в умовах збройного конфлікту, дозволило виокремити нові закономірності слідоутворення, зумовлені руйнацією офіційних облікових систем, евакуацією музейних фондів та використанням зон бойових дій як транзитних коридорів.

Сформовано сучасний типовий криміналістичний профіль контрабандиста культурних цінностей, який характеризується високим рівнем соціальної адаптації та інтелектуальною підготовкою, що суттєво відрізняє його від загальнокримінального злочинця. Зазначено, що це переважно особи зрілого віку (25–45 років) із вищою освітою та професійним досвідом у сферах логістики, мистецтвознавства або зовнішньоекономічної діяльності, що дозволяє їм фахово маніпулювати документами та процедурами контролю. При цьому зазначено, що соціально-демографічна структура профілю зазнала трансформацій з 2022 року: при домінуванні чоловіків (62%) спостерігається зростання частки жінок майже до 40 років, що зумовлено правовими обмеженнями воєнного стану та використанням статусу біженця для маскування вивезення артефактів під виглядом особистих речей. Акцентовано, що психологічний портрет такого правопорушника базується на раціональному прагматизмі, де контрабанда сприймається як високоприбутковий інвестиційний проєкт із прорахованими ризиками, а зовнішня законослухняність поєднується з глибоким знанням «слабких місць» митної системи. Окремо мотиваційну сферу визначено стійкою корисливою орієнтацією, причому найбільш небезпечним залишається «професійний» тип (антиквари, дилери), які діють у складі організованих груп.

Зроблено висновок, що у сучасних умовах профіль еволюціонував у бік дистанціювання та адаптивності, що проявляється у переході на наземні маршрути, активному використанні поштових сервісів та залученні необізнаних третіх осіб задля мінімізації ризику особистого затримання та професійної мімікрії під сумлінного громадянина.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики, дозволив стверджувати, що сучасна організована злочинна діяльність у сфері обігу культурних цінностей являє собою ієрархічно структуровану та технологічно адаптовану систему, що базується на функціонуванні різнорівневих угруповань: від малих епізодичних груп і стійких спеціалізованих ОЗУ (універсальних або вузькопрофільних) до розгалужених міжрегіональних та транснаціональних мереж, а також гібридних структур, інтегрованих у легальний антикварний бізнес, та багатопрофільних злочинних організацій. При цьому ефективність таких об’єднань забезпечується чітким розподілом ролей між широким колом учасників, де ключову роль відіграє організатор-координатор, який керує мережею, що включає безпосередніх виконавців крадіжок, скупників антикваріату та пошуковців («чорних археологів»), а також замовників-колекціонерів, які формують попит. Окремо зазначено, що важливою складовою латентності цих схем є залучення інтелектуального блоку – фахівців-мистецтвознавців, експертів та реставраторів для документальної та фізичної фальсифікації об’єктів, а також професійних кур’єрів, логістів і технічних спеціалістів, які забезпечують приховане транспортування артефактів. Безперешкодність переміщення часто гарантується корумпованими посадовцями митних і прикордонних органів, тоді як фінансові оператори відповідають за легалізацію доходів через цифрові активи та офшорні структури.

Зосереджено увагу на тому, що виявлення контрабанди культурних цінностей є складним багатоаспектним процесом, що становить фундамент усієї системи протидії злочинним посяганням на національну спадщину та поєднує в собі стратегічні завдання правоохоронної розвідки з тактичним інструментарієм оперативного пошуку, який визначається як цілеспрямована діяльність

уповноважених підрозділів із систематичного виявлення, аналізу та розпізнання оперативно значущої інформації про предмет контрабанди, про суб'єктів і їх кримінальні зв'язки, про канали та способи переміщення, фінансові операції та легалізацію (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом, попит і ринки збуту, корупційні ризики та інші умови, що сприяють вчиненню контрабанди культурних цінностей.

Аргументовано, що застосування засобів оперативного пошуку дозволяє не лише локалізувати сталі маршрути та зони підвищеного ризику, зокрема в умовах воєнного стану та на територіях бойових дій, а й ідентифікувати суб'єктів оперативного інтересу – від окремих контрабандистів до розгалужених ОЗУ та корумпованих посадовців, які забезпечують їхню діяльність. Водночас розвідувальна функція забезпечує стратегічне прогнозування криміногенної ситуації, дозволяючи своєчасно нейтралізувати соціальні та організаційні чинники, що сприяють незаконному обігу культурних цінностей, та припиняти інтеграцію вітчизняних злочинних груп у міжнародні контрабандні мережі. Обґрунтовано, що виявлення контрабанди культурних цінностей вимагає повної конвергенції оперативно-розшукових, криміналістичних та митних методів, де отримання первинних даних трансформується у доказову базу для ініціювання досудового розслідування і стає динамічною інтелектуально-аналітичною системою, спрямованою на випередження дій злочинних угруповань, документування їхньої діяльності та створення належних умов для неминучості кримінального переслідування з метою фізичного збереження та повернення об'єктів культурної спадщини під контроль держави.

Враховуючи, що під оперативно-розшуковою ситуацією визначається сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов, що склалися на певному етапі оперативно-розшукової діяльності, які характеризують стан криміногенної події, рівень та зміст наявної оперативної інформації, особливості оперативної обстановки, а також реальні можливості оперативних підрозділів щодо здійснення комплексу оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення, попередження, припинення та документування фактів незаконного

переміщення культурних цінностей через митний кордон України, виділено наступні типові оперативно-розшукові ситуації: ситуація обмеженої оперативної поінформованості працівників правоохоронних органів; ситуація наявності даних про предмет контрабанди без встановлення кола причетних осіб; ситуація встановлення осіб оперативного інтересу за відсутності підтверджених даних про предмет контрабанди; ситуація активної підготовки до вчинення контрабанди культурних цінностей; ситуація приховування злочинної діяльності, за якої контрабанда культурних цінностей уже вчинена. Зазначено, що такі типові оперативно-розшукові ситуації обумовлюють формування системи типових оперативно-тактичних завдань, вирішення яких забезпечує ефективне виявлення, попередження, припинення та документування контрабанди культурних цінностей.

Розуміючи під типовими слідчими ситуаціями, що виникають під час розслідування контрабанди культурних цінностей, узагальнені наукові моделі найбільш імовірних інформаційних, організаційних і тактичних умов, що складаються на певному етапі досудового розслідування та відображають стан наявних відомостей про обставини кримінального правопорушення, коло причетних осіб, предмет контрабанди, способи його переміщення й приховування, а також визначають особливості діяльності суб’єктів, залучених до здійснення досудового розслідування, систематизовано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування із виокремленням тактичних завдань, версій та напрямів (ситуація 1 - контрабанда культурних цінностей шляхом прихованого переміщення з маскуванням предмета; ситуація 2 - контрабанда культурних цінностей шляхом використання підроблених або незаконно отриманих дозвільних документів; ситуація 3 - контрабанда культурних цінностей з використанням міжнародних поштових та кур’єрських відправлень; ситуація 4 - контрабанда культурних цінностей через дипломатичні або гуманітарні канали прикриття; ситуація 5 - контрабанда культурних цінностей з попереднім незаконним набуттям; ситуація 6 - контрабанда культурних цінностей, незаконно вилучених на тимчасово окупованих територіях України); та

подальшого етапу розслідування (ситуація 1 - ситуація мінімальної (пасивної) протидії, ситуація 2 - ситуація активної доказової протидії, ситуація 3 - ситуація протидії розслідуванню контрабанди культурних цінностей з боку організованих злочинних угруповань).

Акцентуючи увагу на важливості налагодженої взаємодії між правоохоронними органами як під час виявлення, запобігання та розслідування контрабанди культурних цінностей, визначено її принципи та уточнено сутність як системно організованої, нормативно врегульованої та узгодженої за метою, завданнями, силами й засобами діяльність уповноважених суб'єктів, яка спрямована на своєчасне виявлення, припинення, документування та розслідування незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон, а також на усунення причин і умов, що цьому сприяють.

Обґрунтовано, що ефективність розслідування контрабанди культурних цінностей забезпечується системним застосуванням тактико-криміналістичного інструментарію, спрямованого на розкриття складних механізмів діяльності ОЗУ та ідентифікацію культурних цінностей. При цьому ключовими слідчими (розшуковими) діями у цій категорії кримінальних правопорушень є: огляд (предметів, схованок, документів та транспортних засобів із залученням мистецтвознавців і технічних засобів, як-от рентген-сканери), обшук (приміщень і транспортних засобів для виявлення прихованих цінностей, інструментів маскування та електронних доказів), допит (широкого кола осіб – від підозрюваних та корумпованих посадовців до свідків-очевидців і спеціалістів арт-ринку) та пред'явлення для впізнання (осіб та предметів для встановлення зв'язку між вилученим об'єктом і конкретними учасниками схеми). Наголошено, що розслідування залежить від поєднання спеціальних мистецтвознавчих знань та процесуальних дій, що дозволяє не лише зафіксувати факт злочину, а й нейтралізувати весь ланцюг незаконного обігу національного надбання.

Резюмовано, що протидія контрабанді культурних цінностей прямо корелює з рівнем організованості злочинної діяльності: якщо поодинокі факти зазвичай виявляються засобами митного контролю та моніторингу відкритих

ресурсів (OSINT), то системна діяльність транснаціональних організованих злочинних угруповань потребує розгортання комплексного тактико-криміналістичного інструментарію. При цьому акцентовано, що ключовим елементом розслідування організованої контрабанди є застосування негласних слідчих (розшукових) дій (зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, спостереження за особою, річчю або місцем, контроль за вчиненням злочину), які дозволяють задокументувати повний ланцюг злочину – від джерела походження артефакту до кінцевого іноземного покупця. Аргументовано, що важливою умовою успіху є залучення до конфіденційного співробітництва осіб, інтегрованих у професійне середовище (арт-дилерів, експертів, працівників поштових служб), що в поєднанні з координаційною роллю слідчого та мобільністю оперативних підрозділів дозволяє вирішити складні тактичні завдання.

Дослідження дозволило встановити, що безперервне та системне застосування спеціальних знань під час виявлення та розслідування досліджуваного виду кримінальних правопорушень реалізується через трирівневу модель залучення фахівців. Первинною ланкою є власні спеціальні знання працівників митної служби, що являють собою сукупність професійних навичок і практичного досвіду, які дозволяють на початковому етапі ідентифікувати ознаки культурної цінності об’єктів, виявляти методи їх маскування та розпізнавати поведінкові індикатори правопорушників. На етапі документування вирішальну роль відіграє залучення спеціалістів (мистецтвознавців, археологів, реставраторів), які забезпечують консультативний супровід слідчих дій, надають допомогу у правильній фіксації та попередній ідентифікації вилучених артефактів. Кінцевим етапом формування доказової бази є проведення судових експертиз, серед яких провідне місце посідає мистецтвознавча експертиза, що часто набуває комплексного та ситуаційного характеру та дозволяє не лише підтвердити автентичність і вартість

предмета, а й реконструювати механізм злочину (способи пошкодження, маскування або вилучення з фондів), трансформуючи спеціальні знання у процесуальні докази.

Ключові слова: контрабанда культурних цінностей, виявлення та розслідування, відкриті джерела інформації, протидія злочинності, слідча ситуація, оперативно-розшукова діяльність, класифікація, кримінальне провадження, воєнний стан, планування, митний контроль, організоване злочинне угруповання, злочинна діяльність, слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, спеціальні знання.

SUMMARY

Chernysh Y.P. Detection and investigation of smuggling of cultural property. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for obtaining the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 – Law (field of knowledge 08 – Law). – National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2026.

The dissertation represents the first specialized comprehensive study in the field of criminalistics devoted to the peculiarities of detecting and investigating the smuggling of cultural property in light of contemporary conditions.

As a result of a systematic assessment of the current state of scientific research on the detection and investigation of cultural property smuggling, the dissertation critically reinterprets existing criminalistic doctrines and adapts them to modern security challenges. The insufficiency of traditional approaches to identifying the object of the crime without integrating methods of art expertise and digital provenance tracing is substantiated.

An analysis of existing scholarly perspectives made it possible to define the concept of «cultural property» as an object of criminal encroachment as an integral set of tangible and intangible results of human activity and natural objects which, due to their historical, scientific, artistic, or ethnographic significance, represent unique evidence of the development of civilization at various stages of its existence. As an inseparable part of cultural heritage, these objects – from architectural monuments and works of art to archival documents and rare natural specimens – possess special social, national, or global value and therefore require mandatory protection, preservation, and restoration for transmission to future generations regardless of their location or form of ownership.

Taking into account the substantive characteristics and criminalistic significance of cultural property within criminal proceedings, it has been classified according to the following criteria: material form; historical and cultural value; level of identification complexity; specificity of the legal regime of legalization; source of origin; circulation mechanism; degree of criminalistic significance; characteristics of the mechanism of

criminal acquisition; conditions of storage and transportation; as well as size and the possibility of fragmentation (disassembly).

It is noted that the situational context of cultural property smuggling constitutes a complex dynamic system of spatial-temporal, legal, and material factors that not only form the background of the crime but also serve as the primary source of criminalistically significant information. This context directly determines the choice of methods for transporting cultural property – from the use of official customs checkpoints with forged documentation to illegal routes through «green borders» or zones of armed conflict where the legal regime has been significantly distorted. Particular emphasis is placed on the inseparable relationship between place and time, since the selection of specific locations (controlled, occupied, or transit territories) and specific periods (nighttime, shift changes, holidays) enables offenders to minimize the risk of detection.

Based on the generalization of scientific approaches as well as the author's own practical experience, it is concluded that the method of smuggling cultural property represents an integrated and multi-level model of determined actions that unfolds through three interrelated stages: strategic preparation, direct physical transportation, and subsequent concealment of traces. At the preparatory stage, offenders implement a set of intellectual and organizational measures that include the analytical selection of marketable objects with the involvement of specialists, documentary falsification of expert opinions and permits, and detailed logistical planning involving the construction of hiding places and the creation of a fictitious provenance history for the object. It is further emphasized that the direct commission of the crime is characterized by a wide variety of methods for overcoming the customs border: from the personal concealment of cultural objects on the body or in luggage and the use of «unwitting» postal couriers to complex schemes involving the disguise of valuables as ordinary consumer goods, the abuse of diplomatic channels, or illegal border crossings outside official checkpoints, particularly in areas of armed conflict. Consequently, the final stage of concealment is aimed at the ultimate legalization of the illicitly obtained property through «grey» online auctions, the integration of objects into private collections

disguised as family heirlooms, the use of transit chains to sever links with the country of origin, as well as the technical alteration of the external appearance of cultural property to prevent its identification through search databases.

The necessity of forecasting the transformation of smuggling methods under conditions of armed conflict made it possible to identify new patterns of trace formation caused by the destruction of official record-keeping systems, the evacuation of museum collections, and the use of combat zones as transit corridors.

A modern typical criminalistic profile of a cultural property smuggler has been developed, characterized by a high level of social adaptation and intellectual preparation, which significantly distinguishes such individuals from ordinary criminals. It is noted that these are predominantly individuals aged 25–45 with higher education and professional experience in logistics, art history, or foreign economic activity, enabling them to professionally manipulate documents and control procedures. At the same time, it is emphasized that the socio-demographic structure of this profile has undergone transformations since 2022: although men still predominate (62%), the proportion of women has increased to nearly 40%, which is attributed to the legal restrictions of martial law and the use of refugee status to disguise the export of artifacts as personal belongings. The psychological portrait of such offenders is based on rational pragmatism, where smuggling is perceived as a highly profitable investment project with calculated risks, while outward law-abiding behavior is combined with a deep understanding of the «weak points» of the customs system. The motivational sphere is characterized by a stable profit-oriented focus, with the most dangerous category being the «professional» type (antique dealers and intermediaries) who operate within organized criminal groups. It is concluded that in modern conditions this profile has evolved toward greater distancing and adaptability, manifested in a shift to land routes, the active use of postal services, and the involvement of unwitting third parties to minimize the risk of personal detention and to maintain a professional façade of law-abiding citizenship.

An analysis of investigative and judicial practice materials made it possible to assert that modern organized criminal activity in the sphere of cultural property

circulation represents a hierarchically structured and technologically adaptive system based on the functioning of multi-level groups: from small episodic groups and stable specialized organized criminal groups (universal or narrowly specialized) to extensive interregional and transnational networks, as well as hybrid structures integrated into the legal antiquities market and multi-profile criminal organizations. The effectiveness of such formations is ensured by a clear distribution of roles among a wide range of participants, with a key role played by the organizer-coordinator who manages a network including direct perpetrators of thefts, antique buyers and searchers («black archaeologists»), as well as collector-clients who generate demand. A significant component of the latent nature of these schemes is the involvement of an intellectual block – art experts, specialists, and restorers – who carry out documentary and physical falsification of objects, as well as professional couriers, logisticians, and technical specialists responsible for the covert transportation of artifacts. Unhindered transportation is often facilitated by corrupt officials of customs and border agencies, while financial operators ensure the laundering of criminal proceeds through digital assets and offshore structures.

Particular attention is devoted to the fact that the detection of cultural property smuggling is a complex multidimensional process forming the foundation of the entire system for combating criminal encroachments upon national heritage. It combines the strategic tasks of law-enforcement intelligence with the tactical instruments of operational search activity, defined as the purposeful activity of authorized units aimed at the systematic identification, analysis, and recognition of operationally significant information concerning the subject matter of smuggling, the offenders and their criminal connections, the channels and methods of transportation, financial transactions and the legalization (laundering) of criminal proceeds, demand and markets for illicit trade, corruption risks, and other conditions facilitating the commission of cultural property smuggling.

It is substantiated that the use of operational search measures allows not only the localization of stable routes and high-risk zones – particularly under conditions of martial law and in combat areas – but also the identification of subjects of operational

interest, ranging from individual smugglers to extensive organized criminal groups and corrupt officials facilitating their activities. At the same time, the intelligence function provides strategic forecasting of the criminogenic situation, enabling the timely neutralization of social and organizational factors contributing to the illegal circulation of cultural property and preventing the integration of domestic criminal groups into international smuggling networks. It is argued that the detection of cultural property smuggling requires full convergence of operational-search, criminalistic, and customs methods, whereby the acquisition of primary data is transformed into evidentiary material for initiating pre-trial investigations and becomes a dynamic analytical system aimed at anticipating criminal actions, documenting illegal activities, and ensuring the inevitability of criminal prosecution in order to preserve and return cultural heritage objects under state control.

Key words: cultural property smuggling, detection and investigation, open-source information, crime prevention, investigative situation, operational-search activity, classification, criminal proceedings, martial law, planning, customs control, organized criminal group, criminal activity, investigative (search) actions and covert investigative (search) actions, special knowledge.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Arkusha L. I., Torbas O. O., Zavtur V. A., Melnychuk T. V., Serebro M. V., Chernysh Y. P. Adaptation of Ukrainian legislation to international standards regarding the combat of organized crime. *Lex Humana.* 2023. v. 15, n. 1. P.383–400. URL: https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2455/3429

2. Черниш Ю. П. Типологія організованих злочинних угруповань у сфері контрабанди культурних цінностей. *Правові новели: науковий юридичний журнал.* 2024. № 24. С. 324– 329. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/24_2024/45.pdf DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.43

3. Черниш Ю. П. Види та класифікація культурних цінностей як предмету контрабанди. *Право і суспільство: науковий журнал*. 2024. № 6. С. 346–353. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/6_2024/52.pdf DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.6.50

4. Черниш Ю. П. Комплексний підхід до розуміння сутності культурних цінностей у контексті криміналістичного забезпечення розслідування контрабанди. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 4. С. 628– 631. URL: http://lsej.org.ua/4_2025/154.pdf DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/152

5. Аркуша Л. І., Черниш Ю. П. Особливості виявлення контрабанди культурних цінностей у сучасних умовах: теоретико-методологічний підхід. *Право і суспільство.* 2025. № 3. Т. 2. С. 650–657. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_2/90.pdf DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.88

6. Черниш Ю. П. Психолого-криміналістичний портрет (профіль) контрабандиста культурних цінностей. *Правові новели: науковий юридичний журнал.* 2025. № 25. С. 418– 425. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/25_2025/55.pdf DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.53

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Черниш Ю.П. Предмет злочинного посягання при контрабанді культурних цінностей. *«30 років Закону України «Про судову експертизу»»: сучасний стан та перспективи вдосконалення*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 лютого 2024 року) / відп. ред. А.І. Черемнова. Одеса: Видавництво «Юридика». 2024. С. 303–306.

8. Черниш Ю.П. Деякі особливості дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів:* матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 квітня 2024 року) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2024. С. 553–554.

9. Черниш Ю. П. Культурні цінності як засіб розрахунку у злочинному середовищі. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в період воєнного стану:* матеріали Міжнар. Наук.-практ. конф.; Науково-дослідний інститут публічного права (м. Львів, м. Торунь, 17 травня 2024 року). Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 360–362.

10. Черниш Ю.П. Класифікація культурних цінностей: криміналістичний аспект. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час.:* матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 травня 2025 року) : у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2025. Т. 1. С.735–738.

11. Черниш Ю.П. Особливості взаємодії слідчого зі спеціалістами та експертами під час розслідування контрабанди культурних цінностей. *Судова експертиза: європейська інтеграція та цифрова трансформація:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, м. Кишинів, м. Київ, м. Одеса, 5 листопада 2025 року): тези доповідей. Львів : Видавництво «Растр 7», 2025. С.463–465.

12. Черниш Ю.П. Особливості використання консультацій спеціаліста під час розслідування контрабанди культурних цінностей. *Експертне забезпечення розслідування організованої злочинності: міжнародний досвід та національна практика:* збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса,

27 листоп. 2025 р.) / [орг. комітет: С. Ківалов, М. Аракелян, О. Катарага, Д. Кішко, Д. Колодін, А. Колодіна, Л. Аркуша та ін.]; Нац. ун-т Одеськ. юрид. акад. кафедра криміналістики, суд. експертиз та поліграф.; Нац. центр суд. експерт. при Міністер. юстиц. Республ. Молдова; Одеськ. Наук.-дослідн. ін-т суд. експер. Міністер. юстиції України. Одеса: НУ «ОЮА», 2025. С. 251–255.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ……...…3
ВСТУП……...……..4
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНТРАБАНДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ З УРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ УМОВ……....18
1.1.Стан наукової розробки проблем протидії контрабанді культурних цінностей…….....18
1.2.Предмет злочинного посягання, обстановка, способи підготовки, вчинення та приховування……37
1.3.Характеристика особистості злочинців та організованих злочинних угруповань……..75
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ КОНТРАБАНДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ…….....101
2.1. Особливості виявлення контрабанди культурних цінностей……...101
2.2. Типові слідчі ситуації, версії, напрями розслідування та організація взаємодії правоохоронних органів…….……127
РОЗДІЛ 3. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ…….162
3.1. Тактика проведення гласних слідчих (розшукових) дій……..……...162
3.2. Тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій……...179
3.3. Використання спеціальних знань під час розслідування контрабанди культурних цінностей……..205
ВИСНОВКИ……...……219
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...227
ДОДАТКИ……...252

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БЕБ	Бюро економічної безпеки України
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС	Європейський Союз
ІКОМ	Міжнародна рада музеїв (International Council of Museums; ICOM)
КК України	Кримінальний кодекс України
Конвенція	Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, прийнята 14 травня 1954 року
Крим	Автономна Республіка Крим
МК України	Митний кодекс України
НП України	Національна поліція України
НС(Р)Д	негласні слідчі (розшукові) дії
ОЗУ	організоване злочинне угруповання
ОРД	оперативно-розшукова діяльність
С(Р)Д	слідчі (розшукові) дії
СБУ	Служба безпеки України
ст.	стаття
ЮНЕСКО	Організація Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблематика контрабанди культурних цінностей упродовж останніх десятиліть посідає важливе місце у наукових дослідженнях, що здійснюються на перетині кримінального, митного та міжнародного права. Це питання дедалі активніше обговорюється не лише у науковому середовищі, а й серед експертів правоохоронних структур, митної служби, працівників музеїв, культурологів та представників міжнародних організацій, що опікуються охороною культурної спадщини. Зокрема, останні події – передусім гібридна та повномасштабна агресія Російської Федерації проти України – стали каталізатором активізації досліджень у сфері незаконного обігу культурних цінностей. У таких умовах проблема захисту національного культурного надбання вийшла на новий рівень критичної важливості, адже злочинні посягання набули системного характеру, а масштаби переміщення культурних цінностей – особливо під виглядом евакуації – стали безпрецедентними.

Україна, як держава з надзвичайно багатою, різнорідною та багатовіковою культурною спадщиною, стала вразливою до організованих злочинних дій, спрямованих на привласнення, вивезення або знищення культурних цінностей. Унікальні археологічні знахідки, ікони, предмети сакрального мистецтва, музейні експонати, архівні матеріали, книги, релігійні артефакти – усе це часто опиняється в епіцентрі незаконної діяльності, особливо в умовах воєнного або надзвичайного стану, коли здійснення державного контролю за переміщенням культурних об’єктів істотно ускладнюється або тимчасово втрачає ефективність. Саме під час таких кризових періодів суттєво зростає ризик як самовільного вивезення цінностей, так і використання легальних механізмів у злочинних цілях – наприклад, фіктивної евакуації або гуманітарних операцій для переміщення цінних об’єктів за межі держави.

У контексті наукового дискурсу останнього десятиліття питання протидії контрабанді культурних цінностей розглядається як багатофакторна та

комплексна проблема, що потребує міждисциплінарного аналізу. Її активно досліджують у межах кримінального права (щодо кваліфікації протиправних дій і визначення відповідальності), митного права (з урахуванням процедур контролю за експортом/імпортом предметів культури), міжнародного права (в контексті виконання міжнародних зобов'язань, таких як Конвенція ЮНЕСКО 1970 року, Гаазька конвенція 1954 року тощо), адміністративного права (у частині дозволів, ліцензування, повноважень органів виконавчої влади), а також у рамках кримінології (через вивчення причин, умов і профілю злочинців), криміналістики (у частині розробки методів виявлення, фіксації та розслідування контрабанди), мистецтвознавства (в контексті ідентифікації предметів), археології (вивчення походження артефактів), культурології та музейної справи (у частині охорони і реєстрації культурних об'єктів).

Особливої гостроти зазначена проблематика набула впродовж останніх трьох років, починаючи з 2022 року, коли розпочалася широкомасштабна фаза війни проти України. Масовий рух культурних цінностей із зони бойових дій, тимчасово окупованих територій, регіонів під загрозою обстрілів або руйнування інфраструктури, спричинив не тільки безпрецедентну кількість переміщень музейних колекцій, а й активізував незаконні схеми вивезення національного надбання за межі держави. У ряді випадків це відбувалося під виглядом евакуації, благодійної допомоги або обміну, без належної експертизи, обліку чи погодження з уповноваженими органами.

Становить інтерес те, що деякі об'єкти культурної спадщини були вивезені саме окупаційною владою з тимчасово захоплених територій, що надає цим діям ознаки не лише кримінального правопорушення, а й воєнного мародерства та культурного геноциду, що передбачене міжнародним гуманітарним правом як серйозне порушення норм і звичаїв війни. Це зумовлює нові підходи у правовій оцінці контрабанди – від традиційної кримінально-правової до міжнародно-кримінальної та правозахисної перспективи. Таким чином, тема протидії контрабанді культурних цінностей набула не лише внутрішнього (національного), а й глобального виміру.

Вагомий внесок у дослідження теоретичних та прикладних питань, пов’язаних із розслідуванням контрабанди та злочинів проти культурної спадщини, зробили такі вчені, як: П.Д. Біленчук, В.В. Білоус, В.І. Борисов, О.О. Дудоров, О.В. Заверховський, О.Г. Кальман, Т.Г. Каткова, О.С. Кофанова, В.В. Нетяга, Я.В. Фурман, М.І. Хавронюк, О.І. Хараберюш, С.С. Чернявський, В.М. Шевчук та інші.

Окремі аспекти методики розслідування, тактики проведення слідчих дій та використання спеціальних знань у кримінальному провадженні досліджували: Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, В.П. Бахін, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, О.В. Головкін, В.О. Гусєва, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, В.В. Лисенко, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук’янчиков, М.А. Погорецький, Р.Л. Степанюк, В.В. Тіщенко, К.О. Чаплинський, Ю.М. Чорноус, Д.М Цехан, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило, Б.В. Щур та ін.

Водночас у наукових публікаціях останніх років – зокрема у 2022–2024 роках, – значно більше уваги приділяється саме питанням системного захисту культурних цінностей в умовах воєнного часу, та виокремлюються такі аспекти, як: забезпечення прозорості переміщення об’єктів культури; фіксація фактів втрат чи незаконного вивезення з окупованих територій; встановлення цифрових реєстрів національної спадщини; механізми повернення втрачених або вивезених артефактів; імплементація норм міжнародного гуманітарного права у правову систему України.

Окремі дослідження також підкреслюють, що українське законодавство досі не повною мірою відповідає сучасним безпековим викликам у сфері охорони культурних цінностей. Це стосується як неузгодженостей між законодавчими актами, так і відсутності чітких механізмів взаємодії органів влади, експертних установ і громадських організацій. У такому контексті зростає значення міжвідомчої та міжнародної координації, включно з оперативним обміном інформацією, цифровою паспортизацією об’єктів, участю у міжнародних реєстрах і базах даних.

Таким чином, зростання актуальності проблеми контрабанди культурних цінностей в умовах гібридної війни, загрози втрати ідентичності та культурного надбання вимагає від наукової спільноти не лише критичного аналізу існуючих інструментів протидії, а й напрацювання нових моделей правового, організаційного, криміналістичного, експертного та міждержавного реагування.

У зв'язку із цим особливої ваги набуває вдосконалення механізмів виявлення, документування та розслідування контрабанди культурних цінностей за рахунок розробки цілісної криміналістичної методики. Вона має ґрунтуватися на синергії спеціальних знань митників та мистецтвознавців, використанні потенціалу негласних слідчих (розшукових) дій та міжнародної взаємодії, що дозволить не лише сформувати міцну доказову базу, а й забезпечити ідентифікацію та повернення національного надбання. Зазначене й зумовлює актуальність та необхідність поглибленого вивчення обраної теми в умовах сучасних загроз культурній безпеці держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукового дослідження Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 рр. (державний реєстраційний номер 0122U000266), «Соціально-політична стабільність в період воєнних та поствоєнних трансформацій: правові, економічні, гуманітарні, інноваційно-технічні можливості в цифрову еру» на 2026-2030 рр. (державний реєстраційний номер 0126U000107), а також в рамках планів науково-дослідницької роботи кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія» «Пріоритетні напрями криміналістичних досліджень у протидії кримінальним правопорушенням» на 2021–2025 рр. та «Сучасні криміналістичні та судово-експертні підходи до встановлення обставин кримінальних правопорушень: матеріальні, цифрові та психофізіологічні докази в умовах суспільних трансформацій» на 2026-2030 рр.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та визначення особливостей виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей з урахуванням сучасних способів вчинення цих злочинів та криміналістичних аспектів формування доказової бази.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувались такі завдання:

– з'ясувати стан наукового дослідження міждисциплінарних проблем, які виникають під час виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей;

– уточнити предмет злочинного посягання та удосконалити криміналістичну класифікацію культурних цінностей з урахування сучасних умов;

– окреслити особливості обстановки та модель способів вчинення (підготовки, вчинення та приховування) контрабанди культурних цінностей;

– визначити особливості характеристики особистості злочинців та організованих злочинних угруповань;

– виокремити особливості виявлення контрабанди культурних цінностей та класифікувати типові оперативно-розшукові ситуації;

– систематизувати типові слідчі ситуації, версії та напрями розслідування на початковому та подальшому етапах;

– окреслити особливості взаємодії правоохоронних органів під час виявлення, запобігання та розслідування контрабанди культурних цінностей;

– визначити особливості тактики проведення окремих гласних слідчих (розшукових) дій;

– розглянути тактичні особливості проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій;

– систематизувати особливості використання спеціальних знань під час розслідування контрабанди культурних цінностей.

Об'єктом дослідження виступають правовідносини, що виникають у зв'язку із діяльністю уповноважених органів щодо виявлення, запобігання та

розслідування контрабанди культурних цінностей, а також закономірності виникнення інформації про механізм вчинення цього різновиду злочинів.

Предметом дослідження є особливості виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження виступає комплекс філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів наукового пізнання. За допомогою діалектичного методу з'ясовано генезис та сучасний зміст понять «культурні цінності» та «контрабанда культурних цінностей» як об'єктів криміналістичного дослідження (підрозділ 1.1). Системний метод та метод системно-структурного аналізу використовувалися при побудові типології оперативно-розшукових та слідчих ситуацій початкового та подальшого етапів розслідування (підрозділи 2.1, 2.2), визначенні структури спеціальних знань працівників митної служби (підрозділ 3.3), а також при розробці моделі міжвідомчої взаємодії суб'єктів розслідування (підрозділ 2.2). За допомогою функціонального методу розкрито особливості реалізації тактичних завдань під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду, обшуку, допиту, пред'явлення для впізнання та НС(Р)Д (підрозділи 3.1, 3.2). За допомогою герменевтичного методу було встановлено зміст положень кримінального процесуального та митного законодавства України, що регламентують порядок ідентифікації та вилучення артефактів (підрозділи 3.1., 3.3). Формально-юридичний метод використовувався при дослідженні положень Конституції України, Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», міжнародних конвенцій ЮНЕСКО та ІКОМ (розділи 1, 2). За допомогою порівняльно-правового методу проаналізовано досвід зарубіжних країн (зокрема Румунії та Молдови) щодо протидії транснаціональній контрабанді предметів мистецтва (підрозділ 3.1).

Теоретичну основу дисертаційного дослідження складають праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі криміналістики, судової експертизи, кримінального процесуального права, оперативно-розшукової діяльності, митної справи, а також фундаментальні дослідження з історії мистецтва та

музеєзнавства. Зокрема, враховано наукові здобутки у сфері протидії організованій злочинності та корупції, що впливають на механізм контрабанди.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, міжнародно-правові акти (зокрема Конвенція ЮНЕСКО 1970 року), Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України, Митний кодекс України, Закони України «Про охорону культурної спадщини», «Про судову експертизу», підзаконні акти Міністерства культури та стратегічних комунікацій, а також законодавство окремих зарубіжних країн (Румунії, Республіки Молдова, Польщі) у сфері захисту національного надбання.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять результати узагальнення 200 судових вироків, ухвалених в період з 2021 по 2025 р.р.; аналіз оглядів судово-слідчої практики, офіційних звітів та довідок, а також власний багаторічних досвід роботи у митних органах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці криміналістики комплексним дослідження теоретичних та практичних проблем під час виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей з урахуванням сучасних умов.

У межах проведеного наукового дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

– сформульовано цілісну криміналістичну модель способу вчинення контрабанди культурних цінностей, яку представлено як трирівневу систему детермінованих дій (підготовка, вчинення, приховування), що базується на інтелектуалізації злочинної діяльності та використанні сучасних технологічних і безпекових чинників, із визначенням інформаційно-інтелектуального складника підготовки, наголошенням на трансформації фізичного переміщення в умовах воєнного стану, а також використанням цифрового вектору приховування;

– обґрунтовано комплексний криміналістичний профіль контрабандиста культурних цінностей, який розглядається як багатофакторна модель «інтелектуального злочинця», адаптованого до умов воєнного стану та цифрової

трансформації злочинного середовища, у межах якої концептуалізовано трансформацію гендерно-вікової структури правопорушників після 2022 року, що виявилася у стрімкому зростанні частки жінок та осіб із високим рівнем соціальної адаптації, які використовують статус біженців або волонтерів як інструмент мімікрії під законослухняних громадян, а також інтегровано психолого-поведінкові маркери (від специфічної м'язової напруги та емоційної нестабільності під час митного контролю до маніпулятивного використання професійної мистецтвознавчої термінології) з мотиваційною спрямованістю на «інвестиційне» збагачення, де злочин сприймається не як протест, а як раціональний проєкт із мінімізованим ризиком;

– сформульовано авторське поняття оперативно-розшукової ситуації під час виявлення контрабанди культурних цінностей як динамічну сукупність об'єктивних факторів (стан криміногенної події, ступінь латентності способу переміщення артефактів, безпекова обстановка в зоні кордону) та суб'єктивних чинників (обсяг наявної оперативної інформації, наявність доступу до міжнародних мистецтвознавчих баз даних, рівень взаємодії з конфідентами), що визначають тактику, послідовність та інтенсивність застосування оперативно-розшукових заходів на конкретному етапі протидії незаконному обігу національного надбання;

– систематизовано типові оперативно-розшукові ситуації за критерієм інформаційної повноти та вектором спрямованості пошуку на такі: дифузна ситуація (первинної невизначеності); предметно-центрована ситуація; суб'єктно-орієнтована ситуація; ситуація превентивної реалізації (активної фази); ретроспективно-транскордонна ситуація із визначенням типових оперативно-тактичних завдань, вирішення яких забезпечує ефективне виявлення, попередження, припинення та документування контрабанди культурних цінностей;

– структуровано типові слідчі ситуації під час розслідування контрабанди культурних цінностей на початковому етапі – за критерієм способу подолання митного бар'єру та походження інформації із виокремленням специфічних

ситуацій «дистанційної контрабанди» та «інституційного прикриття», та на подальшому етапі – за критерієм спрямованості та інтенсивності протидії розслідуванню із типізуванням ситуацій залежно від характеру поведінки підозрюваного та залучених до вчинення злочинів осіб;

удосконалено:

– визначення поняття «культурні цінності» як предмету злочинного посягання шляхом комплексного дефініювання цієї категорії як сукупності матеріальних і нематеріальних результатів людської діяльності та природних об’єктів, що наділені особливою історичною, науковою або художньою значущістю, та їх криміналістичну класифікацію як предмета контрабанди, сутність якої полягає у переході від формально-юридичного опису об’єктів до їх системної типізації як джерел криміналістично значущої інформації;

– поняття обстановки вчинення контрабанди культурних цінностей, сутність якої вперше розкрита як динамічна система, що інтегрує не лише фізичні (просторово-часові), а й нормативно-цифрові та соціокультурні чинники;

– криміналістичну класифікацію та структурно-функціональну модель організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються на контрабанді культурних цінностей, з виокремленням шести типів злочинних об’єднань: від епізодичних груп до транснаціональних організацій та угруповань, інтегрованих у легальний арт-ринок, з урахуванням сучасних геополітичних реалій та трансформації «чорного ринку», доповнюючи структуру об’єднань новими функціональними елементами («модулями»), такими як: інформаційні аналітики, технічні спеціалісти та фінансові оператори;

– поняття типової слідчої ситуації під час розслідування контрабанди культурних цінностей, яке визначено як багатофакторну інформаційно-динамічну модель із включенням до структури поняття не лише статичних відомостей про злочин, а й організаційно-тактичних умов функціонування суб’єктів розслідування в умовах воєнного стану;

– удосконалено поняття взаємодії під час виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей як синергетичної системи горизонтальних та вертикальних зв'язків між правоохоронними, митними, експертними органами та міжнародними інституціями, як єдиний інформаційно-аналітичний простір із акцентуванням на динамічному характері.

набули подальшого розвитку:

– визначення стану наукової розробки проблем виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей, що реалізовано через критичне переосмислення існуючих криміналістичних доктрин та їх адаптацію до сучасних безпекових викликів та обґрунтування необхідності синтезу знань із міжнародного гуманітарного права, митного регулювання та культурології для формування уніфікованої моделі протидії незаконному обігу цінностей;

– сутність слідової картини за досліджуваною категорією кримінальних правопорушень формується як сукупність специфічних матеріальних та ідеальних слідів, що відображають порушення звичної логістики, аномалії в документальному супроводі та технічні зміни в структурі об'єктів (сліди реставрації, приховування маркування), із урахуванням специфіки слідів, яка полягає в їх розосередженості у фізичному та цифровому просторі, що вимагає застосування міждисциплінарного підходу – поєднання криміналістичних методів із мистецтвознавчим аналізом та цифровим простеженням транзакцій;

– поняття оперативного пошуку ознак здійснення контрабанди культурних цінностей, що розглядається як специфічна цілеспрямована діяльність, спрямована на випереджаюче виявлення структурованої інформації про підготовку та вчинення злочину із виокремленням етапів відбору, аналізу та розпізнання ознак, що дозволяє диференціювати випадкові переміщення від системної діяльності організованих злочинних угруповань. Крім того структуризація напрямів оперативного пошуку інформації про контрабанду культурних цінностей, які диференційовано за шістьма цільовими векторами: предметний пошук, суб'єктний аналіз кримінальних мереж, моніторинг

логістичних каналів, аудит фінансових операцій (зокрема, криптовалютних транзакцій), аналіз міжнародного попиту та виявлення корупційних ризиків;

– тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування контрабанди культурних цінностей, яка інтегрована у систему типових слідчих ситуацій та адаптована до умов воєнного стану, що виявилося у розробці спеціалізованих тактичних комплексів огляду та обшуку, допиту, а також пред'явлення для впізнання;

– тактика проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, що полягає у розробці комплексних алгоритмів контролю за вчиненням злочину, інтегрованих зі зняттям інформації з електронних комунікаційних мереж та систем; обстеження публічно недоступних місць, аудіо- та відеоконтролю особи, спрямованих на фіксацію умов зберігання артефактів та процесу їх підготовки до прихованого вивезення; а також спостереження за особою, річчю або місцем, арешт та огляд кореспонденції, що дозволяє відстежувати повний логістичний ланцюжок переміщення унікальних об'єктів культурної спадщини від моменту їх незаконного вилучення (зокрема, з тимчасово окупованих територій) до стадії збуту за межами України;

– концепція використання спеціальних знань у розслідуванні контрабанди культурних цінностей, що полягає у розширенні кола їх носіїв та модернізації форм залучення фахівців із виокремленням власних спеціальних знань працівника митної служби як самостійного криміналістичного елемента початкового етапу розслідування, а також модернізуванням етапу призначення судових експертиз, де домінуючу роль відведено мистецтвознавчій експертизі в її ситуаційному аспекті, що дозволяє не лише ідентифікувати предмет, а й реконструювати механізм злочину через аналіз способів маскування, пошкодження або реставраційного втручання, що здійснювалося з метою приховування справжньої цінності об'єкта.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані у дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

практичній діяльності – для організаційного, методичного, інформаційного забезпечення діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів, діяльність яких спрямовано на виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей;

науково-дослідній роботі – для подальшої розробки науково обґрунтованих положень і рекомендацій щодо підвищення рівня ефективності діяльності правоохоронних органів, спрямованої на виявлення, попередження та розслідування контрабанди культурних цінностей;

навчальному процесі – при викладанні наступних навчальних дисциплін (навчальних курсів): «Криміналістика», «Негласні слідчі (розшукові) дії: теорія та практика», «Оперативно-розшукові заходи, засоби та негласні слідчі (розшукові) дії», «Забезпечення законності проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій», під час підготовки силабусів, підручників, навчально-методичних посібників із зазначених дисциплін та в науково-дослідній роботі здобувачів вищої освіти (акт впровадження в освітній процес Національного університету «Одеська юридична академія» від 3 лютого 2026 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація становить самостійне дослідження, висновки та пропозиції, викладені у дисертації, становлять особистий здобуток автора. У статті «Особливості виявлення контрабанди культурних цінностей у сучасних умовах: теоретико-методологічний підхід» автором визначено поняття виявлення, завдання та напрями застосування засобів оперативного пошуку під час розслідування контрабанди культурних цінностей. У статті «Adaptation of Ukrainian legislation to international standards regarding the combat of organized crime» автором визначено особливості використання окремих негласних слідчих (розшукових) дій та конфіденційного співробітництва під час розслідування проявів організованої злочинної діяльності. Для наочного представлення авторських результатів дослідження використано можливості аналітичної платформи NotebookLM як інструменту,

що дозволило автоматизувати перетворення результатів дослідження у структуровані візуальні додатки.

Апробація результатів дослідження. Висновки і положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології та кафедри кримінального процесу. Основні результати наукового дослідження оприлюднені на: міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 року); міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку юридичної науки в період воєнного стану» (Львів – Торунь, 17 травня 2024 року); всеукраїнській науково-практичній конференції «30 років Закону України «Про судову експертизу»: сучасний стан та перспективи вдосконалення» (м. Одеса, 15 лютого 2024 року); міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час» (м. Одеса, 16 травня 2025 року); міжнародній науково-практичній конференції «Судова експертиза: європейська інтеграція та цифрова трансформація» (м. Львів, м. Кишинів, м. Київ, м. Одеса, 5 листопада 2025 року); міжнародній науково-практичній конференції «Експертне забезпечення розслідування організованої злочинності: міжнародний досвід та національна практика» (м. Одеса, 27 листопада 2025 року).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображені у дванадцяти наукових публікаціях, у тому числі у п’яти статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України (одна з яких у співавторстві), одній статті, опублікованій у науковому виданні іноземної держави, що індексується у Web of Science Core Collection (у співавторстві), а також шести тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включать 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (223

найменування) та 4 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 265 сторінки, з них основний текст – 226 сторінок, додатки розміщені на 14 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНТРАБАНДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ З УРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ УМОВ

1.1. Стан наукової розробки проблем протидії контрабанді культурних цінностей

Поєднання економічних, криміногенних та геополітичних факторів робить культурні цінності привабливим об’єктом для злочинного світу, який може використовуватися для накопичення злочинних доходів, їх легалізації або обміну на інші «товари» або «послуги». Дослідники зазначають, що «чорний» ринок «кривавих старожитностей» є третім у Європі за обсягом обігу грошових коштів нелегальним ринком [219].

Культурні цінності становлять значний інтерес для злочинного світу з ряду ключових причин, серед яких можна назвати наступні:

1. Вартість та невідтворюваність об’єктів культурної цінності, адже оригінальні твори мистецтва, старовинні предмети, антикваріат та інші культурні цінності можуть коштувати мільйони доларів, що лише підсилює попит на них з боку колекціонерів, у тому числі нелегальних, і відповідно – стимулює їх викрадення та незаконний обіг;

2. Значна частина культурних цінностей має компактні розміри та не вимагає спеціальних умов зберігання (принаймні певний проміжок часу), що спрощує їхню контрабанду;

3. В силу ряду об’єктивних факторів неможливо створити чіткі реєстри усіх об’єктів, що можуть бути віднесені до культурних цінностей;

4. Значна частина музеїв, галерей та приватних колекцій не забезпечені належним рівнем безпеки, так само, як і місця офіційних розкопок, де виявлені об’єкти культурних цінностей можуть викрадатися або незаконно продаватися самими археологами;

5. Незважаючи на конвенцію ЮНЕСКО, низький загальний світовий рівень боротьби із «чорними археологами» значно ускладнює здійснення контролю за віднайденими цінними знахідками, що породжує привабливість такої злочинної діяльності у окремих країнах світу;

6. На «чорному ринку» існує високий попит на різноманітні культурні цінності, які готові купити колекціонери для своїх нелегальних колекцій, тому досить часто відбувається незаконне заволодіння конкретними об'єктами культурної спадщини під «замовлення» конкретних «клієнтів»;

7. Купівля та продаж культурних цінностей може бути способом легалізації (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом;

8. Незаконна конфіскація та збут культурних цінностей у зонах воєнних конфліктів може виступати засобом знищення ідеології та культурної ідентичності певних народів;

9. Привабливість використання культурних цінностей представниками організованої злочинності у якості оплати незаконних товарів чи послуг на «чорному ринку» [188].

Практика протидії організованій злочинності показує, що зони воєнних конфліктів є основними місцями для грабунку та контрабанди старожитностей, враховуючи неможливість забезпечення державного контролю та поширення діяльності представників кримінального середовища, особливо що стосується злочинної діяльності організованих злочинних угрупувань із міжнародними зв'язками [223].

Так, яскравим прикладом використання культурних цінностей як засобу незаконного збагачення та фінансування тероризму, а також розрахунку в межах незаконних операцій у кримінальному світі, є злочинна діяльність ІДІЛу. Терористична діяльність ІДІЛу у Сирії та Іраку сприяла тому, що ІДІЛ заволодів значною кількістю об'єктів старовини, які не лише збувалися через «чорні» ринки у Ірані, Туреччині, країнах Перської затоки та їхніх сусідів, але й використовувалися у якості об'єктів оплати при отриманні наркотичних засобів та зброї.

З огляду на те, що метою дослідження є розроблення науково обґрунтованої методики розслідування контрабанди культурних цінностей як специфічного виду злочинної діяльності, першочерговим кроком має стати аналіз наукових джерел. Такий аналіз передбачає комплексне вивчення праць науковців різних галузей права, оскільки контрабанда культурних цінностей є міждисциплінарним явищем, яке потребує залучення багатопрофільних знань.

У сфері кримінального права особливу увагу слід приділити дослідженням, що розкривають сутність складу кримінального правопорушення, ознаки об’єктивної та суб’єктивної сторін, кваліфікуючі обставини, а також особливості призначення покарання за вчинення контрабанди культурних цінностей. Це дозволить сформувати чітке уявлення про правові межі та критерії кримінально-правової оцінки таких діянь.

Дослідження з кримінології сприятимуть виявленню причин та умов, що детермінують вчинення цього кримінального правопорушення, характеристик особистості правопорушників, механізмів їхньої мотивації та способів запобігання. Особливо цінними є напрацювання, що стосуються кримінологічного прогнозування та аналізу тенденцій організованої злочинної діяльності у сфері незаконного обігу культурних цінностей.

Вивчення напрацювань у галузі міжнародного права має ключове значення для розуміння правових стандартів та міжнародних зобов’язань України у сфері охорони культурної спадщини. Це стосується, зокрема, норм міжнародних конвенцій, рішень міжнародних судових органів та положень двосторонніх угод про співробітництво у сфері запобігання незаконному переміщенню культурних цінностей.

Дослідження у сфері митного права дозволять врахувати специфіку митного контролю, порядок декларування культурних цінностей, особливості взаємодії митних органів із правоохоронними структурами та міжнародними партнерами. Особливу увагу слід приділити аналізу адміністративних процедур, спрямованих на виявлення та фіксацію правопорушень на кордоні.

Праці з адміністративного права допоможуть зрозуміти правові механізми притягнення до адміністративної відповідальності у випадках, коли переміщення культурних цінностей не містить складу кримінального правопорушення, але порушує встановлений порядок. Це також стосується регулювання дозвільної діяльності, контролю за переміщенням культурних цінностей та застосування заходів адміністративного примусу.

У сфері криміналістики особливий інтерес становлять методики виявлення, фіксації, вилучення та ідентифікації культурних цінностей, технології документування доказів, а також спеціальні знання, які застосовуються під час експертних досліджень. Тут важливо адаптувати існуючі криміналістичні прийоми та тактичні рекомендації до сучасних тенденцій злочинної діяльності з урахуванням специфіки об’єктів культурної спадщини та особливостей злочинної діяльності, обумовлених умовами воєнного стану в Україні, наявністю тимчасово окупованих територій та територій ведення бойових дій.

Систематичне узагальнення результатів цих наукових досліджень дасть змогу створити власну науково обґрунтовану та практично-орієнтовну методику розслідування контрабанди культурних цінностей, яка відповідатиме сучасним правовим, криміналістичним і міжнародним вимогам, а також зможе ефективно застосовуватися в умовах глобалізованих злочинних процесів.

Варто зазначити, що ще до початку повномасштабного вторгнення науковці вказували на недостатність законодавчих інструментів для протидії контрабанді культурних цінностей. Ученими в галузі кримінального права комплексно досліджувалися загальнотеоретичні питання щодо проблематики кваліфікації та відповідальності щодо контрабанди культурних цінностей.

Зокрема, важливі положення викладено у дисертації В.О. Допілки на тему «Теоретико-правові засади кваліфікації контрабанди» [50]. Дисертація представляє собою одне з перших всебічних наукових досліджень, присвячених аналізу кримінально-правової норми, що регламентує відповідальність за

контрабанду, її взаємозв'язку з положеннями митного права та особливостям кваліфікації цього кримінального правопорушення.

Окрім того варто звернути увагу на дисертацію О.О. Кравченко на тему «Кримінально-правова характеристика контрабанди (ст. 201 КК України)» [78], у якій розглядається комплекс питань, пов'язаних зі специфікою кримінальної відповідальності за вчинення контрабанди, а також проведено аналіз співвідношення контрабанди з іншими суміжними складами кримінальних правопорушень.

Дослідження В.О. Допілки та О.О. Кравченко становлять базу для кримінально-правового та митно-правового сегмента методики, оскільки містять поглиблений аналіз складу кримінального правопорушення «контрабанда», проблем кваліфікації, взаємодії норм КК України та МК України, а також пропозиції щодо оновлення ст. 201 КК України з урахуванням міжнародних підходів і практики. Це дозволить розробити чіткі алгоритми взаємодії слідчих, митних та прикордонних органів, а також уніфікувати підхід до визначення предмета та способів вчинення контрабанди культурних цінностей.

Також необхідно звернути увагу на роботу Б.М. Одайника на тему «Кримінальна відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини» [108]. У своїй роботі автор зосередився на комплексному аналізі кримінально-правових аспектів знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини. У положеннях роботи розкрито сутнісні ознаки цього виду кримінальних правопорушень, а також обґрунтовано теоретичні положення, що стосуються кримінальної відповідальності за такі посягання. Особливу увагу приділено характеристиці об'єктивних і суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 298 КК України.

Положення даної праці є корисними для структурно-елементного блоку методики, оскільки вона розкриває об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 298 КК України, та пропонує

підхід до розмежування родового й безпосереднього об’єкта посягання. Це важливо для відпрацювання кваліфікаційних та доказових стратегій.

Також у працях такого дослідника, як О. Ю. Шостко [139], піднімалися проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 201 КК України, у контексті переміщення предметів, що мають історичну, культурну, релігійну цінність. Автором акцентовано увагу на необхідності оновлення кримінального законодавства з урахуванням міжнародних стандартів охорони культурної спадщини.

Серед останніх фундаментальних праць, присвячених кримінально-правовим аспектам охорони культурної спадщини, варто виділити дисертаційне дослідження В.Я. Качмара «Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні в умовах захисту світової культурної спадщини» [63]. У роботі обґрунтовується необхідність посилення кримінально-правових механізмів протидії незаконному обігу культурних цінностей, а також здійснено порівняльний аналіз положень національного законодавства із міжнародними стандартами, зокрема нормами Конвенції ЮНЕСКО 1970 року та Гаазької конвенції 1954 року. Напрацювання науковця щодо посилення кримінально-правових механізмів та гармонізації національного законодавства з міжнародними конвенційними стандартами (Конвенція ЮНЕСКО 1970 року, Гаазька конвенція 1954 року) можуть бути використані на концептуально-нормативному етапі розробки методики для формування чіткого правового підґрунтя розслідування, зокрема при визначенні кваліфікаційних ознак кримінального правопорушення та обґрунтуванні правової позиції слідства.

Окрему увагу привертає дисертаційне дослідження Т.Б. Герелюк на тему «Кримінально-правова охорона культурної спадщини від незаконного знищення або пошкодження» [37], в якому авторка здійснює комплексний аналіз існуючих нормативно-правових механізмів, спрямованих на захист об’єктів культурної спадщини в Україні. Однією з ключових тез роботи є обґрунтування необхідності запровадження окремого правового режиму охорони для об’єктів національного значення, що передбачав би особливі умови зберігання, евакуації,

моніторингу стану та правового захисту. Авторка підкреслює, що в умовах збройного конфлікту, коли такі об’єкти стають вразливими не лише до руйнувань, але й до цілеспрямованого знищення, необхідна превентивна модель кримінально-правової охорони, яка включала б не лише покарання постфактум, а й механізми запобігання посяганням.

Особливу увагу в дисертації приділено проблематиці фіксації, документування та оцінки шкоди, завданої культурним об’єктам унаслідок бойових дій, актів мародерства чи цілеспрямованого руйнування. Авторка акцентує на відсутності у вітчизняному законодавстві належних процедур встановлення обсягу та вартості збитків, спричинених таким кримінальним правопорушенням, а також на складнощах доказування умислу в кримінальних провадженнях щодо знищення культурних цінностей. У цьому контексті дослідниця пропонує запровадження спеціалізованих протоколів фіксації шкоди (у тому числі із залученням експертів-мистецтвознавців, реставраторів, археологів), а також створення єдиної державної бази даних пошкоджених або знищених об’єктів, що дозволить забезпечити юридичну визначеність під час притягнення винних до відповідальності.

Дослідження Т.Б. Герелюк доцільно інтегрувати у превентивно-аналітичний блок методики. Запропоновані авторкою моделі превентивної охорони, особливі режими збереження об’єктів національного значення, спеціалізовані протоколи фіксації шкоди та створення єдиної бази даних пошкоджених чи знищених об’єктів стануть основою для розробки алгоритмів виявлення, документування та доказування у кримінальних провадженнях.

Також варто звернути увагу на дисертаційне дослідження М.О. Міщенко на тему «Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні» [103], яке присвячене всебічному, ґрунтовному аналізу проблематики кримінально-правової охорони культурних цінностей в Україні. Особлива увага у роботі приділена глибокому вивченню структури складів кримінальних правопорушень, які стосуються посягання на культурні цінності. Авторка аналізує як обов’язкові, так і факультативні елементи складу кримінального

правопорушення, а також проводить порівняльний аналіз санкцій, передбачених за їх учинення. Окремі розділи дослідження зосереджені на кваліфікаційних особливостях конкретних складів кримінальних правопорушень, зокрема тих, що пов'язані з умисним знищенням, пошкодженням, розкраданням, переміщенням чи незаконним обігом культурних об'єктів.

Матеріали зазначеної роботи мають значення для понятійно-класифікаційного блоку методики, адже вони пропонують деталізовану юридичну дефініцію культурних цінностей, їх класифікацію за правовими критеріями, а також історико-правовий аналіз розвитку законодавства. Це дозволить забезпечити єдність термінології та уникнути помилок у правовій кваліфікації під час розслідування.

Також варто звернути увагу на дисертаційне дослідження К.В. Гулякова на тему «Кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» [44]. Дисертація є однією з перших комплексних і спеціалізованих робіт у вітчизняній кримінально-правовій науці, присвячених детальному аналізу кримінально-правових аспектів незаконного проведення пошукових робіт на об'єктах археологічної спадщини, а також знищення, руйнування чи пошкодження об'єктів культурної спадщини.

В роботі чітко визначено й описано основні юридичні ознаки, що характеризують незаконне проведення пошукових робіт на археологічних об'єктах, а також умови та форми знищення чи пошкодження культурних цінностей. На основі проведеного аналізу розроблено детальну кримінально-правову характеристику складу відповідного кримінального правопорушення, що дає змогу більш чітко ідентифікувати та кваліфікувати подібні протиправні дії. Особливу увагу приділено розв'язанню складних проблем відмежування кримінально-правових норм щодо незаконних пошукових робіт та руйнівних дій над культурними об'єктами від інших суміжних кримінальних правопорушень, що мають подібні ознаки, але відрізняються за юридичною природою.

Напрацювання К.В. Гулякова доцільно інтегрувати у окремі розділи дослідження власної криміналістичної методики, що стосуватиметься виявлення, фіксації та розслідування кримінальних правопорушень щодо окремих об'єктів археологічної спадщини. Викладена автором детальна кримінально-правова характеристика складу зазначених кримінальних правопорушень, методика їх розмежування із суміжними правопорушеннями та аналіз міжнародних стандартів дозволять сформувати чіткі алгоритми дій слідчого, спрямовані на точну правову оцінку, належну кваліфікацію та ефективне доказування у кримінальному провадженні.

Таким чином, сукупність зазначених положень забезпечить багаторівневу науково-практичну основу для методики розслідування, яка включатиме: нормативно-правову базу (гармонізація з міжнародними стандартами); понятійно-класифікаційний апарат (чіткі дефініції та класифікація об'єктів); превентивні заходи та процедури фіксації шкоди (спеціальні протоколи, бази даних, особливі режими охорони); кваліфікаційно-аналітичні інструменти (розмежування складів кримінальних правопорушень, виявлення кваліфікуючих ознак); митно-правовий та криміналістичний компонент (взаємодія слідчих і митних органів, тактичні рекомендації з виявлення та вилучення предметів контрабанди). Це дозволить створити цілісну, комплексну і водночас гнучку методику, здатну ефективно застосовуватися як у мирний час, так і в умовах воєнного стану.

Окремо варто зазначити, що в межах кримінологічної науки низкою дослідників здійснювалося комплексне вивчення загальнотеоретичних і прикладних питань, пов'язаних із контрабандою культурних цінностей як особливим видом злочинності у сфері охорони культурної спадщини.

В цьому контексті фундаментальним є дослідження Є.П. Гайворонського на тему «Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання» [35]. У дисертації проведено глибокий аналіз контрабанди культурних цінностей, визначено її основні тенденції розвитку та взаємозв'язок із діяльністю організованих злочинних угруповань. Особливу

увагу звернено на соціально-психологічний портрет осіб, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, що дозволило окреслити типові характеристики і виявити категорії суб'єктів, найбільш схильних до здійснення контрабандної діяльності у цій сфері. Досліджено чинники, причини та умови, які обумовлюють поширення контрабанди культурних цінностей, з урахуванням соціально-економічних, правових та культурних аспектів. На основі отриманих результатів запропоновано комплекс практичних заходів з метою ефективного запобігання даному виду злочинності, включаючи рекомендації щодо внесення відповідних змін і доповнень до чинного законодавства України.

Напрацювання науковця щодо детермінації, типології суб'єктів та взаємозв'язку контрабанди культурних цінностей з організованою злочинністю дозволять сформувати окремі положення методики, присвячені прогнозуванню, ідентифікації потенційних правопорушників та аналізу ризик-факторів. Крім того, розроблений ним комплекс запобіжних заходів може бути використаний у розділі методики, що стосується профілактики та взаємодії з іншими органами.

Також уваги заслуговує робота Р.В. Асейкіна на тему «Посягання на об'єкти культурної спадщини: кримінологічна характеристика та запобігання» [9]. Дисертаційне дослідження являє собою всебічну наукову роботу, присвячену аналізу кримінально-правових і кримінологічних аспектів посягань на об'єкти культурної спадщини України. У межах роботи висвітлено історичні передумови формування та еволюцію інституту кримінальної відповідальності за такі діяння. Проведено глибокий аналіз складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 298 та ст. 298-1 КК України, зокрема розкрито як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки відповідних кримінальних правопорушень.

Деталізація складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із посяганнями на культурну спадщину, дає змогу розробити чіткі алгоритми кваліфікації діянь, зокрема при розмежуванні контрабанди культурних цінностей із суміжними правопорушеннями. Виявлені автором прогалини у законодавстві можуть бути враховані в розділі методики, який присвячений

нормативно-правовому забезпеченню та правовим підставам проведення слідчих (розшукових) дій.

Поряд із наведеними вище заслуговує на увагу робота В.В. Нетяги на тему «Контрабанда в Україні: кримінально-правова та кримінологічна характеристика» [106]. У роботі обґрунтовано необхідність диференціації кримінальної відповідальності за контрабанду товарів та заборонених предметів з огляду на особливості об’єктів охорони. Окрему увагу приділено способам приховання контрабанди: від маскування до використання підроблених або неправдивих документів. З’ясовано, що місцем вчинення контрабанди виступає митний кордон, який може збігатися з державним, включаючи спеціальні митні зони. Доведено, що контрабанда є масштабним і системним явищем, тісно пов’язаним із організованою злочинністю.

Результати дослідження В.В. Нетяги варто використати при формуванні розділу методики, що описує способи вчинення та приховування контрабанди. Деталізація методів маскування предметів, використання підроблених документів, особливості місця вчинення кримінального правопорушення (митний кордон, спеціальні митні зони) та характеристика латентності кримінальних правопорушень дозволять побудувати типові слідчі ситуації, з якими стикається слідчий. Також його висновки щодо зв’язку контрабанди з транснаціональними злочинними угрупованнями доцільно інтегрувати у частину методики, що описує взаємодію з міжнародними партнерами та координацію слідчих дій у межах міждержавного співробітництва.

Поряд із цим варто відзначити роботу І.М. Базярук на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання контрабанді в Україні» [11]. У дисертації контрабанда розглядається як ситуативне правопорушення та як форма системної злочинної діяльності, а також сформульовано авторське кримінологічне визначення контрабанди як виду злочинної діяльності. Також окреслено загальні принципи протидії цьому явищу, які згруповано за трьома напрямами: концептуальні основи, загальносоціальні заходи та спеціально-кримінологічні механізми запобігання контрабанді в Україні.

Дослідження І.М. Базярук може слугувати основою для побудови системи запобігання у криміналістичній методиці. Запропонований вченою поділ контрабанди на ситуативну та системну дає можливість передбачити диференційовані підходи до планування та проведення слідчих дій залежно від характеру злочинної діяльності. Сформульовані авторкою концептуальні, загальносоціальні та спеціально-кримінологічні механізми протидії можуть стати змістовним ядром профілактичного блоку методики.

Також значний внесок у дослідження проблематики, пов'язаної із науковим забезпеченням протидії контрабанді культурних цінностей, зробили експерти в галузі міжнародного права, які розглядають правові механізми захисту культурної спадщини на глобальному рівні, а також питання дотримання міжнародних конвенцій і договорів.

Серед них можна виділити дисертацію В.О. Шульги на тему «Правове регулювання захисту культурних цінностей в праві Європейського Союзу» [212], дисертацію К.І. Бусол на тему «Становлення та тенденції розвитку міжнародно-правового захисту культурних цінностей» [22], дисертацію Д.О. Коваля на тему «Міжнародно-правовий захист культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом» [65], дисертацію С.С. Птухи на тему «Правові аспекти діяльності Ради Європи у сфері охорони та використання культурної спадщини» [143], дисертацію О.І. Мельничук на тему «Статус всесвітньої культурної і природної спадщини людства в міжнародному праві» [96].

Результати досліджень зазначених науковців у сфері міжнародного права щодо культурної спадщини формують важливу теоретико-правову основу для розроблення криміналістичної методики розслідування контрабанди культурних цінностей. Зокрема, роботи В.О. Шульги дозволяють системно розкрити особливості правового режиму культурних цінностей у праві ЄС, процедурні правила їх переміщення, що має значення для визначення правових умов міжнародної взаємодії під час розслідування таких кримінальних правопорушень. Концептуальні положення К.І. Бусол щодо формування «міжнародного права культурних цінностей», зобов'язань держав erga omnes та

особливостей охорони культурної спадщини на окупованих територіях створюють важливе теоретичне підґрунтя для дослідження протиправних посягань на культурні цінності в умовах збройного конфлікту. Висновки Д.О. Коваля уточнюють міжнародно-правові аспекти захисту культурних цінностей під час воєнних дій, зокрема питання індивідуальної кримінальної відповідальності, реституції та доктрини захисного втручання, що може бути використано при формуванні рекомендацій щодо розслідування контрабанди таких об’єктів у контексті воєнного стану. Дослідження С.С. Птухи розкриває інституційні механізми Ради Європи у сфері охорони культурної спадщини та можливості їх імплементації в національне законодавство, що має значення для організації міжнародного співробітництва під час розслідування. Водночас наукові положення О.І. Мельничук щодо міжнародно-правового статусу об’єктів всесвітньої культурної та природної спадщини дозволяють уточнити особливості правового режиму об’єктів, включених до списків ЮНЕСКО, а також механізми їх охорони.

Отже, інтеграція зазначених наукових напрацювань у дисертаційне дослідження сприятиме формуванню комплексної криміналістичної методики розслідування контрабанди культурних цінностей, що враховуватиме міжнародно-правові стандарти, особливості правового режиму таких об’єктів, а також специфіку їх незаконного переміщення в умовах збройного конфлікту та активного міжнародного культурного обміну.

Крім того, важливі наукові напрацювання належать фахівцям у сфері митного права, які аналізують специфіку контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон, процедурні аспекти митного оформлення та заходи протидії незаконному ввезенню чи вивезенню таких об’єктів.

Серед них варто виділити дослідження О.С. Ангеловської на тему «Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей» [2]. У дисертації проаналізовано наукові підходи до розуміння правової природи категорії «культурні цінності». Наукові напрацювання вченої становлять вагому теоретичну та практичну основу для розробки окремих

положень криміналістичної методики розслідування контрабанди культурних цінностей, зокрема у частині визначення специфіки переміщення таких об’єктів через митний кордон України. Ґрунтовний аналіз правової природи поняття «культурні цінності» та узагальнення наукових підходів до його тлумачення дозволяють закласти чіткі дефініційні орієнтири у методиці, що забезпечить однозначність під час ідентифікації предмета злочинного посягання. Виокремлення прогалин у комплексному дослідженні процесів переміщення культурних цінностей створює підґрунтя для формування нових тактичних прийомів виявлення та документування незаконних переміщень, а також для розробки алгоритмів взаємодії з митними та культурно-охоронними органами.

Також необхідно звернути увагу на дисертаційне дослідження І.В. Тулянцевої на тему «Правове регулювання переміщення культурних цінностей через митний кордон України» [169]. Дане дослідження має цінність для розділів методики, пов’язаних із правовою регламентацією та кваліфікацією діянь, адже містить детальний історико-правовий аналіз розвитку законодавства про експорт та імпорт культурних цінностей. Встановлення основних ознак правової категорії «культурні цінності» у поєднанні з розкриттям поняття «порядок переміщення» дозволяє створити чіткі критерії для розмежування правомірних та протиправних дій. Опис дозвільних і митних процедур, а також класифікація видів юридичної відповідальності за порушення встановленого порядку безпосередньо доповнюють доказову та процесуальну частину методики, забезпечуючи комплексний підхід до встановлення складу кримінального правопорушення.

Не менш значущим є внесок науковців у галузі адміністративного права, які вивчають організаційно-правові засади державного регулювання і контролю за обігом культурних цінностей, а також адміністративно-правові механізми відповідальності за порушення у цій сфері.

Так, варто звернути увагу на дисертацію В.О. Парагайла на тему «Адміністративно-правове регулювання порядку вивезення, ввезення та повернення в Україну культурних цінностей» [114]. У роботі виокремлено

специфіку адміністративних процедур, пов’язаних із отриманням дозволу на вивезення (зокрема тимчасове) культурних цінностей, і запропоновано шляхи вдосконалення відповідного механізму. Висвітлено основні етапи процедур ввезення (тимчасового ввезення) культурних цінностей в Україну та з’ясовано правову природу процедур повернення таких об’єктів. Дані положення є ключовими для розділів методики, що стосуються процедур вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Важливою є деталізація адміністративних процедур отримання дозволів, особливостей тимчасового вивезення/ввезення та повернення культурних цінностей, а також інтеграція міжнародних стандартів, що сприятиме побудові алгоритмів виявлення і документування порушень у даній сфері із врахуванням світового досвіду.

Також уваги заслуговує робота Н.І. Кудерської на тему «Адміністративно-правове регулювання охорони та збереження матеріальної культурної спадщини в Україні» [88]. Положення дисертації створюють фундамент для організаційно-правового аспекту методики, адже чітко визначають сутність і функціональний механізм інституту охорони матеріальної культурної спадщини, окреслюють коло суб’єктів публічної адміністрації та принципи їхньої роботи. Аналіз національного законодавства, виявлені недоліки та запропоновані шляхи їх усунення дають можливість інтегрувати в методику оптимальні моделі взаємодії правоохоронних органів з органами охорони культурної спадщини, що особливо важливо для етапу збирання доказової бази.

Необхідно також відзначити дослідження В.Ю. Докучаєвої на тему «Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони культурної спадщини» [49] та І.В. Пивовар на тему «Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про культурну спадщину України» [117].

Дані праці зосереджені на адміністративній відповідальності за правопорушення у сфері охорони культурної спадщини. Ці дослідження забезпечують методику необхідним правовим підґрунтям для кваліфікації адміністративних проступків, суміжних із контрабандою, і дозволяють чітко

визначити межі між адміністративними та кримінальними правопорушеннями. Виокремлення підстав для притягнення до відповідальності та особливостей таких проваджень стане корисним у частині тактики документування супутніх правопорушень, які часто супроводжують контрабанду культурних цінностей.

Також слід підкреслити, що проблематика протидії контрабанді культурних цінностей упродовж останніх десятиліть привертає все більше уваги вчених-криміналістів. Науковий інтерес до цього питання зумовлений як об'єктивними викликами, що постають перед державою у сфері охорони національної культурної спадщини, так і потребою удосконалення правозастосовної практики щодо запобігання її незаконному вивезенню за межі країни.

У межах криміналістики питання виявлення, фіксації, збирання та дослідження доказів, пов'язаних із незаконним переміщенням культурних цінностей через митний кордон, розглядаються крізь призму загальних положень методики розслідування контрабанди. Однак спеціалізовані розробки, присвячені саме контрабанді культурних цінностей, на сьогодні залишаються малочисельними, а наукові позиції з цього питання – фрагментарними.

Серед них можемо виділити роботу В.М. Шевчука на тему «Проблеми методики розслідування контрабанди» [202]. Практична діяльність митних і правоохоронних органів у сфері виявлення, розслідування та запобігання контрабанді стала предметом ґрунтовного аналізу. У межах дослідження було сформовано засади криміналістичної методики розслідування контрабандних кримінальних правопорушень, а також запропоновано низку практичних прийомів і засобів її реалізації.

Дослідження В.М. Шевчука закладає фундамент для побудови загальних положень методики, зокрема базових принципів організації розслідування, вибору тактичних прийомів та застосування наукових методів аналізу. Його напрацювання щодо системно-структурного та історико-правового підходів дозволяють інтегрувати у власну методику як ретроспективний аналіз тенденцій контрабанди, так і сучасні механізми протидії.

В рамках тематики нашого дисертаційного дослідження варто звернути увагу на роботу Я.В. Фурмана на тему «Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей» [176]. У дослідженні проаналізовано елементи криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей, зокрема охоплено об'єкт злочинного посягання, способи вчинення правопорушення, «слідову інформацію», що виникає внаслідок контрабандних дій, а також дані про особу правопорушника. На основі вивчення матеріалів слідчої практики та наукових джерел виявлено типові слідчі ситуації, які виникають під час розслідування цього виду кримінальних правопорушень. Окрему увагу приділено аналізу тактичних прийомів проведення слідчих дій: огляду місця події, призначення судових експертиз, обшуків, затримання осіб, допитів, виїмок, відтворення обстановки та обставин події, освідування, а також пред'явлення для впізнання. У підсумку сформульовано низку науково обґрунтованих положень, що становлять основу методики розслідування контрабанди культурних цінностей. Проте поза увагою вченого залишилися питання, що стосуються можливостей використання НС(Р)Д під час розслідування даного виду кримінальних правопорушень, що істотно обмежує практичну орієнтованість наукових рекомендацій.

Також необхідно звернути увагу на дослідження О.С. Кофанової на тему «Теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності» [76]. Напрацювання вченої щодо використання спеціальних знань є необхідними для розділів методики, які стосуються взаємодії слідчого з експертами у сфері мистецтвознавства, археології, реставрації та культурології. Ці положення дозволять ефективно застосовувати спеціалізовані експертизи та консультації на всіх етапах розслідування.

Окрім того варто виділити роботу О.В. Заверховського на тему «Криміналістична характеристика контрабанди та її значення для правозастосовчої діяльності» [55]. На основі аналізу наукових джерел та власного практичного досвіду автора проведено ґрунтовне вивчення ключових

елементів криміналістичної характеристики цього виду кримінального правопорушення, зокрема предмета посягання, способів вчинення контрабанди, особи правопорушника тощо. Розробки О.В. Заверховського доцільно використати при формуванні структури криміналістичної характеристики та моделюванні злочинної діяльності у вигляді «злочинної схеми» організації контрабанди. Це допоможе краще розуміти взаємозв'язок між організаторами, виконавцями та допоміжними ланками злочинних угруповань, що має значення для планування оперативно-розшукових і слідчих заходів.

Необхідно звернути увагу також на дослідження О.І. Хараберюша на тему «Оперативно-розшукове забезпечення протидії контрабанді в Україні» [180]. У дослідженні здійснено всебічний аналіз теоретичних, правових, організаційно-тактичних і прикладних аспектів оперативно-розшукової діяльності у сфері протидії контрабанді в Україні. Положення даної праці дозволять сформувати алгоритми взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, визначити пріоритети в роботі з джерелами інформації та методи прихованого документування злочинної діяльності.

Також варто приділити увагу роботі Т.Г. Каткової на тему «Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганням на культурну спадщину» [61]. Дане дослідження зосереджене на організаційно-процесуальних і міжнародно-правових аспектах розслідування посягань на культурну спадщину, що є необхідним для інтеграції в методику блоків, пов'язаних з міжнародно-правовою допомогою, транскордонною взаємодією та особливостями збору доказової бази за участі іноземних юрисдикцій.

Таким чином, синтез зазначених наукових напрацювань дозволить побудувати багаторівневу криміналістичну методику, яка охоплюватиме криміналістичну характеристику кримінального правопорушення, систему типових слідчих ситуацій і версій, тактичні прийоми проведення слідчих дій, алгоритми взаємодії зі спеціалістами, структуру оперативно-розшукового забезпечення та механізми міжнародної співпраці. Такий підхід забезпечить

комплексність, гнучкість і практичну ефективність методики у протидії контрабанді культурних цінностей.

Однак, варто зауважити, що у роботах згаданих авторів висвітлюються окремі аспекти методичного забезпечення фіксації фактів незаконного вивезення предметів культурної спадщини, формування доказової бази, встановлення джерела походження предмета, визначення його культурної цінності тощо.

Значна увага приділяється питанню ідентифікації об'єктів культурної цінності – важливого етапу в процесі доказування, особливо у провадженнях про контрабанду. У зв'язку з цим заслуговують на увагу праці, присвячені криміналістичному дослідженню предметів мистецтва, антикваріату, археологічних артефактів. Проблема ідентифікації таких об'єктів тісно пов'язана з питаннями експертного забезпечення, яке також активно досліджується в межах криміналістичної науки, зокрема у контексті проведення мистецтвознавчих, археологічних, гемологічних та комплексних експертиз.

Водночас необхідно визнати, що значна частина наукових джерел не виходить за межі загального підходу до дослідження контрабанди як кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, без конкретизації предмета злочинного посягання. Це створює певний вакуум знань, зумовлений специфікою саме культурних цінностей як предмета злочинного посягання. Такий стан справ ускладнює практику розслідування – зокрема, у питаннях встановлення автентичності предметів, їх оцінки, походження та включення до офіційного переліку об'єктів, що охороняються законом.

Крім того, слід наголосити на недостатньому рівні міждисциплінарних досліджень, які б об'єднували положення криміналістики, кримінального права, митного законодавства та міжнародного права у сфері захисту культурної спадщини. Станом на сьогодні комплексні дослідження з питань протидії контрабанді культурних цінностей залишаються радше винятком, ніж сталою практикою у вітчизняній науці.

Таким чином, незважаючи на наявність окремих наукових праць, присвячених проблемам протидії контрабанді культурних цінностей, загальний

рівень розробки цієї тематики у криміналістиці не є достатнім. Актуальним залишається створення уніфікованої криміналістичної методики розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень, розробка спеціалізованих алгоритмів слідчих (розшукових) дій, адаптованих до об'єктів культурної цінності, а також удосконалення експертного забезпечення таких розслідувань.

З огляду на зазначене, можна зробити висновок, що проблематика протидії контрабанді культурних цінностей, незважаючи на окремі наукові напрацювання, залишається недостатньо розробленою у криміналістичній та правозастосовній площині. Проведені дослідження здебільшого мають фрагментарний характер, не охоплюють усіх аспектів злочинної діяльності, пов'язаної з переміщенням культурних цінностей через державний кордон, та не формують цілісної системи знань щодо методики її виявлення, розслідування і запобігання.

Крім того, переважна більшість напрацьованих підходів та висновків ґрунтується на досвіді мирного часу і не враховує нових викликів, які виникають у зв'язку з повномасштабною збройною агресією проти України, введенням воєнного стану, переміщенням населення, руйнацією культурних об'єктів та загостренням проблеми незаконного обігу культурних цінностей.

Ці обставини актуалізують потребу у подальшому глибокому науковому дослідженні зазначеної тематики з урахуванням сучасних безпекових реалій, необхідністю систематизації наявних знань, розробки ефективних механізмів виявлення, документування, розслідування та запобігання контрабанді культурних цінностей у нових соціально-правових умовах.

1.2. Предмет злочинного посягання, обстановка, способи підготовки, вчинення та приховування

Результати узагальненого вивчення аналітичних даних Інтерполу, ЮНЕСКО та українських правоохоронних органів демонструють, що після

початку агресії у 2014 році, особливо після окупації Криму та окремих районів Донецької і Луганської областей, було зафіксовано значне зростання кількості випадків незаконного переміщення культурних цінностей через державний кордон. За наявними звітами, лише з території Криму було вивезено тисячі одиниць музейних експонатів, у тому числі ікони, археологічні артефакти, предмети побуту скіфської доби, архівні документи тощо. У багатьох випадках такі об'єкти потрапляли до музейних фондів РФ або розчинялися на «чорному ринку» мистецтва, зникали в приватних колекціях або продавалися через нелегальні онлайн-платформи.

Особливу увагу заслуговує й те, що культурні цінності мають подвійну природу – матеріальну та нематеріальну. З одного боку, вони можуть мати високу комерційну вартість на міжнародному арт-ринку, оцінюватись у десятки, а іноді й сотні тисяч доларів. З іншого боку – і це найголовніше – ці об'єкти є невід'ємною частиною культурного ДНК нації, символами її багатовікової традиції, духовної спадщини та історичного розвитку. Кожна старовинна ікона, монета, рукопис чи картина – це унікальний носій епохи, який містить у собі елементи мови, віри, побуту, технологій, соціальних відносин того часу. Втрата таких предметів означає втрату «мозаїки національної пам'яті».

Таким чином, контрабанда культурних цінностей – це не просто митне правопорушення, пов'язане з недекларуванням чи порушенням порядку переміщення речей через кордон. Це кримінальне правопорушення, що посягає на фундаментальні цінності нації, духовну цілісність суспільства, підриває довіру до державних інституцій, завдає шкоди культурному середовищу країни та унеможливлює повноцінне відтворення історичного контексту у майбутньому.

У глобальному вимірі такі кримінальні правопорушення також загрожують міжнародному правопорядку, оскільки нерідко мають фінансове підґрунтя для інших видів злочинності – тероризму, корупції, відмивання грошей. Не випадково в міжнародних правових актах, зокрема у Конвенції ЮНЕСКО 1970 року та Конвенції УНІДРУА 1995 року, підкреслюється, що

незаконне вивезення культурних цінностей має розглядатися як серйозне міжнародне правопорушення.

Ефективна протидія контрабанді культурних цінностей вимагає міждисциплінарного підходу: об’єднання зусиль правоохоронних органів, фахівців з історії, мистецтва, музейної справи, міжнародного права, а також активної участі громадянського суспільства та міжнародних інституцій. Лише в такий спосіб можливо зберегти духовну спадщину народів та забезпечити право майбутніх поколінь на доступ до своєї автентичної історії.

Історичний розвиток кожного народу тісно пов’язаний із різними проявами його самобутності, серед яких особливе місце займають культурні цінності. Саме вони є основою формування державності, відображенням національної ідентичності та засобом усвідомлення нацією самої себе. У демократичній та правовій державі ознакою цивілізованості є не лише виховання у громадян поваги до національної культурної спадщини, але й створення ефективного механізму її охорони, популяризації та захисту від загроз.

Термін «культурні цінності» безпосередньо пов’язаний із поняттям «культура», яка вважається складним і багатогранним соціальним явищем. Попри відсутність єдиного, усталеного визначення цього терміна, науковці подають його трактування з урахуванням різних підходів і контекстів. У загальноісторичному розумінні культура охоплює всі створені людиною матеріальні та духовні надбання, що репрезентують досягнутий суспільством рівень розвитку на певному етапі історії. Зазвичай під культурою розуміють сукупність цінностей, форм творчої діяльності та способів взаємодії, які виникли в процесі історичного поступу людства, а також механізми їх відтворення, збереження та практичного застосування в сучасному суспільстві [90].

Суттєвою проблемою при вивченні об’єкта дослідження є відсутність усталеного, універсального визначення поняття «культурні цінності» як у юридичній науці, так і в чинному законодавстві України. Така невизначеність ускладнює формування єдиного підходу до кваліфікації відповідних правопорушень. На нашу думку, для коректного тлумачення цієї категорії

необхідно звернутись до аналізу базових понять – «культура» та «цінність», які слугують складовими елементами змісту терміна «культурні цінності» у правовому контексті.

Станом на сьогодні поняття «культура» має понад п’ятсот різних трактувань, що свідчить про його концептуальну багатогранність та складність і підкреслюється його застосуванням у різних сферах – від філософії й соціології до права та культурології. Сам термін має латинське походження (від *cultura*), що буквально означає «обробка», «догляд», «виховання», «удосконалення». В українській лексикографічній традиції культура визначається як сукупність матеріальних і духовних досягнень, створених людством упродовж його історичного розвитку, а також як рівень суспільного поступу, орієнтованого на задоволення духовних потреб особистості [25].

Українське законодавство також містить нормативне визначення поняття «культура». Згідно зі ст. 1 Закону України «Про культуру» № 2778-VI від 14 грудня 2010 року, культура розуміється як сукупність матеріальних і духовних досягнень людської спільноти (етносу, нації), які формуються, зберігаються та розвиваються упродовж тривалого історичного періоду і передаються наступним поколінням. До складу культури, відповідно до цього визначення, належать усі види мистецтва, елементи культурної спадщини, культурні цінності, а також наука й освіта. Таким чином, культура виступає відображенням рівня суспільного розвитку певної спільноти на конкретному етапі її історичного буття [134].

Культурні цінності слід розглядати як сукупність результатів людської діяльності, що виникли в процесі праці, що обумовлює застосування антропологічного підходу до їх розуміння. Водночас важливо враховувати зміст поняття «цінність», яке має декілька значень: грошову вартість певного об’єкта; матеріальну або духовну значущість; а також загальну важливість або значимість явища чи предмета. У контексті культурних цінностей йдеться насамперед про філософську категорію, яка поєднує як матеріальні, так і духовні аспекти

сприйняття навколишнього світу, відображаючи багатовимірність і глибину культурного надбання людства [25].

Для повного і глибокого розкриття змісту правової категорії «культурні цінності» доцільно звернутися як до положень чинного національного та міжнародного законодавства, так і до провідних доктринальних підходів щодо її тлумачення. Аналіз правових джерел у поєднанні з науковими концепціями дозволяє сформувати цілісне уявлення про обсяг та характер цього поняття.

Одним із найвідоміших і ключових міжнародних документів, що містить визначення поняття «культурні цінності», є Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, прийнята 14 травня 1954 року під егідою ЮНЕСКО під час спеціальної дипломатичної конференції [70].

Гаазька конвенція 1954 року стала першим міжнародно-правовим актом, який комплексно регламентує питання охорони культурних цінностей – як рухомих, так і нерухомих – у контексті збройного конфлікту. Цей документ також уперше на офіційному рівні вводить у правове поле термін «культурні цінності». Варто відзначити, що Україна була серед перших держав, які ратифікували Конвенцію та Перший протокол до неї у 1957 році, що свідчить про її прихильність до збереження та захисту культурної спадщини.

У відповідності до положень Конвенції, культурними цінностями визнаються пам’ятки архітектури, мистецтва, історії, релігійного чи світського характеру, археологічні об’єкти, ансамблі будівель, які становлять історичну або художню цінність, а також предмети мистецтва, рукописи, книги, інші об’єкти з художнім, історичним чи археологічним значенням. Ці елементи культурної спадщини, незалежно від їх походження чи форми власності, визнаються важливими для всього людства та потребують належного міжнародного захисту.

Конвенція також дає розмежування між рухомими та нерухомими культурними цінностями. До нерухомих належать, зокрема, архітектурні комплекси або групи споруд, які мають історичну або мистецьку цінність. До категорії рухомих відносяться твори образотворчого мистецтва, старовинні рукописи, друковані книги, музейні колекції, архіви, а також наукові та

бібліотечні зібрання, які становлять значення для науки та культури. Особливу увагу Конвенція приділяє також будівлям, первісним або сучасним призначенням яких є зберігання, реставрація, демонстрація чи дослідження об'єктів культурної спадщини – музеям, бібліотекам, архівам тощо.

Охорони потребують так звані «зони концентрації культурних цінностей» – території з високою щільністю об'єктів культурної спадщини, які через свою унікальність стають вразливими у період воєнних дій. Саме на таких зонах міжнародна спільнота зосереджує максимальні зусилля щодо забезпечення збереження національного й світового культурного надбання.

Таким чином, Конвенція 1954 року не лише заклала основу для формування системи правового захисту культурних цінностей у період збройних конфліктів, а й уперше кодифікувала їх визначення, наголошуючи на універсальному значенні таких об'єктів як частини спадщини всього людства. Рухоме й нерухоме культурне майно, відповідно до цього документа, визнається об'єктами, що мають наднаціональну цінність, і тому потребують особливого правового режиму захисту.

Термін «культурні цінності» також трактується в низці інших міжнародних і національних нормативно-правових актів, однак його зміст у різних документах має істотні відмінності.

Так, у Статуті Міжурядового комітету з питань сприяння поверненню культурних цінностей країнам їх походження або їх реституції у випадку незаконного присвоєння від 24 жовтня 1978 року під поняттям «культурні цінності» розуміються історичні, етнографічні об'єкти та документи, включаючи рукописи, твори образотворчого та декоративного мистецтва, археологічні й палеонтологічні артефакти, а також експонати з галузей зоології, ботаніки та мінералогії [155].

Тлумачення терміна «культурні цінності» міститься також в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженій наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року № 164. У цьому нормативному акті культурні цінності визначено як

об’єкти, що мають вагоме значення для культурної спадщини народів і виконують важливу функцію в духовному житті суспільства. До таких об’єктів віднесено пам’ятки архітектури й історії, твори мистецтва, релігійні та світські пам’ятники, археологічні знахідки, музеї, бібліотеки, архіви, театри тощо [129].

Крім того, вказана Інструкція встановлює, що об’єкти культурної спадщини, які мають виняткову цінність, підлягають спеціальному захисту. Перелік таких об’єктів є обмеженим і вони включаються до Міжнародного реєстру культурних цінностей, що перебувають під спеціальним захистом.

Водночас варто зауважити, що наведене визначення є доволі загальним і нечітким. Використані у ньому оціночні формулювання на кшталт «велике значення» чи «важлива роль» не мають конкретизованих критеріїв і тому не можуть вважатися достатньо обґрунтованими для чіткого віднесення певного об’єкта до категорії культурних цінностей. Це створює складнощі як у правозастосовній практиці, так і в процесі ідентифікації таких об’єктів у ситуаціях, що потребують юридичного захисту.

Тлумачення культурних цінностей у різних нормативно-правових актах не є уніфікованим, а залежить від контексту їх правозастосування та галузевої специфіки. З огляду на це, варто проаналізувати найбільш значущі з таких джерел.

Хоча Конституція України не містить безпосереднього визначення поняття «культурні цінності», проте в її статті 54 закріплено, що держава забезпечує охорону історичних пам’яток та інших об’єктів, що становлять культурну цінність [72]. Окрім того, держава бере на себе зобов’язання щодо вжиття заходів із повернення культурних цінностей українських громадян, які перебувають за межами території України. Таким чином, на рівні Основного Закону визнається особлива важливість національного культурного надбання.

У Митному кодексі України культурні цінності визначаються як об’єкти матеріального або нематеріального характеру, що мають художнє, історичне, етнографічне або наукове значення та підлягають охороні, відтворенню й збереженню згідно з положеннями чинного законодавства [99].

Згідно з положеннями Закону України «Про Митний тариф України» до товарів, що класифікуються за товарними позиціями 9701–9706 відповідно до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, належать такі категорії культурних об'єктів: художні твори, зокрема картини, малюнки, пастельні роботи, що повністю виконані вручну; декоративні композиції типу колажів; оригінальні графічні твори та скульптури, незалежно від використаного матеріалу; поштові марки (у тому числі пам'ятні, одноденні, використані або невикористані); предмети філателістичного характеру. Також до цієї категорії відносяться зоологічні й ботанічні зібрання, колекції, які становлять науковий або історико-культурний інтерес, зокрема у сфері мінералогії, анатомії, археології, палеонтології, етнології чи нумізматики, а також предмети антикваріату, вік яких перевищує 100 років [135].

Ще одним нормативно-правовим актом, у якому міститься дефініція поняття «культурні цінності», є Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». У відповідності до його положень, культурні цінності визначаються як об'єкти матеріальної та духовної культури, які мають художнє, історичне, етнологічне чи наукове значення та підлягають збереженню, відтворенню і охороні згідно з вимогами чинного законодавства України. Зазначене визначення, на нашу думку, повністю узгоджується з профільним законодавством і сприяє правильному, цілісному розумінню змісту категорії «культурні цінності» в межах національної правової системи [124].

Закон також передбачає вичерпний перелік об'єктів, що підпадають під поняття «культурні цінності». До них, зокрема, належать: оригінальні твори живопису, графіки та скульптури; художні вироби та ансамблі, виготовлені з будь-яких матеріалів; предмети декоративно-ужиткового мистецтва; зразки традиційного народного мистецтва; об'єкти, пов'язані з історичними подіями, національним і суспільним розвитком, історією науки та культури; матеріальні свідчення життя і діяльності держав, політичних партій, органів влади, релігійних організацій, видатних представників науки, культури та мистецтва; музейні предмети, виявлені під час археологічних досліджень; елементи

архітектурної, історичної, мистецької та монументальної спадщини; стародруки та інші книжкові видання, що мають історичну, художню, наукову або літературну цінність; рукописи, інкунабули, архівні документи, стародруковані матеріали; унікальні музичні інструменти; історична зброя, що має художню, етнографічну або наукову вартість; рідкісні поштові марки та інші філателістичні об'єкти (як поодинокі, так і колекційні); антикварні монети, медалі, ордени, печатки та аналогічні предмети; об'єкти колекціонування; науково та культурно значущі зоологічні колекції; рідкісні зразки флори і фауни, а також колекції з галузей мінералогії, анатомії та палеонтології [124].

Окрім того, вітчизняні нормативно-правові акти містять різні підходи до класифікації культурних цінностей. Класифікаційний критерій, який покладено в основу поділу таких об'єктів на класифікаційні групи, залежить від різновиду суспільних відносин та правових механізмів, на врегулювання яких спрямовані положення таких нормативно-правових актів. Так, у Законі України «Про музеї та музейну справу» культурні цінності поділяють на державні та недержавні [136]. Відповідно до положень Методичних рекомендацій з проведення державної експертизи культурних цінностей вони поділяються на такі, що підлягають вивезенню, підлягають тимчасовому вивезенню та не підлягають вивезенню [131]. Митне законодавство поділяє культурні цінності на твори мистецтва, предмети колекціонування та антиквариат [100].

На думку І.В. Шимоні, чинні нормативно-правові акти не забезпечують достатньо чіткої термінологічної визначеності щодо розмежування понять «історична» та «культурна цінність». У зв'язку з цим у більшості випадків для належної ідентифікації статусу конкретного об'єкта необхідно залучення фахівця з відповідною компетенцією. Дослідниця зазначає, що здійснення повного обліку й ідентифікації особливо цінних об'єктів культурної спадщини, незалежно від місця їх зберігання, є доволі проблематичним у сучасних українських умовах. Це обумовлено, насамперед, відсутністю в національному законодавстві чіткого визначення поняття «особливо цінні предмети культурного надбання» [209].

Цілком аргументованою видається пропозиція науковця щодо необхідності нормативного закріплення класифікації культурних цінностей залежно від рівня їхньої значущості. Зокрема, пропонується визначити законодавчі критерії для встановлення ступеня культурної або історичної цінності об'єктів, а також передбачити створення або уповноваження відповідного органу, що здійснював би системний облік, оцінювання та класифікацію таких предметів.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне надати власне поняття категорії культурних цінностей, яке вважаємо за доцільне розглядати в рамках нашого дослідження. Удосконалене визначення покликане усунути наявні прогалини й термінологічні розбіжності, притаманні як науковому дискурсу, так і нормативному регулюванню шляхом поєднання антропологічного, історико-культурного та правового підходів. Воно відображає комплексний характер культурних цінностей, охоплюючи їх матеріальні й нематеріальні аспекти, та водночас враховує міжнародно-правові стандарти, які закріплюють їх універсальну значущість для всього людства незалежно від форми власності чи місця зберігання.

Таким чином, культурні цінності пропонується визначати як матеріальні й нематеріальні результати людської творчої, духовної та наукової діяльності, а також природні об'єкти, наділені історичною, художньою, науковою, етнографічною, релігійною або іншою культурною значущістю, які відображають рівень розвитку людства на певному етапі його існування, мають суспільне, національне чи універсальне (світове) значення, становлять невід'ємну частину культурної спадщини народів, підлягають охороні, збереженню, відтворенню та передачі наступним поколінням, незалежно від форми власності та місця знаходження.

До таких об'єктів належать унікальні та типові зразки рухомого і нерухомого характеру – пам'ятки архітектури, історії та мистецтва; археологічні й етнографічні артефакти; твори образотворчого, декоративно-ужиткового, музичного та літературного мистецтва; документи, рукописи, стародруки та

архівні матеріали; предмети антикваріату, наукові колекції, рідкісні зразки флори, фауни і мінералогії, а також об’єкти, пов’язані з видатними подіями, особистостями чи явищами, що мають особливу культурну або історичну вагу.

Таким підходом досягається системність та всеохопність у визначенні категорії «культурні цінності», що дає змогу використовувати його як у наукових дослідженнях, так і у правозастосовній практиці, забезпечуючи єдність термінології та підвищення ефективності охорони культурної спадщини [187].

У науковій сфері вже існують різноманітні підходи до класифікації культурних цінностей. У межах даного дослідження будуть розглянуті саме ті класифікації, які сприятимуть найбільш ефективному вирішенню поставлених завдань.

Однією з ключових проблем у процесі збереження культурної спадщини в Україні є належне віднесення певних об’єктів до категорії культурних цінностей. Застосування чіткої та логічно структурованої класифікації наявних об’єктів дозволяє значно полегшити цей процес та підвищити рівень обґрунтованості прийнятих рішень.

Основною метою класифікації культурних цінностей є підвищення ефективності процедур ввезення, вивезення та тимчасового переміщення таких об’єктів. На думку науковців, система класифікації культурної та історичної спадщини повинна враховувати історичні особливості державотворення, культурні пріоритети, традиції та звичаї, а також спиратися на чітко визначені класифікаційні критерії.

Питання класифікації культурної спадщини на основі уніфікованих стандартів залишається предметом уваги наукової спільноти й досліджується у межах різних наукових дисциплін. Так, О.В. Коваленко у своїй докторській дисертації пропонує класифікувати культурні цінності за формою власності, наявністю обмежень на ввезення, ступенем таких обмежень, видом мистецтва, засобами створення, кількістю вимірів, тарифною вартістю, зоологічними колекціями, рідкісними колекціями флори і фауни, предметами, пов’язаними з історичними подіями, фрагментами пам’ятників, рідкісними монетами,

стародруками, творами мистецтва, живопису, графіки та іншими категоріями [64].

Водночас О.М. Герасименко, аналізуючи питання через призму бухгалтерського обліку, пропонує класифікацію культурних цінностей за складом, суб'єктом управління, місцем розташування, унікальністю, строком корисного використання та порядком відображення в обліковій системі [36].

Отже, одним із основоположних підходів до класифікації культурних цінностей є поділ їх на рухомі та нерухомі об'єкти. Саме за цим критерієм здійснюється їх розмежування в окремих міжнародно-правових документах. У контексті дослідження проблематики контрабанди культурних цінностей така класифікація має принципове значення, оскільки предметом незаконного переміщення через державний кордон, як правило, виступають саме рухомі об'єкти культурної спадщини. Саме рухомі культурні цінності (твори мистецтва, антикваріат, археологічні знахідки тощо) становлять найбільший інтерес для осіб, що здійснюють їх нелегальний вивіз або ввіз, що й обумовлює необхідність чіткого правового розмежування для ефективної протидії їх контрабанді.

Це пояснюється тим, що поняття ввезення, вивезення та переміщення може застосовуватись виключно щодо рухомих культурних цінностей. Утім, до цієї категорії можуть належати також фрагменти нерухомих об'єктів культурної спадщини, які внаслідок фізичного відокремлення були переведені у статус рухомих. Інакше кажучи, йдеться про елементи пам'яток, архітектурних ансамблів чи історико-культурних комплексів, які в результаті певних обставин втратили свій первинний статус нерухомості та стали об'єктами, здатними до переміщення [75].

Нерухомі культурні цінності – це об'єкти, які нерозривно пов'язані з довкіллям і не можуть бути відокремлені від нього без втрати своєї цінності. Поділ культурних об'єктів на рухомі та нерухомі має давнє історичне підґрунтя, зокрема, він сформувався ще в рамках римського приватного права і базується передусім на фізичних характеристиках майна. Нерухомі об'єкти незмінно прив'язані до конкретного місця, мають індивідуальні особливості та не

підлягають заміні. До таких об’єктів, окрім земельних ділянок, традиційно відносять споруди, будівлі та інші конструкції, які нерозривно пов’язані із землею. У сфері охорони культурної спадщини до нерухомих культурних цінностей належать такі об’єкти, переміщення яких призводить до втрати або істотного зменшення їх археологічної, історичної, мистецької, архітектурної, етнографічної, наукової, естетичної чи художньої цінності [56].

Найбільш вичерпний перелік рухомих культурних цінностей, на нашу думку, представлений у Рекомендації ЮНЕСКО про захист рухомих культурних цінностей, ухваленій 28 листопада 1978 року. У цьому документі рухомі цінності визначаються як усе рухоме майно, що є результатом або проявом людської творчості чи природного розвитку та має археологічну, історичну, художню, наукову або технічну цінність. До цієї категорії належать об’єкти археологічних досліджень і розкопок як на суходолі, так і під водою; предмети старовини, зокрема знаряддя праці, кераміка, написи, монети, печатки, ювелірні вироби; зброя, ритуальні поховання, мумії; окремі фрагменти історичних елементів будівель; антропологічні та етнографічні матеріали; речі історичного значення, що стосуються природничих наук, техніки, військової та соціальної історії, життя національних лідерів, учених, митців, мислителів і ключових подій у житті суспільства. Також до рухомих культурних цінностей відносяться мистецькі твори: картини та малюнки, виконані вручну незалежно від матеріалу чи основи, естампи, плакати, фотографії, оригінальні добірки й конструкції з різних матеріалів, скульптури, предмети прикладного мистецтва зі скла, кераміки, металу, дерева; рукописи, інкунабули, манускрипти, книги, документи та інші публікації, що мають особливу цінність; об’єкти, пов’язані з карбуванням та філателією, як-от медалі, монети, марки; архівні матеріали, включаючи документи, карти, фотографії, кіно- та аудіозаписи, а також машинозчитувані носії; меблі, гобелени, килими, костюми, музичні інструменти та зразки зоологічного, ботанічного й геологічного походження [144].

Одна з поширених класифікацій культурних цінностей передбачає їх поділ на матеріальні та нематеріальні (духовні). До матеріальних відносять ті об’єкти,

які мають чітко виражену фізичну форму, підлягають опису за об'єктивними характеристиками та можуть бути ідентифіковані як фізичні носії культурної цінності. Їх існування є незаперечним, на відміну від нематеріальних культурних цінностей, щодо яких довгий час точилися наукові суперечки – зокрема, частина дослідників заперечувала їх самостійне існування. Ситуація принципово змінилася після ухвалення в 2003 році Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини, яка стала міжнародною основою для збереження культурної спадщини в її нематеріальних проявах. Україна приєдналася до цього документа у 2008 році. Відповідно до Конвенції, нематеріальна культурна спадщина охоплює традиції, форми вираження, знання, навички, а також пов'язані з ними предмети, інструменти, артефакти та культурні простори, які визнаються носіями культури – громадами, групами або навіть окремими особами – як елементи своєї культурної спадщини. Така спадщина передається з покоління в покоління, адаптується до змін у середовищі, історії та природі, сприяє збереженню ідентичності та спадкоємності, а також формує повагу до культурного різноманіття та людської творчості. Водночас Конвенція визначає, що до нематеріальної спадщини не можуть бути віднесені елементи, які суперечать міжнародним документам з прав людини, принципам взаємоповаги між культурами та ідеям сталого розвитку [71]. Серед нематеріальної спадщини, яка вже визнана ЮНЕСКО в межах України, є такі елементи, як петриківський розпис, козацькі пісні Дніпровського регіону, опішнянська мальована кераміка, традиційне ткацтво, а також співоча традиція села Ружа Святошинського району Київської області.

Культурні цінності нерідко мають комплексний правовий статус, поєднуючи в собі ознаки кількох категорій одночасно. Залежно від конкретних характеристик об'єкта, він може одночасно вважатися об'єктом інтелектуальної власності, валютою, зброєю чи підакцизним товаром, що, у свою чергу, зумовлює застосування до нього додаткових правових режимів під час митного контролю. Така правова багатофункціональність створює додаткові складнощі при ідентифікації культурних цінностей у межах боротьби з їх контрабандою,

оскільки кожен з цих статусів передбачає окрему нормативно-правову регламентацію і режим поводження.

Зокрема, згідно зі ст. 420 Цивільного кодексу України, до об’єктів права інтелектуальної власності належать: літературні та художні твори, комп’ютерні програми, бази даних, виконання, фонограми, відеограми, передачі організацій мовлення, наукові відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування напівпровідникових виробів, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин, торговельні марки, географічні зазначення, фірмові найменування та комерційні таємниці [183]. Якщо культурна цінність одночасно є об’єктом інтелектуальної власності, то її незаконне переміщення через кордон може кваліфікуватися не лише як контрабанда культурних цінностей, а й як порушення авторських, суміжних або патентних прав, що підвищує юридичну складність протидії таким діянням.

Таким чином, при виявленні спроб контрабандного переміщення культурних цінностей митні органи повинні враховувати всі можливі статуси таких об’єктів, що вимагає залучення фахівців з різних галузей права – інтелектуального, валютного, митного, податкового та кримінального. Це також актуалізує потребу в міжвідомчій координації та створенні спеціалізованих експертних груп для верифікації і правової оцінки об’єктів, які перетинають державний кордон.

Проведений огляд наукових підходів і нормативно-правових положень засвідчує, що сучасна система класифікації культурних цінностей характеризується значною варіативністю та відсутністю уніфікованих критеріїв, придатних для однаково ефективного використання в правозастосовній, науковій та експертній практиці.

Класифікація, запропонована О.В. Коваленко, безумовно, відзначається високим ступенем деталізації, проте її структура є надмірно фрагментованою, що ускладнює її використання у практичній площині, особливо у митних та експертних процедурах. Наявність занадто великої кількості підкатегорій може

призводити до дублювання та перехрещення критеріїв, що знижує швидкість і точність ідентифікації об’єктів.

Підхід О.М. Герасименка, побудований через призму бухгалтерського обліку, є цінним для інвентаризації та фінансового управління культурними об’єктами, однак не повною мірою враховує специфіку охорони та переміщення культурних цінностей. Зокрема, акцент на облікових аспектах не завжди корелює з міжнародно-правовими критеріями захисту, а також може бути недостатнім для виявлення ознак контрабанди чи незаконного обігу.

Традиційний поділ культурних цінностей на рухомі та нерухомі, безумовно, має глибоке історичне підґрунтя та зручний у правозастосуванні, проте він не охоплює повною мірою складну природу культурної спадщини. У практичній площині часто виникають проміжні випадки, коли об’єкт поєднує риси обох груп або змінює свій статус унаслідок фізичного відокремлення. Поділ на матеріальні та нематеріальні цінності, закріплений у Конвенції ЮНЕСКО 2003 року, є прогресивним, проте він не завжди синхронізований з митними та кримінально-правовими режимами, що створює правові колізії.

Таким чином, наявні підходи, хоча й мають окремі сильні сторони, часто є або надмірно вузькоспеціалізованими, або, навпаки, занадто загальними, що ускладнює їх комплексне застосування. Відсутність єдиної, чіткої, універсальної та водночас гнучкої класифікації призводить до різночитань, правової невизначеності та зниження ефективності охорони культурної спадщини.

З огляду на виявлені недоліки пропонується удосконалена класифікація культурних цінностей, яка синтезує найкращі напрацювання науковців і вимоги міжнародно-правових актів, зберігаючи при цьому зручність застосування у практичній роботі правоохоронних, митних та культурно-експертних органів.

Запропонована класифікація культурних цінностей у контексті розслідування їх контрабанди є узагальненою та науково обґрунтованою позицією, яка поєднує визначення, закріплені у міжнародних та національних нормативно-правових актах, а також напрацювання провідних учених у галузі криміналістики, культурології та права. Її розроблення обумовлене необхідністю

врахування специфіки предмета злочинного посягання під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій, що безпосередньо впливає на ефективність виявлення, фіксації та доведення фактів незаконного переміщення культурних цінностей через державний кордон України.

З урахуванням предметно-змістовних характеристик та криміналістичного значення культурних цінностей у кримінальному провадженні, їх можна класифікувати за такими основними критеріями:

1. За матеріальною формою:

– речові (матеріальні) цінності: предмети мистецтва (картини, скульптури, графіка, декоративно-ужиткове мистецтво); антикваріат (старовинні меблі, посуд, книги, монети, зброя); релігійні предмети (ікони, фігурки, церковні атрибути, культові книги); архівні та документальні цінності (стародруки, манускрипти, листи, фотографії); природні об’єкти з культурною цінністю (мінерали, скам’янілості, рідкісні рослини);

– інформаційні (нематеріальні) цінності, що мають фізичний носій: аудіовізуальні матеріали (кінокартини, відеозаписи, аудіозаписи на різних носіях); цифрові та електронні носії (файли, бази даних, цифрові копії культурних об’єктів, що зберігаються на жорстких дисках, флешках, серверах);

– колективні або структурні об’єкти: музейні колекції та експозиції (групи експонатів, що мають історичну або мистецьку цінність у сукупності); архітектурні об’єкти та ансамблі (будівлі, пам’ятники, комплекси, які мають художнє або історичне значення); ландшафтні та археологічні об’єкти (археологічні пам’ятки, культурні ландшафти, які зберігають сліди минулого);

– перехідні категорії: об’єкти, що трансформуються або переносяться (книги, картини на полотні, скульптури, які можуть бути перевезені у складі колекцій або тимчасово вилучені з музеїв); змішані форми – предмети, що містять як матеріальну, так і нематеріальну інформацію (наприклад, старовинна музична партитура, яка водночас є історичною цінністю та носієм музичного твору).

2. За історико-культурною цінністю:

– унікальні (єдині у своєму роді, невідновлювані);

– серійні (що мають копії, аналоги, проте зберігають значну культурну вагу).

3. За рівнем складності ідентифікації:

– унікальні культурні цінності, у тому числі як такі, що внесені до різноманітних каталогів та реєстрів, так і не внесені в силу різних причин. Зокрема, окремі картини чи інші твори мистецтва могли тривалий час передаватися у спадок в одній сім'ї без оформлення жодної документації, у тому числі й через те, що власники не розуміли істинної цінності такого предмету. Також окремі культурні цінності могли бути викрадені або загублені у результаті різних історичних подій – воєн, революцій, тощо;

– об'єкти масового виробництва, що потребують експертного дослідження їх автентичності та визначення справжньої цінності задля віднесення до категорії культурних цінностей. Це можуть бути монети, що мають нумізматичну колекційну цінність, марки, старовинні амфори, антикварні сервізи, статуетки, тощо;

– культурні цінності з кримінальною історією. Тобто такі, що знаходяться у базах обліку утрачених або викрадених культурних цінностей, як: The Stolen Works of Art database Інтерполу, «Lost Art» Німецького центу культурних втрат, бази інших країн, які співпрацюють з ЮНЕСКО, База даних викрадених культурних цінностей Міністерства внутрішніх справ України, каталоги викрадених і втрачених культурних цінностей Міністерстві культури та стратегічних комунікацій України (Каталог культурних цінностей, викрадених з музеїв та культових споруд (1984-1998 рр.), Каталог викрадених культурних цінностей, викрадених з державних музеїв, заповідників, установ та приватних колекцій (1999-2009), Catalogue of cultural property stolen from Ukrainian state museums, reserves, institutions, collections (1999-2009)) [57];

– замасковані культурні цінності, зокрема під сучасні предмети індивідуального або масового виробництва, реставровані або роз'єднані

антикварні комплекти шляхом їх дроблення (коли окремі елементи сервізу транспортуються окремо);

4. За специфікою правового режиму легалізації:

– культурні цінності, які включені до Музейного фонду України та не підлягають вивезенню за кордон;

– культурні цінності, які включені до Музейного фонду України та потребують отримання спеціального свідоцтва на право тимчасового вивезенню за кордон;

– культурні цінності, які підпадають під охоронні категорії згідно з міжнародними договорами;

– культурні цінності, які перебували у незаконному обігу на «чорному ринку» старожитностей та витворів мистецтва тривалий час, проте жодного разу не проходили експертизу культурних цінностей;

– нововиявлені культурні цінності, які не проходили належну експертизу (експертизу культурних цінностей), у тому числі здобуті чорними археологами.

5. За джерелом походження: археологічні знахідки, музейні експонати, приватні колекції, предмети релігійного культу, твори сучасного мистецтва.

6. За способом обігу:

– законні культурні цінності, тобто такі, що потрапили до особи легальним способом шляхом придбання, у тому числі й через аукціон, отримані у спадок, подаровані чи передані у якості повернення боргу, тощо;

– нелегальні культурні цінності, тобто такі, що здобуті злочинним шляхом у наслідок викрадення, незаконного ввезення на територію України третіми особами та подальшого продажу чи перепродажу, отримані шахрайським шляхом, підроблені, тощо.

7. За ступенем криміналістичної значущості:

– об’єкти, що є безпосереднім предметом контрабанди;

– об’єкти, які можуть виступати засобами чи знаряддям кримінального правопорушення (наприклад, культурні цінності, використані для приховання наркотичних речовин чи зброї);

– об’єкти, що виступають як додаткові джерела доказової інформації.

8. За особливостям механізму злочинного набуття:

– культурні цінності, здобуті у результаті вчинення насильницьких або корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень;

– культурні цінності, контрабандним шляхом завезені на територію України;

– культурні цінності, здобуті у результаті вчинення корисливих кримінальних правопорушень, зокрема крадіжок із музеїв, архівів, приватних колекцій, релігійних установ, шляхом вчинення шахрайських дій, тощо;

– культурні цінності, незаконним шляхом здобуті на територіях ведення активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях України;

– підробні (фальсифіковані) культурні цінності.

9. За характером умов зберігання та транспортування:

– культурні цінності, які потребують створення особливих умов зберігання та транспортування (температура, вологість, убезпечення від руйнування через крихкість об’єктів);

– культурні цінності, які не потребують створення особливих умов зберігання та транспортування.

10. За розміром та наявністю можливості фрагментування (розбирання) культурних цінностей:

– габаритні культурні цінності, які не піддаються фрагментуванню (розбиранню) без заподіяння шкоди таким об’єктам;

– габаритні культурні цінності у вигляді гарнітурів чи наборів, які можуть транспортуватися окремо;

– середньогабаритні культурні цінності;

– дрібні культурні цінності, які легко розміщуються у різноманітних тайниках чи серед особистих речей злочинця, інших сучасних подібних речей, що не відносяться до культурних цінностей.

Таке структуроване бачення, на наш погляд, дозволяє не лише систематизувати різноманіття культурних цінностей, але й врахувати

особливості їх криміналістичної ідентифікації, встановлення ознак належності до охоронюваних категорій та правового режиму збереження. Запропонована класифікація є удосконаленою версією наявних визначень, оскільки інтегрує правові, культурологічні та криміналістичні аспекти, а також адаптована для практичного використання в умовах розслідування контрабанди культурних цінностей, де важливим є оперативне встановлення їх статусу, походження та доказового значення [186].

Необхідно зазначити, що для криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою культурних цінностей, поряд із предметом контрабанди ключовими виступають такі елементи, як обстановка та спосіб вчинення кримінального правопорушення. Ці складові дозволяють не лише глибше зрозуміти механізм протиправного переміщення цінностей через митний кордон, а й створити ефективну методику їх виявлення та розслідування.

Так, обстановка вчинення кримінального правопорушення виступає не лише фоном, на якому відбувається кримінальне правопорушення, але й джерелом криміналістично значущої інформації. Вона являє собою цілісну систему, у межах якої формується та певний час зберігається інформація про обставини незаконного переміщення культурних цінностей – від вибору місця перетину кордону до способів транспортування та зберігання предметів посягання.

Обстановка виступає об'єктивною умовою вчинення контрабанди, адже будь-яке незаконне переміщення культурних цінностей має конкретні просторово-часові межі та відбувається в певному комплексі матеріальних, соціальних і правових факторів. Наприклад, кримінальне правопорушення може бути скоєне під час офіційного вантажного перевезення через митний пункт або в умовах тимчасової відсутності контролю через військові дії чи надзвичайний стан.

Важливим є те, що обстановка взаємодіє з іншими елементами криміналістичної характеристики. Вона значною мірою впливає на спосіб

вчинення контрабанди – від вибору маршруту і засобу транспортування до конкретних прийомів приховання культурних цінностей (використання подвійних стінок контейнерів, підроблених супровідних документів тощо). Крім того, обстановка пов’язана з наявністю матеріальних та ідеальних слідів, що відображають поведінку злочинця, його технічні можливості, зв’язок із предметом кримінального правопорушення та навіть окремі психологічні особливості.

Інформація про обстановку має вирішальне значення для початкового криміналістичного аналізу. Вона допомагає слідчому відтворити картину події, встановити логіку дій правопорушників, визначити найбільш імовірні місця пошуку доказів. Жоден інший елемент криміналістичної характеристики не здатний повністю замінити цей блок відомостей, хоча він і перебуває у тісній взаємодії з іншими структурними елементами.

Як зазначає В.Ю Шепітько, обстановку кримінального правопорушення слід розглядати як частину матеріального середовища, що охоплює не лише ділянку території, але й сукупність речей та предметів, поведінку учасників події, їх психологічні взаємини та стосунки [24]. У випадку контрабанди культурних цінностей це означає, що аналіз обстановки включає дослідження митних і прикордонних об’єктів, транспортних засобів, пакувальних матеріалів, а також комунікацій між членами злочинної групи. Такий підхід дозволяє не лише відтворити механізм вчинення кримінального правопорушення, але й виявити слабкі місця в організації незаконного переміщення, що може бути використано для його припинення та попередження.

Місце та час є взаємопов’язаними елементами обстановки вчинення контрабанди культурних цінностей. Розглядати ці ознаки окремо недоцільно, адже їх взаємозв’язок дозволяє глибше зрозуміти механізм вчинення правопорушення. Їх аналіз допомагає правоохоронним органам ефективніше виявляти та документувати факти незаконного переміщення культурних артефактів через державний кордон.

Місце вчинення контрабанди – ключова складова об’єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201 КК України. У випадку з контрабандою культурних цінностей, таким місцем зазвичай виступає митний кордон України, який відповідно до ст. 10 МК України збігається з державним кордоном, за винятком спеціальних морських зон. Це має принципове значення для правильної правової кваліфікації дій – наприклад, для відмежування контрабанди від пересилання предметів без належного дозволу (як у ст. 321 КК України).

Як зазначає В.М. Шевчук, типовими місцями здійснення контрабанди є зони митного контролю – приміщення митниць, купе поїздів, борти літаків і суден, оглядові майданчики та спеціальні бокси [198]. У контексті контрабанди культурних цінностей саме ці місця часто використовуються для прихованого переміщення антикваріату, старожитностей або археологічних предметів, які зловмисники маскують серед звичайного багажу або поштових відправлень.

Водночас трапляються випадки вчинення таких кримінальних правопорушень поза межами митного контролю (1%). Хоча вони є рідкісними, це пояснюється складністю їх застосування та необхідністю заздалегідь розроблених нелегальних маршрутів. У випадках контрабанди культурних цінностей це може включати приховане перевезення артефактів через «зелені» кордони, використання маловідомих переходів або морських шляхів, де контроль відсутній або послаблений. Це вимагає від правопорушників значної підготовки та конспірації, що ускладнює роботу правоохоронців, але водночас робить такі схеми особливо небезпечними для національної культурної спадщини.

Як вже зазначалося вище, місце вчинення контрабанди культурних цінностей є ключовим елементом обстановки кримінального правопорушення і суттєво впливає на способи його організації та методи протидії. В сучасних умовах України, враховуючи військові дії, тимчасову окупацію частини територій та існування неконтрольованих зон, місця вчинення контрабанди

мають специфічні особливості, які необхідно враховувати під час криміналістичного аналізу та розслідування.

На контрольованих територіях, де діє ефективна система державного контролю, контрабанда культурних цінностей часто здійснюється через формально легальні канали, але з використанням підроблених документів або схем приховування реального змісту вантажу. Сюди належать, зокрема, митні пункти, порти, залізничні та автомобільні перевезення, офіційні торговельні точки. Злочинці прагнуть мінімізувати ризик виявлення, застосовуючи складні логістичні маршрути, зміну транспортних засобів або підробку сертифікатів про походження предметів. В умовах контролю з боку правоохоронних органів великого значення набувають приховані сліди кримінального правопорушення: зміна пакування, сліди на документах, відомості про особу, що здійснює перевезення.

На неконтрольованих територіях, де держава фактично не здійснює повного контролю над переміщенням товарів, контрабанда може вчинятися значно частіше. Такі зони можуть включати території з частково порушеною інфраструктурою, райони з тимчасовим припиненням функціонування митних та прикордонних органів, а також місця стихійного розташування пунктів пропуску. Тут злочинці використовують природні шляхи переміщення – річки, лісові масиви, невеликі транспортні вузли, – або створюють тимчасові схованки для культурних цінностей. Основна складність для слідчих полягає у відсутності надійної інформації про маршрути та учасників злочинної діяльності.

На окупованих територіях контрабанда культурних цінностей набуває особливої специфіки, оскільки такі території перебувають під контролем іноземних або ворожих сил, які самі можуть бути причетні до незаконного обігу культурних цінностей. В цих умовах злочинні групи часто діють за підтримки або у змові з місцевими окупаційними адміністраціями, використовуючи офіційні канали для вивезення культурних об’єктів за кордон або на підконтрольні території. Окуповані зони характеризуються підвищеним ризиком знищення доказів та значними труднощами у проведенні оперативних і слідчих

заходів. У таких умовах відновлення обстановки кримінального правопорушення і встановлення маршруту контрабанди потребує залучення міжнародних експертів та використання спеціалізованих криміналістичних методів (Додаток В, Схема Г).

Окремо варто виділити тимчасові транзитні зони, які не є ні повністю контрольованими, ні окупованими. Це прикордонні райони, блокпости та контрольні пункти, де часто здійснюється нелегальне переміщення культурних цінностей під виглядом гуманітарних вантажів або цивільних товарів. В таких місцях контрабандисти застосовують «хитромудрі» схеми, наприклад, розподіл вантажу на частини, одночасне використання кількох маршрутів та документів, щоб ускладнити верифікацію ідентичності предметів.

Таким чином, місце вчинення контрабанди у сучасних умовах набуває багаторівневого та динамічного характеру. Кожна територіальна категорія – контрольована, неконтрольована, окупована або транзитна зона – визначає особливості планування кримінального правопорушення, спосіб переміщення культурних цінностей, види приховування та методи фіксації слідів. Для ефективного розслідування необхідно поєднувати криміналістичний аналіз обстановки з міжвідомчою координацією, міжнародною експертизою та сучасними технологіями моніторингу та документування злочинних дій.

Аналіз часу вчинення контрабанди культурних цінностей виявляє певні закономірності, що можуть бути корисними для ефективного розслідування. Як зазначає В.М. Шевчук, зловмисники часто обирають такі проміжки часу, коли увага митних працівників знижена. Зокрема, якщо контрабанда не пов’язана з конкретним розкладом транспорту, її зазвичай планують на другу половину ночі або під завершення зміни митного наряду, коли втома співробітників може заважати пильному контролю. Статистика показує, що у 63% випадків такі кримінальні правопорушення вчинялись саме вночі, у той час як лише 12% – у ранкові години. Крім того, часто вибираються вихідні, святкові чи передсвяткові дні, або періоди негоди, коли увага до перевірок також знижується [199].

З урахуванням зазначеного під *обстановкою вчинення контрабанди культурних цінностей* слід розуміти динамічну систему просторово-часових, нормативно-регуляторних, соціокультурних та технологічних умов, що безпосередньо детермінують вибір способу нелегального переміщення артефактів через митний кордон. Вона характеризується специфічним «предметним вакуумом» (відсутністю офіційного обліку об'єктів), деформацією правового режиму в умовах збройних конфліктів, а також використанням легальних логістичних та цифрових каналів для легалізації предметів із злочинним походженням.

Постійне спостереження та аналіз часових тенденцій у контрабандній діяльності мають велике значення для практики розслідування. Враховуючи постійне вдосконалення способів підготовки, вчинення та приховування (злочинних схем та тактик), зокрема в сфері незаконного вивезення культурних цінностей, моніторинг цих змін має бути системним і безперервним. Це дозволяє оперативно реагувати на нові загрози та підвищувати ефективність викриття таких кримінальних правопорушень.

Судова практика у кримінальних провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей характеризується певною неоднозначністю. У деяких випадках контрабандою визнають вивезення культурних об'єктів, які складно віднести до категорії творів з істотним художнім чи історичним значенням, проте саме порушення митних правил при їх переміщенні слугувало підставою для кримінального переслідування. Зокрема, Кельменецьким районним судом Чернівецької області 3 листопада 2014 року було засуджено особу за частиною 2 статті 15 та частиною 1 статті 201 КК України, яка намагалася приховано вивезти за межі митної території України військовий орден «Хрест Франца Йосифа» з метою подальшого продажу. За висновком мистецтвознавчої експертизи, проведеної НДЕКЦ ГУ МВС у Львівській області, цей орден має культурну цінність, проте рівень його значущості та грошова вартість не були встановлені. Водночас, обвинувачення базувалося на відсутності дозволу Міністерства культури України та відповідного свідоцтва на право вивезення

культурних цінностей за кордон, зразок якого затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 року № 984 [28]. Очевидно, що такий дозвіл, ймовірно, був би виданий, оскільки орден не входить до Державного реєстру національного культурного надбання.

Проте в іншому провадженні Чернівецький апеляційний суд 13 жовтня 2014 року закрив кримінальне провадження щодо особи, засудженої за ч. 2 ст. 15 та ч. 1 ст. 201 КК України, через відсутність у її діях складу кримінального правопорушення. Особа була засуджена судом першої інстанції за спробу вивезти за межі України дві розмінні монети Російської імперії XVIII–XIX століть та 17 паперових банкнот Німеччини першої половини XX століття. Апеляційний суд зазначив, що ключовим питанням у цьому провадженні було визначення, чи є предмети, які намагалися вивезти, культурними цінностями. Розглянувши всі докази, судді врахували висновок мистецтвознавчої експертизи, згідно з яким ці монети та банкноти випускалися мільйонними тиражами і не мають культурної цінності [172]. Цей випадок свідчить про те, що сторона обвинувачення та суд першої інстанції помилково кваліфікували дії підсудного за ст. 201 КК України, зосередившись на факті приховування від митного контролю, а не на реальній культурній цінності предметів. Важко вимагати від особи, яка вважає предмет незначущим з культурної точки зору, щоб вона витрачала час і кошти на проведення мистецтвознавчої експертизи та отримання відповідного дозволу. Тому неможливо визнати наявність складу кримінального правопорушення за ст. 201 КК України у випадках, коли особа не задекларувала вивезення твору мистецтва, а експертиза, проведена після вилучення, підтвердила його низьку культурну цінність.

У криміналістиці поняття способу вчинення кримінального правопорушення розглядається ширше і визначається як визначена система дій злочинця, спрямована на підготовку, здійснення та приховування незаконного переміщення контрабанди через митний кордон, а також на використання результатів такої протиправної діяльності. Це трактування охоплює не лише безпосереднє переміщення, а й всі прийоми, що застосовуються для підготовки

кримінального правопорушення та його приховування. У науковій літературі зазвичай виокремлюють два основні типові способи вчинення контрабанди: переміщення товарів поза митним контролем і переміщення з приховуванням від митного контролю [146]. Ці особливості способу вчинення контрабандних кримінальних правопорушень мають ключове значення для їх виявлення, розслідування та запобігання, особливо у сфері незаконного ввезення чи вивезення культурних цінностей, де використання складних методів приховування може значно ускладнити роботу правоохоронних органів.

Проаналізувавши способи вчинення контрабанди, В.М. Шевчук підкреслює, що переміщення поза митним контролем означає ввезення або вивезення товарів і інших предметів через митний кордон України у місцях, які не є визначеними митними органами (такі як митниці чи митні пости), або в час, не встановлений для проведення митного контролю. Приховування від митного контролю контрабандних предметів включає будь-які способи їх утаювання, що ускладнюють їх виявлення, зокрема використання тайників чи інших засобів фізичного приховування, які утруднюють візуальний огляд; маскування одних предметів під інші; а також подання митним органам підроблених або незаконно отриманих документів, що містять неправдиву інформацію або служать підставою для переміщення інших товарів [83]. Ці способи є загальноприйнятими й витікають із тлумачення положень ст. 201 КК України.

У п. 5 Постанови Пленуму ВС України «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 03.06.2005 № 8 зазначається, що використання інших засобів чи методів, які ускладнюють виявлення контрабандних предметів, може включати приховування їх у валізах, одязі, взутті, головних уборах, особистих речах, на тілі чи в організмі людини або тварини, а також маскування одних предметів під інші [123]. Незважаючи на те, що деякі положення цієї Постанови втратили актуальність через зміни в нормативно-правовій базі, у сфері розслідування контрабанди зазначені способи залишаються поширеними, що підтверджує слідча практика.

Контрабанда культурних цінностей належить до категорії кримінальних правопорушень, які досить рідко здійснюються спонтанно. У більшості випадків вона передбачає ретельну підготовку, чітке планування логістики, вибір схеми переміщення, розподіл ролей серед учасників та розробку способів маскування предметів злочинного посягання. Підготовка до такого виду контрабанди починається з визначення об'єкта, який має культурну, історичну або археологічну цінність. При цьому контрабандисти не завжди є експертами – у багатьох випадках вони співпрацюють із фахівцями-оцінювачами, корумпованими музейниками, науковцями або колекціонерами, які вказують, які саме предмети мають попит на «чорному ринку».

Підготовка до контрабанди культурних цінностей здебільшого полягає у визначенні способу переміщення, способу маскування предмета та створенні видимості легальності дій. Особливої уваги потребує використання підроблених документів – свідоцтв на право вивезення, дозволів Міністерства культури України тощо. Також поширеною є практика залишення предметів або транспортних засобів поблизу кордону задля подальшого переміщення у сприятливий момент.

Один із гучних прикладів незаконної співпраці між учасниками «чорного ринку» старожитностей була справа Green Collection у США. Приватний колекціонер, який скуповував артефакти для Музею Біблії у Вашингтоні, протягом кількох років отримував цінні предмети з Близького Сходу – глиняні таблички, давні манускрипти, сувої. Пізніше було встановлено, що ці об'єкти були незаконно вивезені з Іраку та Сирії під час військових дій, а документи на їх походження були сфальсифіковані. До підготовки кримінального правопорушення були залучені посередники в ОАЕ, Йорданії та Великобританії, які надавали псевдолегальні накладні й експертні висновки [221]. Такий приклад демонструє, що підготовка до контрабанди культурних цінностей часто включає фальсифікацію документів, оцінок та сертифікатів, а також розгалужену міжнародну співпрацю.

Враховуючи те, що об’єктом контрабанди можуть бути як окремі предмети мистецтва (ікони, картини, скульптури), так і археологічні знахідки (монети, зброя, кераміка), предмети релігійного культу, рукописи або навіть архітектурні елементи, спосіб підготовки залежить саме від характеру цього об’єкта. Наприклад, у випадках із картинами переважно використовують методи заміни на репліки або переміщення в розібраному вигляді в рамках дипломатичних чи музейних вантажів. Так сталося у випадку із полотнами художника Едгара Дега, які були викрадені у Франції та перевезені до Бельгії під виглядом рам і декоративних панелей [170] (Додаток В, Схема Б). У випадках із монетами чи ювелірними прикрасами використовується практика приховування в особистих речах, ручній поклажі, елементах одягу або ж вмонтованих тайниках автомобілів. Серед виявлених на кордоні України фактів такої контрабанди можна навести ситуацію, коли у пункті пропуску «Орлівка» на кордоні між Україною та Румунією серед особистих речей жінки було виявлено чотири монети 1911, 1912, 1914 та 1927 років випуску [216].

Коли підготовка завершена, наступає етап вчинення кримінального правопорушення, який часто виглядає як проста логістична операція – переміщення речей з точки А в точку Б. Проте за цією уявною простотою стоїть складна структура дій, у якій часто задіяні декілька ланок: особа, яка безпосередньо транспортує предмет (так званий «кур’єр»), координатор маршруту, зв’язкова особа в приймаючій країні та фіктивний отримувач або замовник. Контрабанда культурних цінностей може здійснюватися кількома основними способами: через особисте переміщення, через залучення третіх осіб, шляхом пересилки поштою або кур’єром, поза митним контролем (наприклад, через незаконні пункти переходу), або ж у складі легальних вантажів із фіктивними супровідними документами.

На підтвердження цьому виступає аналіз судової практики у провадженнях про незаконне переміщення культурних цінностей через кордон, який свідчить, що зловмисники використовують різноманітні методи вчинення таких

правопорушень. Ці способи можна умовно поділити на окремі категорії залежно від характеру їх реалізації.

Українська судова практика демонструє приклади всіх цих схем. У провадженні, що розглядалося у Львівському суді, контрабандист використав дипломатичний канал, оформивши твори мистецтва (в тому числі ікону XIX століття) як частину особистої колекції співробітника міжнародної організації [93] (Додаток В, Схема В). Такий спосіб суттєво ускладнює перевірку, оскільки згідно з Віденською конвенцією дипломатичний багаж не підлягає відкритому огляду.

Аналогічної позиції дотримується О.І. Хараберюш, який зазначає, що контрабанду культурних цінностей можуть здійснювати як самі правопорушники особисто, так і через посередників – фізичних осіб або організації, які не підозрюють про справжню природу предметів, що транспортуються [179]. Такий підхід дозволяє виокремити два основні типи схем: безпосередні (особисті) та опосередковані (через третіх осіб), що активно застосовуються в процесі незаконного вивезення історичних, археологічних чи мистецьких артефактів за межі держави.

Яскравим прикладом використання опосередкованого способу вчинення контрабанди культурних цінностей є справа № 766/16192/20, розглянута Херсонським міським судом Херсонської області. Вироком від 23 грудня 2020 року ОСОБА_1 було визнано винним у спробі незаконного переміщення через митний кордон предметів, що становлять культурну та історичну цінність, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 201 КК України [29].

Обвинувачений, усвідомлюючи існування митного контролю між Україною та Російською Федерацією, свідомо порушив вимоги митного законодавства, передбачені статтями 233–237, 257, 262, 263 і 367 Митного кодексу України, а також п. 70 Правил надання послуг поштового зв’язку. Він намагався переслати за кордон заклеєну паперову коробку через відділення АТ «Укрпошта», приховавши в ній від митного контролю старовинні монети,

наконечники стріл, частини вогнепальної зброї, штик-ніж і тесак. Посилка була оформлена на іншу особу.

У цьому випадку спостерігається реалізація опосередкованого способу вчинення контрабанди – через використання необізнаності третіх осіб, зокрема працівників поштового зв'язку, які не знали про вміст відправлення та його незаконний характер. Така схема дозволяє правопорушникам уникати безпосереднього контакту з митними органами, знижуючи ризик викриття.

Зазначене свідчить про те, що такі предмети, як старовинні монети, ікони, археологічні знахідки чи картини, можуть перевозитися непомітно в особистому багажі або поштових відправленнях. Час вчинення правопорушення відіграє ключову роль саме при особистому способі переміщення, коли злочинець самостійно транспортує культурні цінності через митний контроль.

Натомість, коли йдеться про використання третіх осіб, наприклад, під час відправлення культурних артефактів через поштові служби, час вчинення кримінального правопорушення найчастіше пов'язаний із графіком роботи таких установ і припадає на денний час.

Окреслення способів вчинення контрабанди має важливе практичне значення під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним переміщенням культурних цінностей, що безпосередньо впливає на встановлення суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, які є обов'язковими для доведення вини. Зокрема, якщо буде встановлено, що особа не усвідомлювала протиправного характеру своїх дій, це унеможливлює її притягнення до кримінальної відповідальності. Тому перед органами досудового розслідування стоїть ключове завдання – з'ясувати, чи мала місце умисна дія, чи особа діяла несвідомо, тобто не могла та не повинна була знати про незаконний характер своїх дій.

Ретельний аналіз судових рішень першої інстанції, отриманих з Єдиного державного реєстру судових рішень за ст. 201 КК України, демонструє, що найчастіше контрабанда – включно з контрабандою культурних цінностей, – здійснюється шляхом їх особистого приховування від митного контролю. Із 200

розглянутих судових рішень у 100 випадках контрабандисти самостійно перевозили заборонені предмети, уникаючи виявлення (50%).

Ще 62 справа стосувалася використання третіх осіб, які не знали про злочинний характер вантажу – цей спосіб особливо характерний для контрабанди культурних артефактів, коли організатори намагаються мінімізувати власну участь і ризики викриття (31%). У 15 випадках контрабанду здійснювали поза зонами митного контролю (7,5%), а в двох – спосіб залишився невстановленим через виявлення правопорушення на стадії підготовки (1%). Ці дані підкреслюють необхідність диференційованого підходу до розслідування таких кримінальних правопорушень, з урахуванням як способу вчинення, так і суб'єктивного ставлення особи до дій, що мають ознаки контрабанди культурних цінностей.

Приховування вчиненого кримінального правопорушення – окремий, важливий етап, що включає низку заходів: фальсифікацію супровідних документів, легалізацію предметів через «відбілювання» (тобто подальший продаж через підставні аукціони, галереї, антикварні лавки), зберігання у недоступних місцях або транзит через треті країни. Відомим випадком стала операція «Pandora» – міжнародна ініціатива Європолу, в рамках якої було виявлено понад 56 000 предметів, що відносяться до числа культурних цінностей, викрадених і вивезених з територій археологічних розкопок. Частина предметів, вивезених із Болгарії, продавалася через фіктивні профілі на онлайн-аукціонах eBay і навіть Facebook Marketplace. Схема включала легалізацію артефактів через підроблені сертифікати експертів та реєстрацію в якості особистих знахідок колекціонерів [222].

Інший спосіб приховування – створення так званих приватних колекцій. Деякі злочинці, після незаконного ввезення артефактів, оформлюють їх як частину своєї домашньої колекції, згодом намагаючись їх легалізувати через виставки або приватні продажі. Це характерно, наприклад, для Російської Федерації, де виявлялися колекції археологічних предметів, вивезених із окупованих територій, включаючи Крим. Їх представлено як «власні знахідки»

без доказів автентичного походження. У 2021 році в анексованому Криму російські правоохоронці провели обшук у квартирі приватного колекціонера, де виявили понад 1200 предметів скіфського та таврійського походження – більшість із яких вважалася зниклою після подій 2014 року [140].

Таким чином, способи підготовки, вчинення і приховування контрабанди культурних цінностей – це складна система дій, що адаптується до конкретних умов, змінюється залежно від типу об'єкта, рівня контролю, міжнародного середовища та технічних можливостей. Вона передбачає використання як законних механізмів логістики, так і цілеспрямовану експлуатацію «слабких місць» митного контролю, людського фактору та процедур. Кожен реальний кейс підтверджує, що контрабанда культурних цінностей – це не лише кримінальне діяння, а й ознака високої організованості, технічної підготовки та мережевої взаємодії.

У контексті контрабанди культурних цінностей важливо враховувати, що багатоманітність способів вчинення цього кримінального правопорушення обумовлює наявність широкого спектру можливих слідів, які можуть бути виявлені як на етапі підготовки, так і безпосередньо під час або після переміщення об'єктів. Культурні цінності, з огляду на їх особливу природу – унікальність, матеріальну і духовну значущість, а також фізичні характеристики (крихкість, розмір, маркування тощо) – залишають специфічні ознаки незаконного переміщення, які можуть істотно допомогти в розслідуванні. Водночас в науковій літературі проблема так званої «слідової картини» таких кримінальних правопорушень залишається недостатньо дослідженою, а в судовій практиці сліди, що дозволили виявити факт контрабанди, рідко висвітлюються окремо або чітко описуються.

Проте аналіз кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконним переміщенням культурних цінностей, дозволяє стверджувати, що важливі сліди часто пов'язані з порушенням звичної логістики, документації або фізичної цілісності упаковки. Досить часто контрабандисти використовують схованки, наприклад, створені в конструкції меблів, транспортних засобів, тощо. Подібні

схованки – це типовий приклад слідів, що виникають під час приховування кримінального правопорушення, які можуть бути як візуальними, так і технічними (зміни у структурі матеріалів, наявність слідів склеювання, зварювання, зняття пломб тощо).

Таким чином, спосіб вчинення контрабанди культурних цінностей є цілісною моделлю детермінованих дій, що охоплює три обов'язкові стадії:

І. Способи підготовки, під якими слід розуміти сукупність інтелектуальних та організаційних заходів, спрямованих на створення умов для успішного переміщення об'єкта, а саме: інформаційно-аналітичний добір (залучення фахівців (мистецтвознавців, оцінювачів) для ідентифікації ліквідних об'єктів на «чорному ринку»); інтелектуальне фальшування (документальна підготовка) (виготовлення підроблених мистецтвознавчих висновків, свідоцтв на право вивезення або митних декларацій); логістичне планування (розробка транзитних маршрутів, вибір «кур'єрів» та підготовка засобів транспортування (облаштування тайників); створення видимості легальності (маніпуляції з історією походження предмета для його майбутнього «відбілювання»).

ІІ. Способи вчинення (безпосереднє переміщення) як фізичні дії з подолання митного кордону, що поділяються за характером взаємодії з контролюючими органами, а саме: особисте переміщення з приховуванням (50%) (самостійне транспортування об'єктів у тайниках (13%), в одязі чи на тілі особи (3%), або серед особистих речей (60,5%)); опосередковане переміщення (через «необізнаних осіб») (22%) (використання поштових сервісів або кур'єрських служб, де працівники не знають про справжній вміст відправлення) (23,5%); маскування (фізичне та технічне) (видавання цінностей за предмети масового виробництва, сучасні сувеніри або фрагментування (розбирання) габаритних гарнітурів для перевезення частинами); використання спеціальних каналів (зловживання дипломатичними привілеями або переміщення у складі офіційних музейних/виставкових вантажів за підробленими документами); переміщення поза митним контролем (перетин кордону поза встановленими

пунктами пропуску («зеленка»), що часто актуалізується в зонах бойових дій) (7,5%).

III. Способи приховування як заходи, спрямовані на маскування слідів злочину та легалізацію здобутого майна, а саме: легалізація через «сірі» аукціони (продаж артефактів через онлайн-платформи (eBay, закриті групи у соцмережах) із використанням фіктивних профілів); інституційне приховування (включення незаконно здобутих предметів до приватних колекцій під виглядом «сімейних реліквій» або «старих знахідок» для поступового введення в науковий обіг); транзитна деформація слідів (переміщення через ланцюг декількох країн для розірвання зв'язку з місцем незаконного походження (країною-донором)); технічне маскування наслідків (реставрація або навмисне пошкодження маркування, зміна зовнішнього вигляду об'єкта для унеможливлення його ідентифікації за базами розшуку).

Розглядаючи слідову картину, варто зазначити, що загалом сліди кримінального правопорушення у сфері контрабанди культурних цінностей мають розглядатися у широкому сенсі – як усі можливі зміни, залишки, відхилення від норми, що можуть свідчити про підготовку або реалізацію незаконного переміщення об'єктів. Вони можуть бути матеріальними (речовими доказами), інформаційними (електронні документи, записи камер спостереження), або поведінковими (незвичайна поведінка перевізника, надмірна нервозність, невідповідність відповіді щодо вмісту багажу) [171]. Вузьке трактування слідів – лише як фізичних залишків – не відповідає реальним умовам розслідування цього виду кримінального правопорушення й може призвести до ігнорування ключових доказів.

Сліди контрабанди культурних цінностей мають також інформаційний вимір – наприклад, електронні листування між учасниками незаконного обігу, підроблені або маніпульовані сертифікати походження, сліди грошових транзакцій, які відслідковуються під час здійснення міжнародних розслідувань.

Таким чином, у провадженнях щодо незаконного переміщення культурних цінностей слідова картина набуває особливого значення – як основа для

побудови версій, планування слідчих (розшукових) дій і подальшої кваліфікації діяння. Це потребує комплексного підходу до виявлення, фіксації, збереження та інтерпретації всіх можливих слідів кримінального правопорушення, незалежно від їхнього характеру чи джерела виникнення.

Питання виявлення та дослідження слідів, що залишаються в процесі вчинення контрабанди, має особливе значення для формування криміналістичної характеристики цього виду кримінальних правопорушень. Важливо враховувати, що типи слідів безпосередньо залежать від способу вчинення правопорушення – поза митним контролем або шляхом приховування від нього, включаючи як особисте, так і опосередковане переміщення.

Якщо контрабанду було вчинено в обхід митного контролю, «слідова картина», за висновками В.М. Шевчука, може включати сліди від транспортних засобів – ковзання, пробуксовування, гальмування, а також сліди взуття в прикордонних ділянках, де відсутні митні пункти. Такі матеріальні відображення, які часто з’являються в результаті пішого пересування контрабандистів, відіграють важливу роль у реконструкції подій та фіксації обстановки вчинення кримінального правопорушення [199].

Окрім цього, до числа показових доказів можуть належати сліди-предмети – речі або вантажі, які були залишені в безпосередній близькості до державного кордону з метою подальшого переміщення, або засоби пересування (наприклад, човни чи мотоцикли), заздалегідь підготовлені для транспортування контрабанди. Ідеальні сліди, зокрема свідчення очевидців, які могли спостерігати несанкціоноване пересування осіб чи транспорту, також мають вагоме значення для встановлення істини в кримінальному провадженні.

Крім того, важливими є запахові та звукові сліди, які можуть залишати як самі предмети контрабанди, так і способи їх переміщення. Виявлення таких слідів, особливо на початковому етапі розслідування, нерідко здійснюється із залученням кінологічних підрозділів.

У випадках, коли контрабанда здійснюється шляхом приховування від митного контролю, слідова картина стає ще більш різноманітною. Це можуть

бути сліди втручання в конструкцію транспортних засобів – зварювальні шви, подряпини, залишки стружки, розрізи чи отвори, зроблені для обладнання тайників. Також часто виявляються характерні сліди на внутрішніх частинах автомобіля – попільничках, обшивці салону або підлоговому покритті.

Таким чином, аналіз слідів – як матеріальних, так і ідеальних – дозволяє не лише встановити спосіб вчинення контрабанди, а й відтворити обстановку кримінального правопорушення, що має вирішальне значення для розкриття і документування протиправної діяльності. Це, у свою чергу, поглиблює зміст криміналістичної характеристики контрабанди та сприяє підвищенню ефективності її розслідування.

У контексті розслідування контрабандної діяльності надзвичайно важливим є виявлення малопомітних, але характерних слідів, які свідчать про факт прихованого переміщення заборонених предметів через митний кордон. Як підкреслює О.І. Хараберюш, до таких слідів можуть належати ознаки нещодавнього втручання в конструкції об’єктів, що використовувалися для зберігання чи транспортування контрабанди [179].

Зокрема, йдеться про свіжофарбовані поверхні, які можуть маскувати сліди зварювання чи розрізу; залишки клею, що свідчать про заклеювання схованок; подряпини, утворені під час відкриття чи демонтажу окремих елементів конструкцій транспортного засобу або побутових предметів, у яких перевозили заборонений вантаж. Увагу слідчих повинна також привертати нетипова чистота в місцях, де зазвичай накопичується пил або бруд, наприклад, у нішах автомобіля, під обшивкою або в технічних порожнинах.

Такі деталі нерідко є ключовими у виявленні прихованих тайників і підтвердженні факту контрабандного переміщення товарів, зокрема культурних цінностей або спеціальних технічних засобів. Врахування подібних слідів у межах криміналістичної характеристики контрабанди значно підвищує ефективність її документування, а отже – і доведення вини правопорушників у кримінальному провадженні.

Проаналізувавши предмет злочинного посягання, обстановку, модель способу вчинення контрабанди культурних цінностей та слідову картину, можна дійти до комплексного висновку про складність та багатовимірність даного явища. Насамперед, предметом злочинного посягання у цій категорії проваджень виступають культурні цінності, які не завжди мають чітко визначений правовий статус або оціночну вартість, що ускладнює кримінально-правову кваліфікацію. Судова практика демонструє наявність значних розбіжностей у підходах до визнання тих чи інших предметів культурними цінностями, що в окремих випадках призводить до кримінального переслідування осіб навіть за вивезення об’єктів сумнівної художньої або історичної значущості.

Таким чином, успішне розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних з контрабандою культурних цінностей, вимагає всебічного врахування специфіки предмета посягання, аналізу обстановки його переміщення, уважного вивчення слідової інформації та виявлення ознак підготовчих дій. Оскільки значна частина таких проваджень має міжвідомчий, експертний та міжнародний контекст, ефективна протидія потребує комплексного підходу, що поєднує криміналістичні, правові та культурознавчі знання.

1.3. Характеристика особистості злочинців та організованих злочинних угруповань

Контрабанда культурних цінностей як злочинне явище набуває особливої актуальності в умовах збройного конфлікту, гуманітарної кризи та глобалізації кримінальних ринків. Злочинне переміщення пам’яток культури, артефактів, творів мистецтва та релігійних об’єктів через державний кордон є не лише посяганням на національне надбання, а й частиною масштабної схеми тіньової економіки, яка функціонує за рахунок корупції, міжнародних зв’язків та складних організаційних структур. Водночас у Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженій Указом Президента України від 11

серпня 2021 року № 347/2021, питання захисту культурних цінностей не розглядається у контексті забезпечення економічної безпеки держави. При цьому серед викликів і загроз у сфері фінансової безпеки в документі відзначено втрати бюджетних надходжень, зумовлені масштабним поширенням контрабанди [159].

З початком активної фази воєнних дій у лютому 2022 року та втратою стабільного контролю з боку правоохоронних органів на значних територіях України ситуація значно погіршилася. Агресивні дії Російської Федерації кардинально змінили способи переміщення культурних цінностей через державний кордон України. Практично припинилося переміщення таких предметів через аеропорти та окремі морські пункти пропуску. Водночас суттєво збільшився потік людей, які залишають країну у статусі біженців, і багато з них вивозять культурні цінності – ікони, картини, музичні інструменти – під виглядом особистих речей. Митні служби країн, куди масово прибувають українські біженці, зіткнулися з труднощами у встановленні законності ввезення цих предметів на свою територію. Для цього необхідно мати чітке розуміння, чи були дотримані вимоги щодо правомірного вивезення культурних цінностей з України. Однак оскільки українське законодавство, що регулює вивезення культурних цінностей, не відповідає стандартам, необхідним для митного контролю в інших країнах, іноземні митники не мають можливості ефективно перевіряти законність переміщення таких об’єктів.

У цих умовах особливого значення набуває глибоке розуміння як особистості злочинця, що вчиняє подібні дії, так і внутрішньої будови організованого злочинного угруповання, яке забезпечує систематичний та прихований характер таких правопорушень. Аналіз особистості правопорушників, зокрема їхніх соціально-демографічних, психологічних, професійних та кримінальних характеристик, дає змогу не лише прогнозувати ймовірну участь особи у кримінальній діяльності, а й вибудовувати ефективні алгоритми документування та викриття кримінальних правопорушень. Водночас вивчення структури, функціонального розподілу ролей і корумпованих зв’язків

організованих злочинних угруповань дозволяє оперативно ідентифікувати системні механізми, через які здійснюється нелегальне переміщення культурних цінностей. Незважаючи на важливість цієї проблематики, у науковому і практичному середовищі бракує комплексних досліджень, що поєднують криміналістичну характеристику особи злочинця з аналізом організаційно-функціональної структури злочинного угруповання саме у сфері контрабанди культурних цінностей. Це ускладнює виявлення, розслідування та запобігання таким правопорушенням, особливо в контексті деструкції інституційної спроможності держави в умовах війни. З огляду на виклики сьогодення, дослідження особистісно-психологічного профілю злочинця у поєднанні з аналізом механізмів функціонування організованих кримінальних структур постає як невід'ємна складова сучасної протидії транскордонній злочинності в галузі охорони культурної спадщини.

Як підкреслював П.С. Матишевський, поняття «особа злочинця» включає в себе не лише загальні біографічні дані, але й широкий комплекс соціально значущих характеристик, що визначають її індивідуальність. До таких характеристик належать соціально-демографічні (вік, стать, освіта, професія, сімейний стан), морально-психологічні (ціннісні орієнтації, рівень моральної свідомості, ставлення до суспільних норм), а також психофізіологічні особливості (темперамент, емоційна стійкість, здатність до самоаналізу тощо) [95]. Ці ознаки формують цілісну картину особистості правопорушника: його особистісні риси, систему зв'язків і взаємин із соціальним оточенням, рівень соціалізації, внутрішній духовний світ і домінуючі життєві установки. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти мотивацію протиправної поведінки та об'єктивно оцінити роль конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Обґрунтованою видається позиція О.Н. Колесніченка, згідно з якою до системи ознак особи, як складової частини криміналістичної характеристики, слід включати всі характеристики, що можуть бути корисними для вибору ефективних засобів виявлення, розшуку та викриття злочинця. При цьому деякі

з них мають не лише кримінально-правову, а й криміналістичну значущість: так, попередні судимості є важливими з погляду кримінального права, тоді як злочинний досвід, характерні прийоми чи способи дій злочинця становлять інтерес саме для криміналістики. Зміст цього елемента визначається сукупністю ознак, притаманних особам, які скоюють певний вид кримінального правопорушення, і є суттєвим для його якісного розслідування. До таких ознак належать не лише демографічні характеристики, а й моральні, психологічні якості, зокрема риси характеру, поведінкові стереотипи, емоційні реакції та інші особливості, що впливають на спосіб вчинення кримінального правопорушення [144].

В.В. Тіщенко вважає, що інформація про суб'єкта (або суб'єктів) кримінального правопорушення охоплює різноманітні відомості, які описують типовий портрет особистості злочинця, що здійснює кримінальне правопорушення певної спрямованості, та допомагають у формуванні версій щодо його особи, а також у його розшуку та ідентифікації. На його думку криміналістично важливі характеристики особистості злочинця можна поділити на три основні групи: по-перше, біологічні ознаки, що включають статеві, вікові та фізичні параметри; по-друге, психічні характеристики, які відображають рівень інтелекту, емоційну стабільність і волю індивіда; і по-третє, соціальні характеристики, що визначають суспільний статус особи, її професійну діяльність, сімейний стан, місце проживання, рід занять та взаємини з оточуючими [166].

Схожою є позиція А.Р. Бондар, яка стверджує, що криміналістична характеристика особи злочинця повинна охоплювати три ключові компоненти. По-перше, біологічний аспект, який включає інформацію про стать, вік, фізіологічні особливості, зовнішні прикмети та інші індивідуальні риси, що можуть бути важливими для ідентифікації особи. По-друге, соціальний аспект, який охоплює дані щодо соціального статусу, родинного становища, рівня освіти, професійної діяльності, громадянства та інших соціально значущих характеристик. По-третє, психологічний компонент, який передбачає відомості

про внутрішній світ особи, її переконання, світоглядні орієнтири, рівень знань, інтелектуальні здібності, а також риси темпераменту та емоційно-вольову сферу [16]. Такий підхід дозволяє створити цілісний образ злочинця, що є необхідним для ефективного проведення слідчих дій, формування доказової бази та прогнозування можливих моделей його поведінки.

Якщо підсумувати основні характеристики особистості, що є предметом дослідження різних дисциплін – кримінології, судової психології, кримінального та кримінального процесуального права, – можна визначити конкретні сфери, які належать до компетенції криміналістики. Зокрема, криміналістика зосереджується на вивченні соматичних та психофізичних властивостей особи, які використовуються для її розшуку та ідентифікації. До таких властивостей належать фізіологічні особливості, рухові патерни, почерки, голосові характеристики, а також інші унікальні маркери, що допомагають відтворити індивідуальний портрет підозрюваного або свідка. Крім того, увага криміналістики приділяється психофізичним особливостям, які проявляються у способі вчинення кримінального правопорушення – наприклад, ступінь холоднокровності, методи застосування сили, послідовність дій, що можуть свідчити про особливості психіки чи рівень навченості злочинця. Також важливою складовою є розробка та застосування методик дослідження особи, що здійснюються слідчими і судовими органами в практичних цілях кримінального судочинства. Ці методи включають правила збору, фіксації, аналізу та інтерпретації інформації про осіб, що беруть участь у кримінальному процесі, з метою встановлення їхньої ролі, мотивів, ступеня провини або невинуватості, а також оцінки достовірності показань. Таким чином, криміналістика виступає як інтегративна галузь, яка пов’язує фізіологічні, психологічні та процесуальні аспекти дослідження особи з практичними завданнями розслідування і судового розгляду кримінальних правопорушень.

У криміналістичному дослідженні особи контрабандиста, як слушно зазначає В.М. Шевчук, доцільно виділити три ключові напрямки. Перший напрямок полягає у знанні та врахуванні митними службами особистісних

характеристик поведінки контрабандистів, що сприяє своєчасному виявленню предметів контрабанди під час митного контролю. При проведенні митного оформлення співробітники мають опиратися на інформаційний портрет контрабандиста, який містить основні ознаки та особливості злочинця. Аналізуючи цей портрет і враховуючи практичний досвід, митники приймають рішення, на яких суб'єктів або об'єктів переміщення необхідно звернути підвищену увагу під час митного огляду. В цьому контексті важливу роль відіграють такі ознаки, як стать, вік, мета поїздки, а також психологічні особливості поведінки особи в момент незаконного переміщення через кордон, що можуть проявлятися у виразі обличчя, міміці, емоційних реакціях, особливостях ходи чи мовлення. Другий напрямок стосується отримання інформації про особу злочинця у випадках, коли на місці вчинення кримінального правопорушення виявляються предмети контрабанди або сліди злочинця, а також під час передачі контрабандних товарів через тайники чи інші способи прихованого переміщення. Це дослідження має опосередкований характер, оскільки базується на непрямих доказах і слідах. Третій напрямок полягає у зборі та перевірці інформації про підозрювану особу, яка вже відома слідчим органам, з метою отримання повної і всебічної криміналістичної оцінки її особистості, що є необхідним для подальшого розслідування і притягнення до відповідальності [203].

Отримана інформація у цьому випадку використовується для кількох важливих завдань. По-перше, вона допомагає обґрунтовано обирати методи проведення окремих слідчих дій та ефективнj налагоджувати психологічний контакт із підозрюваним або обвинуваченим, що сприяє більш точному отриманню свідчень і розкриттю істини. По-друге, ця інформація дає змогу прогнозувати можливі поведінкові реакції злочинця на різних етапах досудового розслідування, що дозволяє своєчасно реагувати на спроби ухилення від відповідальності, маніпуляції чи надання неправдивих свідчень. По-третє, вона сприяє глибшому розумінню справжньої ролі конкретної особи у вчиненому кримінальному правопорушенні, а також допомагає виявити інших учасників

злочинної групи, що можуть діяти приховано або координувати свої дії з основним фігурантом. Нарешті, отримані дані є основою для комплексного планування та організації розслідування контрабанди, що включає визначення пріоритетних напрямків, застосування адекватних оперативних заходів та оптимізацію використання ресурсів правоохоронних органів [14]. Таким чином, системний аналіз особистості злочинця та пов'язаної з ним інформації є ключовим чинником підвищення ефективності боротьби з організованою контрабандою культурних цінностей.

У процесі аналізу судової практики звертає на себе увагу той факт, що значна частина контрабандистів користується доволі примітивними та неодноразово повторюваними способами переміщення заборонених предметів. Це свідчить або про низький рівень підготовки й обмежені знання таких осіб, або про відсутність глибокої координації зі складнішими кримінальними схемами. Водночас більш підготовлені злочинці, які досконало володіють знаннями щодо особливостей митних процедур і мають досвід організації прихованих перевезень, зазвичай застосовують більш витончені й складні механізми вчинення кримінального правопорушення. Через це подібні кримінальні правопорушення залишаються латентними та є вкрай складними для виявлення, що, у свою чергу, підвищує рівень суспільної небезпеки таких діянь.

З погляду психології, важливим чинником для розкриття контрабандної діяльності є вивчення поведінкових реакцій особи у стресових або надзвичайних обставинах, зокрема – під час митного огляду. Дослідники та практики зазначають, що як демонстративна холоднокровність, так і підвищена збудженість можуть бути маркерами прихованих злочинних намірів. Особливу увагу слід звертати на частоту перетину особою державного кордону: наявність великої кількості перетинів може вказувати на її участь у добре налагодженій схемі контрабанди, а також впливати на стабілізацію або зміну поведінкової моделі.

Поведінкові прояви чоловіків-контрабандистів під час проходження митного контролю зазвичай характеризуються неприродною манерою

триматися, нечіткістю відповідей, м'язовою напругою, невпевненістю в рухах та емоційною нестабільністю. Жінки ж у подібних обставинах часто демонструють дратівливість, схильність до нервових зривів, розгубленість та небажання вступати в діалог із представниками митних чи прикордонних органів. Ці поведінкові особливості слід уважно аналізувати у взаємозв'язку з іншими ознаками для формування комплексного портрета потенційного правопорушника.

Згідно з критерієм громадянства, більшість осіб, засуджених за ст. 201 КК України, становлять громадяни України – їхня частка складає близько 62%. Щодо іноземних громадян, то серед них переважають особи, які навчаються у вищих навчальних закладах України, або працюють службовцями в іноземних приватних компаніях [175].

Прикладами вчинення таких кримінальних правопорушень є провадження за участю як громадян України, так і іноземців. Так, у штурмана авіапідприємства «Бориспіль» було виявлено унікальну колекцію з понад 100 орденів і медалей, які він намагався таємно вивезти до США з метою продажу. В іншому випадку під час митного огляду пасажирів рейсу «Київ – Бейрут» у громадянина Лівану, який прямував додому, у багажі було знайдено та вилучено 10 старовинних ікон.

Ще один факт було зафіксовано на Чопській митниці, де зупинили вантажівку, яка прямувала до Італії. Водій – представник київської компанії – перевозив галантерейні та шкіряні вироби, що раніше експонувалися на виставці в Києві. Проте в ході огляду було виявлено схованку у вигляді подвійної стінки кузова автомобіля, де знаходились 11 старовинних ікон, 56 картин та інші предмети мистецтва, які мали бути вивезені за кордон контрабандним шляхом [94, с.286] (Додаток В, Схема А).

Найбільш прийнятною для комплексної характеристики осіб, які вчиняють контрабанду культурних цінностей, є класифікація за двома взаємопов'язаними критеріями: мотиваційною спрямованістю їх злочинної поведінки та глибиною і стійкістю такої мотивації.

Залежно від характеру та змісту мотивації можна виділити кілька основних груп правопорушників. Перша – це особи з явно негативним, зневажливим ставленням до базових цінностей людського існування, зокрема до життя і здоров'я. Друга категорія охоплює осіб із яскраво вираженою корисливою орієнтацією, прагненням до збагачення, а також з кримінальними схильностями. До третьої групи належать суб'єкти, які демонструють безвідповідальне ставлення до виконання службових обов'язків. Четверта категорія представлена особами, мотивованими ідеологічними або політичними переконаннями. І, нарешті, п'ята група складається з осіб, які вчиняють кримінальне правопорушення під тиском обставин, зумовлених необхідністю задоволення елементарних життєвих потреб [208]. У контексті контрабанди культурних цінностей домінуючим мотивом, як правило, виступає особиста матеріальна вигода.

За ступенем сформованості та стійкості злочинної мотивації контрабандистів умовно поділяють на п'ять типів. До першого належать випадкові правопорушники, які втягнулися у злочинну діяльність за збігом обставин. Другу групу становлять ситуаційні правопорушники, дії яких зумовлені конкретною ситуацією. Третя категорія – це нестійкі правопорушники, які не мають глибокої злочинної орієнтації. До четвертої групи належать злісні правопорушники з чітко вираженою кримінальною поведінкою. П'яту групу становлять особи, що становлять особливу небезпеку – вони мають високий рівень організованості, досвіду та здатні до вчинення серійних кримінальних правопорушень.

Окремим критерієм є так звана предметна спеціалізація. За цим принципом виділяється група «антикварів» – осіб, які систематично займаються незаконним переміщенням предметів антикваріату, зокрема творів мистецтва, ікон, старовинних книг тощо.

Таким чином, систематизація контрабандистів за різними критеріями дозволяє точніше зрозуміти природу злочинної поведінки в сфері незаконного

обігу культурних цінностей, що має важливе значення для розробки ефективних механізмів протидії цьому явищу.

Аналіз матеріалів судової та слідчої практики щодо вчинення контрабанди культурних цінностей дозволяє виробити типовий психологічний портрет (профіль) контрабандиста культурних цінностей. Розглядаючи такого правопорушника, слід підкреслити, що його особа має низку сталих біологічних і соціальних характеристик, які дозволяють сформувати психологічний профіль цієї категорії злочинців. Аналіз судової практики свідчить, що переважна більшість таких правопорушень вчиняють чоловіки (62%), що пояснюється як соціальними чинниками, так і особливостями сприйняття ризику та відповідальності. Проте, жінки-контрабандистки також присутні у статистиці, переважно у віковій категорії до 40 років, заміжні, часто мають дітей та відповідний освітній рівень.

Збільшення кількості жінок, залучених до контрабанди культурних цінностей, у порівнянні із періодом до 2022 року, обумовлено факторами ускладнення безпосереднього перетину кордону України чоловіками у зв’язку із ескалацією збройної агресії РФ.

З іншого боку, чоловіки-контрабандисти, сфера злочинних інтересів яких зосереджена на посяганні на об’єкти культурної спадщини, вдаються до застосування опосередкованих схем вивезення культурних цінностей за межі кордонів України.

З соціальної точки зору, контрабандисти культурних цінностей рідко мають кримінальне минуле або виражені асоціальні установки. На відміну від насильницьких злочинців, вони зазвичай уникають відкритого конфлікту із законом та демонструють зовнішні ознаки законослухняної поведінки. Така соціальна адаптація проявляється у стабільній зайнятості, середній або вищій освіті, володінні іноземними мовами та досвіді закордонних поїздок. У деяких випадках контрабандисти пов’язані з підприємницькою чи зовнішньоекономічною діяльністю, що значно полегшує маскування незаконних дій під легальні операції.

З психологічної точки зору, контрабандисти зазвичай обирають кримінальне правопорушення як засіб отримання прибутку в умовах мінімального ризику, а не як форму протестної поведінки. Вони ретельно вивчають законодавчі прогалини, маршрути переміщення культурних цінностей та способи приховування предметів злочинного посягання. Поведінкові стратегії можуть бути різними: менш підготовлені особи використовують примітивні, часто повторювані методи, що вказує на обмежений рівень знань та координації, тоді як більш досвідчені злочинці застосовують складні та витончені схеми для прихованого перевезення предметів, що робить їхню діяльність маловидимою для правоохоронців.

Особлива увага у психологічному портреті приділяється поведінковим реакціям під час стресових ситуацій, зокрема – митного контролю. Чоловіки зазвичай демонструють неприродну манеру триматися, м’язову напругу, невпевненість у рухах та емоційну нестабільність. Жінки схильні до нервової збудливості, дратівливості та небажання вступати у діалог із контролюючими органами. Частота перетинів кордону також може слугувати показником залученості у контрабандні схеми та ступеня професійності особи.

Біологічні та соціальні характеристики контрабандистів підкреслюють певну однорідність цієї групи: більшість – молоді або середнього віку особи, здебільшого чоловіки до 40 років, з середньою або вищою освітою, нерідко офіційно працевлаштовані. Жінки, які здійснюють контрабанду, зазвичай мають схожий освітній рівень та сімейний статус. Значну роль відіграє обізнаність у високій професійній підготовці, специфіці митних процедур, знання про організацію та маскування незаконних перевезень, а також досвід закордонних поїздок та роботи у зовнішньоекономічній сфері, що підвищує ефективність приховування злочинних дій. Як зауважує А.В. Шендрик, важливим компонентом особистісного портрета злочинця є його обізнаність зі специфікою функціонування митного контролю, а також з методами організації, здійснення та маскування протиправної діяльності [205].

Приклади судових справ свідчать про практичне застосування зазначених характеристик: від штурмана авіапідприємства, який намагався вивезти колекцію орденів і медалей до США, до водія вантажівки на Чопській митниці, який перевозив ікони та картини, приховані у подвійних стінках кузова. Такі випадки підтверджують, що контрабандисти культурних цінностей можуть поєднувати високий рівень соціальної адаптації із ретельним плануванням та використанням спеціалізованих схем перевезення, що ускладнює їх виявлення та криміналістичний аналіз.

Отже, психологічний портрет контрабандиста культурних цінностей характеризується комбінацією високої соціальної адаптації, знанням законодавства та процедур контролю, прагненням до мінімізації ризику, а також вираженими поведінковими реакціями під час стресових ситуацій [189].

На підставі результатів дослідження можливо сформувати такий типовий криміналістичний профіль контрабандиста культурних цінностей.

1. Соціально-демографічна характеристика.

Стать – переважно чоловіки (62%), проте з 2022 року спостерігається стрімке зростання частки жінок (особливо у віці до 40 років), що зумовлено обмеженнями на виїзд чоловіків за кордон.

Вік – найбільш активна категорія – від 25 до 45 років (61%), особи зрілого віку, які мають достатні соціальні зв’язки та фінансові ресурси для організації поїздок.

Освіта та професія – високий освітній рівень (середня спеціальна (31%) або вища (66%)), часто це фахівці, чия діяльність пов’язана з логістикою, зовнішньоекономічною діяльністю (18%), мистецтвознавством або антикваріатом (10%), нерідко мають статус приватних підприємців (32%), що полегшує маскування поїздок під бізнес-візити.

Громадянство – переважно громадяни України (89%), проте значну частку становлять іноземні студенти або працівники міжнародних компаній, які використовують свій статус для спрощеного перетину кордону.

2. Соціально-психологічний портрет та адаптація.

Рівень соціалізації – високий, на відміну від загальнокримінальних злочинців, контрабандисти культурних цінностей зазвичай мають позитивну репутацію, стабільні сімейні зв'язки та відсутність попередніх судимостей («благополучний» портрет) (91%).

Ставлення до закону – зовнішня законослухняність при внутрішньому раціональному прагматизмі (злочин розглядається не як протест, а як високоприбутковий інвестиційний проєкт із математично прорахованим ризиком).

Інтелектуальна підготовка - глибоке знання митного законодавства, графіків роботи змін, «слабких місць» у системі контролю та наявність навичок психологічної маніпуляції.

3. Психолого-поведінкові маркери (у стресових умовах).

Під час митного контролю – *чоловіки д*емонструють м'язову напругу, неприродну скутість рухів, «холодну» відстороненість або навпаки – надмірну деталізацію відповідей на прості запитання; *жінки с*хильні до емоційної нестабільності, дратівливості, іноді – до демонстративного обурення діями інспекторів (як спосіб захисної реакції).

Комунікація – уникання тривалого зорового контакту або використання професійної термінології для підтвердження легальності вантажу.

4. Мотиваційна сфера.

Домінуючий мотив – стабільна корислива орієнтація, прагнення до надприбутку.

Типологія за стійкістю – переважають «ситуаційні» (використання можливості біженства) та «професійні» (антиквари, дилери) типи (останні становлять найбільшу небезпеку, оскільки діють у складі організованих груп із чітким розподілом ролей).

5. Специфіка діяльності в умовах війни (з 2022 р.)

Адаптивність – швидка зміна маршрутів (перехід з авіасполучення на наземні пункти пропуску).

Маскування – активне використання статусу біженця або волонтера для вивезення цінностей під виглядом «сімейних реліквій» чи особистих речей.

Дистанціювання – збільшення кількості опосередкованих схем (через поштові відправлення або залучення необізнаних третіх осіб), щоб мінімізувати ризик особистого затримання.

Сучасний контрабандист культурних цінностей – це соціально адаптований «інтелектуальний» злочинець, який використовує знання логістики та експертне середовище для легалізації артефактів. Його головна зброя – не насильство, а мімікрія під законослухняного громадянина та професійне маніпулювання документами та процедурами контролю.

Такий профіль, на наш погляд, може дозволити правоохоронним органам більш ефективно ідентифікувати потенційних правопорушників, прогнозувати їх поведінку та застосовувати відповідні оперативні та превентивні заходи.

Крім цього слід звернути увагу на те, що низку специфічних криміналістичних ознак має вчинення контрабанди культурних цінностей організованими злочинними угрупованнями. Підвищена суспільна небезпека зумовлена, зокрема, тим, що члени таких угруповань мають доступ до більш складних, продуманих і технічно вдосконалених способів здійснення кримінального правопорушення. Як наслідок, поширюється географічний масштаб контрабандної діяльності, підвищується її інтенсивність та збільшується розмір завданих державі та культурі збитків.

До того ж організовані злочинні угруповання мають значно вищий рівень конспірації, що дозволяє їм ефективніше маскувати свою діяльність, ускладнюючи її виявлення та документування правоохоронними органами. Такі групи можуть діяти із чітко розподіленими ролями, мати власні канали переміщення цінностей через кордон, корумповані зв’язки, а також використовувати підроблену документацію.

Окремі організовані групи можуть бути вузько спеціалізованими, тобто зосереджувати свою діяльність виключно на контрабанді певного виду культурних цінностей – наприклад, лише на картинах, іконах, антикварних

предметах або дорогоцінних каменях і ювелірних виробах. Така спеціалізація дозволяє їм накопичувати відповідні знання, налагоджувати канали збуту й ефективніше уникати виявлення та відповідальності.

У постанові Верховного суду України від 14 листопада 2018 року говориться, що визначальною рисою організованої групи є стійкість такого об'єднання, яка розкривається через стабільність злочинної діяльності та згуртованість членів злочинної групи. Стабільність організованої групи проявляється у її системній протиправній діяльності та безпосередній організованості. Певний рівень організованості досягається за рахунок тривалого функціонування злочинного об'єднання, що передбачає підшукування співучасників, об'єднання їхніх зусиль задля досягнення цілей діяльності ОЗУ, детальний розподіл між ними обов'язків та ролей під час учинення конкретних епізодів злочинної діяльності, складання плану, визначення способів його виконання. Стабільність організованої групи досягається за рахунок її здатності до заміни учасників, застосування засобів прикриття своєї діяльності, наявності фінансових та інших матеріальних засобів, які використовуються безпосередньо для забезпечення функціонування групи.

Атрибутами згуртованості групи виступають: наявність внутрішніх взаємозв'язків між учасниками групи; система злочинних правил поведінки; функціонально-рольовий розподіл учасників групи; високий рівень узгодженості дій учасників; існування єдиного плану злочинної діяльності; поінформованість учасників групи щодо змісту такого плану та їхньої ролі у реалізації злочинної схеми [122].

На думку В.М. Варцаби, злочинне угруповання є специфічним видом суб'єкта групової злочинної діяльності, що вирізняється підвищеним рівнем організованості, стабільністю, взаємозв'язком між учасниками, відтворюваністю складу, а також чіткою ієрархічною структурою. Дослідник додатково виокремлює низку характерних ознак, які властиві організованим злочинним формуванням. До таких ознак належать: тривалість існування злочинної структури; її здатність до відновлення після втрат; спеціалізація діяльності

(наприклад, контрабанда, рекет, торгівля зброєю); жорстка внутрішня дисципліна; впровадження власних правил, норм і «законів» поведінки; наявність лідера (організатора), що має авторитет та здійснює контроль над іншими учасниками; чіткий розподіл функцій і завдань серед членів угруповання. Крім того, ознаками такого формування є: прагнення до збагачення через вчинення кримінальних правопорушень; використання засобів маскування та захисту від правоохоронних органів; утворення так званого «общака» – спільного фонду для фінансування діяльності угруповання; створення системи внутрішніх «заохочень» і «каральних» заходів; підтримка ув'язнених або засуджених членів угруповання; активна вербовка нових учасників; використання зв'язків з представниками влади, органів управління і правоохоронних структур; налагоджені зв'язки з іншими регіональними угрупованнями, у тому числі з міжнародними кримінальними структурами; спроби впливу або безпосереднього проникнення у владні й політичні інститути [23].

Специфіка вираженості наведених рис (ознак) організованих злочинних угруповань та їх прояв безпосередньо впливають як на особливості структури, так і специфіку й тривалість функціонування такого злочинного утворення. У світлі цього у криміналістичних дослідженнях існують різні підходи до класифікації зазначених угруповань, визначення рівнів та типів.

Л.І. Аркуша пропонує розрізняти організовані злочинній угруповання залежно від рівня організованості їх злочинної діяльності, зокрема:

– «злочинна група, що виникає за попередньою змовою про спільне вчинення кримінальних правопорушень, у низці випадків без визначеного лідера (як зародковий стан організованої злочинної діяльності);

– організована злочинна група із чітким розподілом ролей, суворою співпідпорядкованістю, стійкістю (наприклад, організовані злочинні групи здирників, шахраїв, бандитські організовані злочинні групи);

– злочинна організація як стійке, ієрархічно організоване об'єднання осіб, не менш як із двоступінчастою системою управління, яке створене для

систематичного здійснення корисливих злочинів і володіє (чи прагне володіти) системою захисту за допомогою корумпованих зв'язків;

– злочинна організація, яка створена як фінансово-промислова група, а саме – організаційна структура, що об'єднує банки, промислові підприємства, торгові організації (найчастіше багатопрофільні), котрі діють у різних сферах легального і нелегального бізнесу, пов'язані між собою єдиним технологічним циклом для підвищення конкурентоспроможності, зі своєю матеріальною і фінансовою базою, колегіальним органом управління, статутом, функціонально-ієрархічною системою, інформаційною базою, корумпованими зв'язками в органах державної влади; переслідує політичні цілі» [6, с.418].

Під час дослідження особливостей організованих злочинних угруповань, що вчиняють контрабанду культурних цінностей, визначення їх типів залежно від рівня їх організованості має як теоретичне, так і практичне значення. З одного боку, це впливає на кваліфікацію дій злочинців за конкретною частиною ст. 28 КК України, а з іншого – визначає особливості здійснення розслідування злочинної діяльності угруповань різних типів та орієнтує слідство на прогнозування форм та способів протидії з боку злочинців і вжиття заходів з її попередження.

Враховуючи теоретичні напрацювання науковців, чиї дослідження присвячені тематиці виявлення та розслідування діяльності організованих злочинних угруповань [Див.: 4; 6; 15; 182; 31; 43], матеріали слідчої та судової практики, а також сучасні реалії функціонування «чорного ринку» культурних цінностей, що зазнав впливу локдауну в період пандемії COVID-19 та збільшення кількості воєнних конфліктів по усьому світу, вважаємо за можливе визначити наступні типи організованих злочинних угруповань, що вчиняють контрабанду культурних цінностей:

1. Невеликі організовані злочинні групи, діяльність яких носить епізодичний характер. Вони формуються на основі попередньої змови для вчинення одного або кількох епізодів контрабанди культурних цінностей із осіб, які проживають в одній місцевості та зазвичай мають незначний злочинний

досвід. Для таких угруповань характерні обмежена кількість учасників, відсутність складної ієрархії, мінімальний рівень спеціалізації та використання відносно простих способів приховування предметів контрабанди. Вони діють у межах одного регіону або на коротких транскордонних маршрутах та швидко припиняють існування після реалізації злочинного задуму.

2. Стійкі організовані злочинні групи, що характеризуються відносною тривалістю існування, стабільністю складу та чітким функціонально-рольовим розподілом між учасниками, які залежно від предметної спеціалізації злочинної діяльності доцільно поділяти на такі підвиди:

2.1. Стійкі організовані злочинні групи, що здійснюють контрабанду різних видів культурних цінностей, доступ до яких вони мають або здатні отримати внаслідок використання налагоджених каналів здобуття, переміщення та збуту. Такі групи, як правило, не обмежуються певною категорією культурних об’єктів і можуть займатися незаконним переміщенням картин, ікон, археологічних предметів, антикваріату, нумізматичних колекцій, предметів релігійного культу тощо. Їх діяльність характеризується гнучкістю, адаптивністю до кон’юнктури «чорного ринку» культурних цінностей та орієнтацією на максимізацію прибутку незалежно від виду предмета контрабанди. Їх діяльність є досить системною та спрямована на накопичення значних нелегальних капіталів за рахунок використання сприятливих для контрабанди культурних цінностей умов, породжених існуванням неконтрольованих, окупованих територій та транзитних зон;

2.2. Стійкі організовані злочинні групи, що спеціалізуються на контрабанді конкретного виду культурних цінностей, наприклад, виключно іконопису, живопису, археологічних артефактів, предметів сакрального мистецтва, ювелірних виробів або дорогоцінного каміння. Така спеціалізація зумовлює накопичення членами групи специфічних знань у відповідній сфері, формування вузькоспеціалізованих каналів збуту, залучення профільних експертів та використання більш витончених способів маскування незаконного походження і

переміщення культурних цінностей, що істотно ускладнює їх виявлення та документування.

3. Міжрегіональні організовані злочинні угруповання, діяльність яких охоплює кілька регіонів держави та передбачає використання розгалуженої мережі кур'єрів, сховищ і транзитних пунктів. Для таких організованих злочинних угруповань характерним є поєднання незаконного обігу культурних цінностей із суміжними злочинами (підроблення документів, легалізація доходів, вчинення крадіжок об'єктів культурної спадщини та розбійних нападів, зайняття «чорною археологією»), а також використання складних логістичних схем переміщення предметів контрабанди. Такі організовані злочинні угруповання широко використовують можливості налагодження корупційних зв'язків із представниками різних державних установ та організацій як на території України, так і поза її межами для прикриття та забезпечення своєї злочинної діяльності, а також підтримують тісні контакти із представниками злочинного середовища, які наділені певним авторитетом у злочинних колах.

4. Транснаціональні організовані злочинні угруповання, що здійснюють контрабанду культурних цінностей у міжнародних масштабах. Вони характеризуються високим рівнем організованості, багаторівневою ієрархічною структурою, наявністю стабільних міжнародних зв'язків із закордонними посередниками, антикварними ринками, приватними колекціонерами та аукціонними майданчиками. Такі угруповання активно використовують підроблену або фіктивну документацію, механізми легалізації доходів та складні схеми маскування походження культурних цінностей за рахунок тісного переплетіння незаконних дій із законною діяльністю щодо об'єктів, які носять мистецьку, історичну, релігійну чи іншу цінність. Їх діяльність спрямована на забезпечення стабільного незаконного потоку різноманітних культурних цінностей різної фінансової вартості з одних держав до інших.

5. Організовані злочинні угруповання, інтегровані у легальний ринок мистецтва, діяльність яких поєднує легальні та нелегальні елементи. Для них характерним є використання легальних суб'єктів господарювання (галерей,

антикварних салонів, аукціонних домів, транспортно-експедиційних компаній) як прикриття для незаконного переміщення та збуту культурних цінностей. Такі організовані злочинні угруповання мають підвищений рівень конспірації та здатність тривалий час уникати викриття. Їх злочинна діяльність орієнтована на здобуття та незаконне перевезення як з України, так і в Україну об'єктів культурної цінності або певного типу, або «під замовлення» конкретного клієкта-колекціонера.

6. Злочинні організації, для яких контрабанда культурних цінностей є одним із напрямів незаконної діяльності. Такі злочинні утворення характеризуються високим рівнем організованості, стійкістю та багатопрофільністю злочинної діяльності. Контрабанда культурних цінностей у їх межах не є основним або єдиним видом кримінального бізнесу, а виступає складовою ширшої системи протиправної діяльності, що може охоплювати незаконний обіг зброї, наркотичних засобів, торгівлю людьми, легалізацію (відмивання) доходів, ухилення від сплати податків, фінансові махінації та інші корисливі злочини. Злочинні організації такого типу, як правило, мають значні фінансові ресурси, розгалужену мережу корупційних зв'язків, можливості для впливу на легальні економічні процеси та доступ до міжнародних каналів переміщення товарів. Це дозволяє їм використовувати складні схеми маскування злочинної діяльності, поєднувати легальні та нелегальні операції з об'єктами культурної спадщини, а також тривалий час уникати викриття правоохоронними органами. У їх структурі функціонують спеціалізовані підрозділи або окремі учасники, відповідальні саме за незаконний обіг культурних цінностей, які інтегровані у загальну ієрархію злочинної організації та підпорядковуються її керівному центру.

Для таких злочинних організацій характерним є використання контрабанди культурних цінностей як додаткового джерела доходу, способу диверсифікації кримінальних ризиків або механізму інвестування та збереження нелегально отриманих коштів у вигляді високоліквідних та мобільних активів, якими виступають різноманітні картини, релігійні та культові об'єкти,

антикваріат тощо, чия вартість з плином часу лише зростає. Об'єкти культурної цінності можуть використовуватися ними також для оплати нелегальних послуг, «бартерних» злочинних операцій, надання неправомірної вигоди різним високопоставленим особам, адже натуральні операції із такими об'єктами не залишають фінансових і цифрових слідів.

Виокремлення наведених типів організованих злочинних угруповань, що вчиняють контрабанду культурних цінностей, має істотне значення для криміналістичної характеристики цього виду злочинної діяльності. Воно дозволяє диференціювати підходи до планування та організації досудового розслідування, визначати оптимальні тактичні та методичні рішення, прогнозувати можливі форми протидії з боку злочинців і підвищувати ефективність виявлення, документування та припинення діяльності таких угруповань [190].

Разом із тим, важливим є дослідження характеристики членів організованих злочинних угруповань у залежності від функціональної спрямованості їхньої злочинної діяльності. На думку Я.В. Фурмана, у межах діяльності організованої групи, що займається контрабандою культурних цінностей, функціональний розподіл ролей є чітко структурованим і зорієнтованим на ефективне виконання кожного етапу злочинної схеми. В рамках запропонованої структури виділяються організатор, скупники антикваріату, замовники, кур'єри (виконавці), посадовці митної служби, співробітникм міністерств, державних установ, міжнародних організацій, фондів або особи, які регулярно виїжджають за кордон і мають налагоджені контакти з закордонними структурами [177].

На нашу думку, організовані злочинні угруповання, що спеціалізуються на контрабанді культурних цінностей, становлять одну з найнебезпечніших форм кримінальної діяльності в умовах глобалізації та збройного конфлікту. Такі структури мають складну ієрархічну побудову, високий рівень конспіративності, корумповані зв'язки, розгалужену географію злочинної діяльності та професійний підхід до планування і реалізації протиправних операцій. Вважаємо

за необхідне удосконалити наявну структуру організованого злочинного угруповання відповідно до реалій сьогодення та динаміки злочинної діяльності, а також надати власну деталізовану криміналістичну характеристику особи злочинця в контексті структури організованого злочинного угруповання, її функціональних елементів та особливостей вчинення кримінального правопорушення, що передбачає переміщення культурних цінностей через кордон України. За основу для прикладного аналізу обрано випадок контрабанди картини Мікеланджело Мерізі да Караваджо «Поцілунок Іуди», яка також відома як «Взяття Христа під варту», що демонструє характерні риси сучасної організованої злочинності у цій сфері. Пропонуємо наступну структуру організованого злочинного угруповання:

На вершині структури організованого злочинного угруповання перебуває організатор – ключова фігура, яка виконує роль керівника, координатора та фінансиста. Організатор виконує ключову роль у побудові контрабандного каналу: він координує дії всіх учасників, встановлює зв’язки з потенційними співучасниками – зокрема, з фахівцями у сфері мистецтва, працівниками митної служби, музейними працівниками та представниками інших установ, що мають доступ до культурних цінностей. Організатор також відповідає за підготовку підроблених або фальсифікованих документів для легалізації походження предметів, а також організовує незаконне вилучення цінностей із музеїв, архівів, церковних установ або приватних колекцій. Часто такі крадіжки здійснюються за сприяння працівників цих установ, які мають безпосередній доступ до культурних об’єктів. Організаторами можуть виступати як громадяни України, так і іноземці, особи без громадянства або з подвійним громадянством. Вони діють як координатори злочинної діяльності, налагоджуючи міжнародні зв’язки та забезпечуючи безперервність незаконного обігу культурних цінностей. У провадженні з «Поцілунком Іуди» організатором виступала особа, що мала прямий зв’язок із іноземним покупцем і забезпечила викрадення твору з музею.

Наступна ланка – скупники антикваріату – це зазвичай особи з досвідом у сфері мистецтва або мистецтвознавчою освітою, часто – колекціонери. Вони

закуповують незаконно вивезені або підготовлені до вивезення об’єкти культурної спадщини через антикварні крамниці або з рук. У деяких випадках скупники не лише набувають предмети, а й зберігають їх до моменту транспортування за межі держави. Іноді такі особи можуть не знати про злочинне походження предметів, стаючи неусвідомленими учасниками схеми («використання втемну»). Найчастіше скупниками та зберігачами контрабандних цінностей є громадяни України.

Замовники та пошуковці, які формують попит на конкретні культурні цінності – це особи, які ініціюють незаконне переміщення культурних об’єктів, заздалегідь визначаючи їхні характеристики для поповнення приватних колекцій. Серед них можуть бути як колишні громадяни України, що мешкають за кордоном, так і іноземні поціновувачі мистецтва. Ця категорія осіб рідко контактує напряму з виконавцями, взаємодіючи переважно з організаторами або довіреними посередниками.

Фахівці – експерти, мистецтвознавці, реставратори – залучаються для надання кримінальним правопорушенням легітимності. Вони можуть складати підроблені висновки про походження, стан і цінність твору мистецтва, змінювати атрибуцію (наприклад, називати картину «копією» або «сувеніром»), а іноді навіть реставрувати твори з метою ускладнення ідентифікації. Це особливо актуально у випадках, коли культурна цінність є предметом охорони відповідно до міжнародних конвенцій. У наведеному прикладі картина «Поцілунок Іуди» супроводжувалася експертним висновком, у якому було свідомо занижено її вартість і значення, що дозволило класифікувати її як «подарунок релігійного змісту».

Кур’єри (виконавці) відповідають за безпосереднє транспортування предметів через державний кордон за налагодженими маршрутами. Їм довіряється переміщення особливо цінних об’єктів, оскільки втрата хоча б одного з них може зірвати всю операцію. Серед кур’єрів трапляються як громадяни України, так і іноземці. У деяких випадках для перевезення використовуються співробітники дипломатичних представництв, що володіють

дипломатичним імунітетом. У випадку з «Поцілунком Іуди» картина була вкладена до поштового відправлення разом із подарунками та сувенірами, що відправлялися до Німеччини, що свідчить про прагнення замаскувати її серед інших предметів і уникнути митного контролю (Додаток В, Схема Д).

До участі в контрабандних схемах часто залучають також посадовців митної служби, співробітників міністерств, державних установ, міжнародних організацій, фондів або осіб, які регулярно виїжджають за кордон і мають налагоджені контакти з закордонними структурами. Їхня участь дозволяє приховувати або спрощувати переміщення культурних цінностей через офіційні канали. Корупція у цьому сегменті є ключовим інструментом для забезпечення безперешкодного переміщення об’єктів культурної спадщини через державний кордон.

Окремо необхідно виокремити юристів, нотаріусів, представників благодійних фондів та навіть журналістів, які можуть мимоволі брати участь у схемах легалізації або інформаційного прикриття. Наприклад, дарчі, фіктивні контракти чи вигадані культурні обміни використовуються як спосіб маскування дійсної мети – незаконного вивезення.

Окрім основних і допоміжних ланок, у сучасних схемах контрабанди культурних цінностей можуть бути додаткові учасники, які виконують специфічні або підтримуючі функції. Серед них можемо виокремити:

Посередники та агенти на місцях. Це особи, які діють на території з високим ризиком (окуповані або неконтрольовані райони) та допомагають «локально» забезпечити збір, упаковку або передачу об’єктів контрабанди. Вони координують зв’язок між виконавцями і кур’єрами, здійснюють моніторинг охорони об’єктів і повідомляють про зміни в умовах безпеки.

Логісти та транспортні оператори. Особи, що спеціалізуються на організації перевезень: водії, капітани суден, власники вантажних компаній або авіаперевізники. Їх роль особливо важлива при міжнародній контрабанді, коли об’єкти перетинають кордони під прикриттям легальних вантажів або через поштові та кур’єрські служби.

Інформаційні аналітики. Відповідають за збір та обробку даних щодо митних процедур, перевірок, змін у законодавстві та міжнародних ринках антикваріату. Їх робота дозволяє адаптувати маршрути і способи транспортування до поточної ситуації.

Технічні спеціалісти. Це особи, які займаються маскуванням, створенням схованок, прихованих контейнерів, пристроїв для обходу систем контролю. Можуть бути інженерами, майстрами з логістики або навіть фахівцями з ІТ, якщо контрабанда відбувається через онлайн-аукціони чи цифрові системи документації.

«Кур'єри-дублери» або резервні виконавці. У великих угрупованнях часто передбачають запасні кадри, які можуть замінити основного кур'єра у разі ризику арешту або втрати вантажу. Ця практика підвищує стійкість ОЗУ до оперативних заходів правоохоронців.

Фінансові оператори та «офшорні» структури. Відповідають за легалізацію фінансів, укриття доходів, використання банківських рахунків, криптовалютних гаманців або офшорних компаній для приховування коштів. Це забезпечує безперервність фінансування операцій і ускладнює відстеження руху грошей.

Виконавці крадіжок – це особи, які безпосередньо здійснюють вилучення предметів з музеїв, церков або приватних колекцій. Як правило, вони діють за попередньою змовою з внутрішніми співробітниками відповідних установ, що свідчить про високий рівень інфільтрації ОЗУ у сферу охорони культурної спадщини. У випадку з «Поцілунком Іуди» картина була викрадена з музею за участю особи, яка мала доступ до приміщення, де вона зберігалась.

Таким чином, сучасна контрабандна структура є не тільки багаторівневою, а й «модульною», з додатковими учасниками, що виконують спеціалізовані функції, зберігаючи конспіративність та забезпечуючи ефективність злочинного ланцюга.

Проаналізувавши вищевикладене, можна стверджувати, що кримінальні правопорушення, пов'язані з контрабандою культурних цінностей, за участі ОЗУ мають комплексну структуру, тісно пов'язану зі специфікою самого предмета

посягання – культурного об’єкта, що має мистецьке, історичне та релігійне значення. Вчинення таких кримінальних правопорушень потребує знань у сфері мистецтва, високого рівня конспірації, професійної підготовки та злагоджених дій різнорідних суб’єктів. Саме тому ефективна протидія цим кримінальним правопорушенням має будуватися не лише на класичних оперативно-розшукових чи криміналістичних засадах, а й з урахуванням міждисциплінарного підходу, що охоплює правову, культурну, економічну та психологічну складові.

Зважаючи на викладене, слід визнати, що ефективна протидія контрабанді культурних цінностей потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує криміналістику, кримінологію, культурологію, експертологію та антикорупційні стратегії. Наукова розробка типологій особистості злочинців, моделей функціонування організованого злочинного угруповання, ознак підготовки та вчинення відповідних кримінальних правопорушень має бути не лише теоретичною, а й мати прикладне значення для правоохоронної практики. Саме такий комплексний підхід дозволить сформувати ефективну систему попередження, виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей, яка враховуватиме сучасні реалії, включно з впливом воєнного стану, економічної нестабільності та зростаючого попиту на незаконні артефакти.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ КОНТРАБАНДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

2.1. Особливості виявлення контрабанди культурних цінностей

Викладені у попередньому розділі положення дозволяють стверджувати, що контрабанда культурних цінностей є одним із найбільш суспільно небезпечних різновидів транскордонної злочинної діяльності, що посягає на економічні інтереси держави, її історико-культурну спадщину, національну ідентичність, а також характеризується високим рівнем латентності за рахунок вжиття злочинцями різноманітних засобів протидії діяльності правоохоронних органів з виявлення та викриття фактів учинення таких кримінальних правопорушень. Додатковим чинником зростання латентності цього виду кримінальних правопорушень є використання злочинцями складних способів маскування предметів контрабанди, підробленої документації, легального арт-ринку як прикриття, налагодження та використання корупційних зв'язків із представниками митних органів, дипломатичних установ, благодійних фондів та організацій, які доставляють гуманітарну допомогу, а також залучення фахівців, які володіють спеціальними знаннями у сфері мистецтва та антикваріату.

Збройна агресія РФ породила виникнення в межах території України непідконтрольних вітчизняним правоохоронним органам зон, тимчасово окупованих військами країни-загарбника, що істотно ускладнило державний контроль за збереженням, обліком та переміщенням об'єктів культурної спадщини. У таких умовах значна кількість культурних цінностей опинилася поза належною охороною, що створило сприятливе середовище для їх незаконного вилучення, прихованого переміщення та подальшої реалізації на внутрішньому й міжнародному «чорному ринку». Подальша ескалація збройного конфлікту з боку РФ породила нові сприятливі умови для процвітання контрабанди культурних цінностей за рахунок значного розширення територій бойових дій, до яких, як зазначає О.М. Серафимов, відносяться території ведення

активних бойових дій, деокуповані території (на яких велися бойові дії), території, по яких проходила лінія зіткнення, та території потенційно можливих бойових дій (які безпосередньо прилягають до території активних бойових дій, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, державного кордону країни-агресора) [150, с.814].

Прийнятий Верховною Радою України 15 квітня 2014 року Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначив не просто особливий правовий статус тимчасово окупованої РФ частини території України, але й заклав основу для урегулювання особливостей функціонування різних вітчизняних інституцій. Так, у ч. 2 ст. 3 даного Закону визначено, що «на адміністративній межі між тимчасово окупованою територією та іншою територією України Кабінетом Міністрів України може запроваджуватися тимчасовий прикордонний контроль» [127]. Фактично, до лютого 2022 року вздовж такої адміністративної межі функціонували контрольні пункти в'їзду-виїзду, на яких здійснювався тимчасовий прикордонний контроль (на підставі ст. 10 даного Закону), що обумовлювало особливості функціонування прикордонних загонів Державної прикордонної служби України.

Як на тимчасово окупованих територіях, так і на територіях ведення активних бойових дій нормальне функціонування вітчизняних правоохоронних інституцій є практично неможливим у контексті своєчасного попередження вчинення протиправних посягань на об'єкти культурної спадщини. Виявлення, документування та повноцінне розслідування фактів контрабанди культурних цінностей, незаконне заволодіння якими здійснюється саме на таких територіях, потребує клопіткої роботи правоохоронних органів та пов'язане зі збором оперативної та іншої криміналістично значущої інформації з різних джерел.

Збройна агресія РФ проти України ще в 2014 році активізувала процеси вимушеного внутрішнього переміщення осіб, які виїжджали із частини окупованих територій Донецької й Луганської областей та Автономної республіки Крим, що, як відзначає Ю.М. Тарасенко, стало однією із причин

зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень загальнокримінальної спрямованості. Серед чинників, які негативно позначилися на криміногенній обстановці, вчена, виокремлює складнощі з працевлаштуванням внутрішньо переміщених осіб, дефіцит придатного для проживання житла та незадовільні житлово-побутові умови, тривалий психологічний тиск, зумовлений необхідністю адаптації до нових соціальних реалій і втратою звичного способу життя, обмеженість або відсутність ефективної державної фінансової підтримки, низьку якість надання соціальних послуг, а також загострення соціальної й міжнаціональної напруженості, що подекуди призводить до виникнення конфліктів між місцевим населенням та внутрішньо переміщеними особами [163, с.132-133; 164, с.266]. Тому частина тих, хто не зміг комфортно облаштуватися на новому місці, почали виїздити за кордон, вивозячи із собою цінні та коштовні речі, у тому числі й об’єкти культурної цінності. Події ж 2022 року лише погіршили ситуацію та в багато разів збільшили потік громадян через державний кордон України, які нелегально вивозили із собою об’єкти митного контролю. Подальший їх збут за кордоном породив нову хвилю попиту на чорному ринку на культурні цінності з України, що обумовило створення цілих каналів

Тому масове переміщення населення, у тому числі й пов’язане із виїздом за кордон, а також руйнування музейних, культових і приватних колекцій у результаті війни суттєво підвищило ризики контрабанди культурних цінностей та ускладнило її своєчасне виявлення через перекриття традиційних можливостей підрозділів правоохоронних органів щодо роботи по відповідних лініях в межах усієї території України.

У цьому контексті особливого значення набуває розробка та вдосконалення криміналістичних підходів до виявлення контрабанди культурних цінностей, що ґрунтуються на аналізі способів учинення злочину, особливостей особи правопорушника та організованих злочинних угруповань, видів предметів контрабанди та механізмів їх приховування, а також використанні спеціальних знань і сучасних технічних засобів їх контролю та

ідентифікації. Тому комплексне дослідження особливостей виявлення контрабанди культурних цінностей є необхідною умовою підвищення ефективності діяльності митних та інших правоохоронних органів задля забезпечення протидії цьому виду злочинної діяльності.

Поняття «виявлення» є широковживаним як у теорії оперативно-розшукової діяльності, так і в криміналістичній науці, адже його правильне розуміння та змістовне наповнення є важливим як для відкриття оперативно-розшукових справ, так і початку кримінальних проваджень.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «виявляти» визначається, як: 1) показувати, робити явним, помітним (почуття, стан, наміри і т. ін.); 2) розповідати про що-небудь, висловлювати щось; 3) шукаючи, знаходити; 4) викривати кого-, що-небудь; 5) перевіривши що-небудь, установлювати якийсь факт» [30]. Тобто виявлення розглядається як певна цілеспрямована діяльність, орієнтована на обґрунтоване встановлення певних фактів, обставин або станів, що не є очевидними для широкого загалу, але об’єктивно мають місце бути.

В.Г. Петросян визначає виявлення злочинів як «цілеспрямовану діяльність оперативних та слідчих підрозділів для встановлення, фіксації фактів, обставин вчинення злочинів та осіб, які причетні до їх вчинення та отримання інформації, що може бути використана як докази у ході досудового слідства» [116, с.117].

На основі аналізу теорії та практики оперативно-розшукової діяльності А.М. Черняк прийшов до висновку, що важливою складовою системи протидії злочинності поряд із запобіганням та реагуванням на злочини виступає їх виявлення, яке вчений ототожнює з поняттям оперативного пошуку [191, с.144]. З даним твердженням можна погодитися лише частково, адже зведення виявлення злочинів суто до оперативного пошуку фактично означає звуження розуміння інструментарію оперативно-розшукової діяльності, до якого можуть звертатися працівники оперативних підрозділів. У теорії ОРД науковці визначають фактичне існування трьох напрямів її здійснення – пошукового, розвідувального та контррозвідувального [210, с. 10].

О.О. Шаповалов підкреслює, що специфіка оперативного пошуку полягає у виявленні фактів та осіб, які становлять злочинний інтерес, за невстановленими і заздалегідь індивідуально невизначеними ознаками в силу того, що оперативні співробітники володіють лише певною, не досить визначеною або недостатньо повною, інформацією щодо об'єкта оперативного пошуку [195, с.157]. С.В. Албул акцентує увагу на спрямованості оперативного пошуку саме на встановлення ще невідомих подій злочину та осіб, до них причетних, а також злочинів, які готуються або вчинені невстановленими особами [1, с. 47].

Що стосується визначення розвідки, то А.В. Мовчан зазначає, що у наукових джерелах її пропонується розглядати «як проведення оперативними підрозділами комплексу оперативно-розшукових та інших заходів (у т. ч. аналітичних), спрямованих на випереджувальне отримання оперативно значущої інформації про задуми і плани організованих злочинних груп, злочинних організацій тощо [104, с.444].

Таким чином, у процесі виявлення та накопичення фактичних даних в рамках ОРД щодо контрабанди культурних цінностей застосування засобів оперативного пошуку спрямоване на:

– визначення територій, маршрутів та об'єктів, у межах яких незаконне переміщення культурних цінностей через митний кордон характеризується повторюваністю, стійкістю та регулярністю проявів у часі й просторі;

– виявлення типових ознак об'єктів оперативно-розшукового інтересу, тобто окремих контрабандистів, ОЗУ, які спеціалізуються на контрабанді культурних цінностей, осіб, які можуть вчиняти корупційні дії на їх користь, чи безпосередньо самих предметів контрабанди;

– встановлення осіб, предметів і процесів, пов'язаних із підготовкою, вчиненням або приховуванням контрабанди культурних цінностей, шляхом їх ідентифікації за характерними пошуковими ознаками та отримання первинної інформації щодо можливих фактів протиправної діяльності;

– перевірку отриманої первинної інформації про ознаки незаконного переміщення культурних цінностей, у тому числі з використанням оперативних можливостей, аналітичних інструментів та міжвідомчої взаємодії;

– оцінку результатів перевірки з метою встановлення наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення, пов'язаного з контрабандою культурних цінностей, а також визначення ступеня її суспільної небезпеки;

– прийняття обґрунтованого рішення щодо подальшого використання результатів оперативного пошуку, зокрема для заведення оперативно-розшукової справи, проведення оперативно-розшукових заходів, ініціювання досудового розслідування, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій або реалізації превентивних заходів.

М.А. Погорецький зазначає, що під час здійснення оперативного пошуку важливим є розпізнання належних інформаційних об'єктів з-поміж великої кількості інших, які підтверджують і розширюють наявну оперативну інформацію та безпосередньо дозволяють встановити у діях певних осіб ознаки кримінальних правопорушень, що підпадають під кваліфікацію конкретних статей Особливої частини КК України [119, с.145].

Відповідно *оперативний пошук ознак здійснення контрабанди культурних цінностей можна визначити як специфічну цілеспрямовану діяльність уповноважених оперативних підрозділів, що полягає у систематичному виявленні, відборі, аналізі та розпізнанні оперативно значущої інформації про підготовку, вчинення або приховування незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон України з метою своєчасного виявлення таких проявів злочинної діяльності, їх документування та створення належних умов для подальшої кримінально-процесуальної реалізації отриманих матеріалів.*

У цьому контексті оперативний пошук ознак контрабанди культурних цінностей виступає початковою, але водночас визначальною стадією протидії зазначеному виду злочинної діяльності, оскільки саме на цьому етапі формуються уявлення про характер, масштаби та організованість протиправної діяльності, окреслюється коло причетних осіб, способи та канали переміщення

предметів контрабанди, а також визначаються перспективи подальшого використання результатів оперативно-розшукової діяльності в межах кримінального провадження.

Що стосується розвідувальної діяльності (правоохоронної розвідки) у сфері протидії контрабанді культурних цінностей, то вона дає змогу вирішувати комплекс взаємопов'язаних завдань, спрямованих на захист національної культурної спадщини та забезпечення державної безпеки. Зокрема, така діяльність забезпечує:

– отримання, систематизацію, аналітичну обробку та доведення до уповноважених органів державної влади інформації про стан криміногенної ситуації на прикордонних територіях та територіях ведення бойових дій у частині незаконного обігу та контрабанди культурних цінностей, існуючі ризики, способи вчинення таких правопорушень, а також прогнозування тенденцій розвитку злочинної діяльності з метою використання цих даних у правоохоронній, законодавчій та управлінській практиці;

– формування та реалізацію узгодженої державної політики у сфері протидії контрабанді культурних цінностей, у тому числі з урахуванням особливостей воєнного стану, транснаціонального характеру незаконного переміщення об'єктів культурної спадщини та використання «сірого» й легального арт-ринку як прикриття злочинної діяльності;

– своєчасне виявлення та попередження створення у певних прикордонних регіонах України стійких ОЗУ, що спеціалізуються на незаконному вивезенні культурних цінностей, а також таких, що спеціалізуються на незаконному заволодінні та вивезенні об'єктів культурної спадщини із зон бойових дій, недопущення закріплення їх впливу у кримінальному середовищі та інтеграції у міжнародні канали контрабанди;

– нейтралізацію соціальних, економічних та організаційних чинників, які сприяють незаконному обігу культурних цінностей у сучасних умовах, у тому числі й на територіях бойових дій, виявлення й припинення корупційних зв'язків між учасниками контрабандних схем та представниками органів державної

влади, місцевого самоврядування, військових адміністрацій, митних і правоохоронних органів, волонтерських об’єднань та благодійних організацій;

– протидію злочинній діяльності організованих угруповань, що здійснюють контрабанду культурних цінностей;

– розробку та впровадження спеціальних заходів із виявлення, документування, нейтралізації та ліквідації організованих злочинних угруповань, причетних до контрабанди культурних цінностей, припинення реалізації злочинних технологій їх діяльності, а також встановлення, розшуку й вилучення незаконно переміщених культурних цінностей, іншого майна та грошових коштів, здобутих злочинним шляхом.

Цікавою є позиція А.А. Жукова, який до розуміння сутності діяльності з виявлення кримінальних правопорушень підходить з позиції власного практичного досвіду роботи в Бюро економічної безпеки України. Він фактично говорить про наскрізну природу такої діяльності, що починається «з реалізації заходів організаційного, пошукового, стимулюючого і іншого характеру, що забезпечують можливість встановлення носіїв первинної інформації про кримінальне правопорушення, а також із застосування певної сукупності способів і прийомів отримання від цих носіїв зазначеної інформації», тобто реалізується засобами та методами оперативної роботи, та триває після внесення інформації в ЄРДР, стаючи «більш цілеспрямованою, конкретною за змістом, набуває процесуальної форми» [53, с.801]. У наведеному визначенні здійснено спробу узагальнити розуміння роботи працівників правоохоронних органів з пошуку та виявлення ознак кримінально-караної активності у діях певних суб’єктів, проте все одно чітко прослідковується відмінність як у формі (процесуальній та непроцесуальній), так і засобах і методах її здійснення.

Однак даний підхід є цінним у контексті розуміння необхідності обміну інформацією між суб’єктами оперативно-розшукової та слідчої діяльності, так як їх діяльність безпосередньо спрямована на встановлення обставин протиправної діяльності одного й того ж злочинця чи злочинної групи, обставин та особливостей реалізації одних і тих же злочинних схем, тощо. Тому виявлення

злочинної діяльності щодо здійснення контрабанди культурних цінностей необхідно відмежовувати від виявлення ознак учинення конкретних злочинів, що можуть бути кваліфіковані за ст. 201 КК України, з позиції організації і тактики їх здійснення, а також методів та засобів такої роботи. Проте в інформаційно-пошуковому плані вони є взаємопов'язаними та безпосередньо доповнюють один одного, забезпечуючи досягнення загальних стратегічних цілей боротьби із контрабандою культурних цінностей.

Подібним чином мислить О.О. Шаповалов, який виявлення злочинів розглядає як «діяльність правоохоронних органів, спрямовану на встановлення інформації про злочини, які не були відомі правоохоронним органам і не стали надбанням офіційної статистики (відомості про зареєстрований злочин)», пов'язуючи його із оперативним пошуком осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес [194, с.103-104].

На нашу думку, у загальному розумінні виявлення контрабанди культурних цінностей можна розглядати як початковий етап протидії цьому виду кримінальних правопорушень. Враховуючи тенденцію до зближення заходів оперативно-розшукової та слідчої діяльності, діяльність із виявлення такого різновиду контрабанди повинна бути належним чином науково та законодавче забезпечена, а також здійснюватися за рахунок усього доступного оперативним підрозділам інструментарію. Під виявленням контрабанди культурних цінностей слід розуміти цілеспрямований процес отримання, фіксації, перевірки та аналітичного оцінювання фактичних даних про підготовку, вчинення або приховування незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон України, що здійснюється уповноваженими суб'єктами з використанням оперативно-розшукових, аналітичних, криміналістичних і митних засобів та методів з метою своєчасного припинення протиправної діяльності, встановлення причетних осіб і забезпечення подальшого кримінального переслідування.

Необхідно підкреслити, що проблематичність виявлення фактів підготовки та вчинення контрабанди культурних цінностей обумовлена рядом як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Серед об'єктивних факторів, що

ускладнюють діяльність з виявлення такого різновиду контрабанди, слід назвати насамперед латентний характер незаконного обігу культурних цінностей, зумовлений високою зацікавленістю учасників злочинної діяльності у збереженні конфіденційності походження, правового статусу та шляхів переміщення таких об’єктів. Значну роль відіграє й специфіка предмета контрабанди: культурні цінності часто мають індивідуальні, унікальні ознаки, однак водночас можуть маскуватися під предмети побуту, сувенірну продукцію, репліки або сучасні твори мистецтва, що ускладнює їх первинну ідентифікацію без залучення спеціальних знань.

До об’єктивних факторів також належить використання злочинцями складних багаторівневих схем незаконного переміщення культурних цінностей, зокрема із залученням транзитних держав, фіктивних експортно-імпортних операцій, підробленої дозвільної та супровідної документації, а також можливостей легального арт-ринку, антикварної торгівлі та електронних торговельних платформ. Умови збройного конфлікту додатково ускладнюють процес виявлення контрабанди культурних цінностей через обмежений доступ до окремих територій, зниження рівня контролю за переміщенням майна, руйнування об’єктів культурної спадщини та втрату облікової документації.

Суб’єктивні фактори пов’язані, зокрема, з недостатнім рівнем спеціальної підготовки окремих працівників правоохоронних і контролюючих органів у сфері ідентифікації культурних цінностей, визначення їх історичної, художньої чи наукової значущості, а також встановлення ознак їх незаконного походження. До таких чинників слід віднести і обмеженість практичного досвіду документування саме цього виду контрабанди, фрагментарність міжвідомчої взаємодії, а також складність оперативного отримання експертних висновків на початкових етапах виявлення злочинної діяльності.

Крім того, ефективність виявлення фактів підготовки та вчинення контрабанди культурних цінностей знижується внаслідок високого рівня конспірації ОЗУ, використання ними корупційних зв’язків, цифрових засобів комунікації, зашифрованих каналів передачі інформації та фінансових

інструментів, що ускладнює своєчасне отримання та перевірку оперативно значущих відомостей. У сукупності зазначені обставини зумовлюють необхідність застосування комплексного, міждисциплінарного підходу до виявлення контрабанди культурних цінностей із поєднанням оперативно-розшукових, криміналістичних та експертних можливостей [8].

Враховуючи напрацювання вчених [120, с.192], в рамках дослідження проблематики виявлення контрабанди культурних цінностей необхідно визначити наступні категорії об'єктів оперативного пошуку:

- особи, які становлять оперативний інтерес;
- предмети контрабанди, знаряддя та засоби її вчинення;
- події, що мають оперативно-розшукове значення;
- факти підготовки або вчинення контрабанди культурних цінностей;
- обставини, що сприяють такій протиправній діяльності.

Особи як об'єкт оперативного пошуку у справах про контрабанду культурних цінностей охоплюють учасників злочинної діяльності, зокрема організаторів каналів незаконного переміщення, виконавців, посередників, перевізників, осіб, які здійснюють зберігання, маскування або збут культурних цінностей, а також корумпованих службових осіб, які сприяють незаконному перетину митного кордону. До цієї категорії належать і громадяни, які володіють інформацією про відповідну протиправну діяльність: власники або попередні користувачі культурних цінностей, працівники музеїв, антикварних крамниць, митних і транспортних підприємств, очевидці, свідки, а також особи, потенційно придатні до залучення до конфіденційного співробітництва.

Предметами оперативного пошуку є культурні цінності, що незаконно переміщуються або готуються до переміщення через митний кордон України (твори мистецтва, ікони, предмети археології, нумізматики, фалеристики, стародруки, архівні матеріали, музичні інструменти тощо), а також інші об'єкти, які можуть мати значення речових доказів у кримінальному провадженні. До них належать підроблені або незаконно використані дозвільні та супровідні документи, експертні висновки сумнівного походження, пакувальні матеріали,

тайники, транспортні засоби, електронні носії інформації, фото- та відеоматеріали, що відображають факти підготовки, вчинення або приховування контрабанди культурних цінностей.

Події, що становлять оперативний інтерес, у даній сфері включають явища й обставини реального життя, інформація про які безпосередньо не надходила до оперативних підрозділів, але які мають значення для викриття контрабанди культурних цінностей. До них належать поява на певній території осіб, пов'язаних з антикварним середовищем або незаконним обігом культурних цінностей, проведення неофіційних виставок, аукціонів, приватних продажів, зустрічі представників злочинних груп, формування стійких каналів міжнародного переміщення культурних цінностей, а також створення умов для маскування їх незаконного походження.

Факти, що становлять оперативний інтерес, пов'язані з підготовкою, замахом і безпосереднім вчиненням контрабанди культурних цінностей, відображають конкретні дії осіб на всіх стадіях реалізації злочинного задуму. Це можуть бути переговори щодо купівлі або збуту культурних цінностей, домовленості про маршрути переміщення, підбір способів приховування, фальсифікація документів, висловлювання, що свідчать про злочинні наміри, а також дії, спрямовані на приховування слідів незаконного переміщення. Вказані факти охоплюють як суб'єктивний аспект (поведінку та мотиви учасників), так і об'єктивний – події та процеси, що реально існують у соціально-економічному та правовому середовищі й сприяють контрабанді культурних цінностей.

Обставини, що сприяють контрабанді культурних цінностей, як об'єкт оперативного пошуку охоплюють сукупність соціальних, економічних, правових, організаційних і криміногенних чинників, які створюють сприятливі умови для підготовки, вчинення та приховування незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон України. Такі обставини мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер та підлягають цілеспрямованому виявленню в процесі оперативно-розшукової діяльності.

До об’єктивних обставин належать, зокрема, наслідки збройної агресії проти України, масове вимушене переміщення населення, інтенсивні міграційні та евакуаційні процеси, спрощення або обмеженість митного контролю в окремі періоди, недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення митних і прикордонних підрозділів, фрагментарність обліку культурних цінностей, відсутність єдиних електронних реєстрів або ускладнений доступ до них, а також складність і тривалість процедур експертного підтвердження культурної цінності предметів.

Суб’єктивні обставини включають корупційні прояви серед посадових осіб, зловживання службовим становищем, формальне ставлення до виконання контрольних і наглядових функцій, низький рівень обізнаності окремих посадових осіб щодо ознак культурних цінностей та способів їх незаконного переміщення, а також свідоме сприяння учасникам злочинної діяльності з боку осіб, зацікавлених у швидкому та непомітному перетині митного кордону.

Окрему групу становлять *криміногенні обставини*, пов’язані з наявністю стійкого попиту на українські культурні цінності на міжнародному «чорному ринку», розвитком процесів нелегального антикварного обігу, використанням цифрових платформ, закритих інтернет-спільнот і месенджерів для пошуку покупців і координації злочинної діяльності, а також залученням транснаціональних злочинних зв’язків, що ускладнює виявлення та припинення каналів контрабанди.

Пошук оперативно значущої інформації щодо названих категорій об’єктів здійснюється за певними напрямами. При цьому у науковій літературі відсутня єдність поглядів щодо підходу до визначення напрямів здійснення оперативного пошуку оперативно-розшукової інформації. Так, на основі аналізу положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та керуючись підходом, відповідно до якого оперативний пошук ведеться «з метою виходу на особистість, тобто на осіб і факти, які є об’єктами оперативно-розшукової діяльності», М.О. Волошина прийшла до висновку, що напрямами оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації є:

«– пошук відомостей про осіб, що готуються або вчинили злочин;

– пошук відомостей про майно, що перебуває в незаконному обігу;

– пошук відомостей про осіб, що можуть бути свідками або яким відома інформація про обставини вчинення злочину;

– пошук відомостей про способи підготовки, вчинення або приховування злочинної діяльності;

– пошук відомостей про осіб, що є співучасниками протиправної діяльності;

– пошук відомостей про місця, що потребують оперативної уваги» [33, с.182-183; 137].

Подібним чином до визначення напрямів здійснення оперативного пошуку за об'єктно-предметною характеристикою оперативно-розшукової інформації, що підлягають відшукуванню, розпізнанню та документуванню, підходить й В.М. Бабакін, досліджуючи напрями отримання оперативно-розшукової інформації оперативними працівниками у протидії злочинам, що вчиняються молоддю в умовах воєнного стану [10, с.16].

О.О. Подобний же в основу визначення напрямів оперативного пошуку закладає соціально-криміногенний критерій, який враховує місце перебування, форму соціальної взаємодії та кримінальний статус осіб, здатних бути носіями інформації про злочинну діяльність або безпосередньо причетними до неї [120, с.193].

На нашу думку, напрями оперативного пошуку інформації щодо контрабанди культурних цінностей доцільно визначати з урахуванням характеристики цього виду кримінальних правопорушень, типових каналів переміщення та механізмів легалізації предметів. У зв'язку із цим пропонуємо визначити наступні напрями:

1. Пошук інформації про предмет контрабанди шляхом: виявлення фактів викрадення предметів мистецтва, антикваріату та інших об'єктів культурної цінності, проведення незаконних археологічних розкопок, розукомплектування музейних та приватних колекцій; моніторингу ринку антикваріату, нумізматики,

іконопису, стародруків, предметів археології; аналізу оголошень, онлайн-аукціонів, спеціалізованих форумів і закритих спільнот колекціонерів; співставлення вилучених предметів із національними та міжнародними базами викрадених культурних цінностей;

2. Пошук інформації про суб'єктів і їх кримінальні зв'язки, зокрема: встановлення осіб, причетних до незаконного обігу культурних цінностей (колекціонери, дилери, реставратори, перевізники); виявлення організованих груп та транскордонних кримінальних мереж; аналіз контактів працівників музеїв, архівів, аукціонних домів, митних брокерів із представниками криміналітету; перевірка осіб, які раніше притягувалися за злочини у сфері незаконного обігу культурних цінностей або контрабанди;

3. Пошук інформації про канали та способи переміщення шляхом: здійснення аналізу ризикових напрямків перетину державного кордону, де спостерігається ситуація значного перевантаження митних органів через великі потоки осіб та транспорту, або діяльність митного контрольно-пропускного пункту ускладнена через безпекову ситуацію; встановлення сучасних типових схем приховування об'єктів культурної цінності (декларування як сувенірів, предметів побуту, копій); здійснення моніторингу діяльності кур'єрських служб, міжнародних поштових відправлень, логістичних компаній; проведення перевірок транспортних засобів і маршрутів, що використовуються для незаконного вивезення різних об'єктів контрабанди;

4. Пошук інформації про фінансові операції та легалізацію (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом за рахунок: виявлення підозрілих транзакцій, пов'язаних із купівлею-продажем культурних цінностей; аналізу операцій через онлайн-платформи, криптовалюти, неформальні розрахунки; встановлення схем фіктивного походження предметів мистецтва та інших об'єктів культурної цінності (підроблення сертифікатів, експертних висновків); дослідження діяльності галерей, антикварних салонів, аукціонних посередників.

5. Пошук інформації про попит і ринки збуту шляхом: встановлення посередників і іноземних покупців, які проявляють інтерес до чорного ринку

культурних цінностей з України; аналізу міжнародних аукціонів та виставок, де з'являються антикварні вироби та мистецькі твори, які мають українське походження; моніторингу «тіньових» каналів збуту через закриті мережі колекціонерів (за рахунок взаємодії з конфідентами або роботи агентів); відстеження предметів, що з'являються у власності колекціонерів в Україні та за кордоном із ознаками незаконного походження;

6. Пошук інформації про корупційні ризики та інші умови, що сприяють вчиненню контрабанди культурних цінностей, зокрема: виявлення фактів службового сприяння незаконному переміщенню; аналіз прогалин у системі обліку культурних цінностей; перевірка діяльності експертів, які можуть надавати неправдиві висновки щодо автентичності чи вартості.

Оперативна робота за визначеними напрямами має здійснюватися паралельно, а отримана інформація оцінюватися за сукупністю, що дозволяє оцінити її цінність з позиції актуальності, важливості, достовірності, корисності, своєчасності та повноти [1, с.135].

Здобута працівниками оперативно-розшукових підрозділів інформація щодо ознак готування або вчинення контрабанди культурних цінностей, предметів злочинного посягання та осіб, причетних до такої злочинної діяльності, повинна бути належним чином реалізована. З точки зору наукового забезпечення реалізації здобутої оперативно-розшукової інформації, належне виявлення контрабанди культурних цінностей пов'язане із застосуванням положень, які традиційно розглядаються в рамках оперативно-розшукової тактики. С.О. Павленко у структурі оперативно-розшукової тактики виділяє таки послідовно обумовлені елементи, як оперативно-тактична ситуація, оперативно-тактичне прогнозування та прийняття оперативно-тактичного рішення [112, с.135]. Відповідно в рамках нашого дослідження важливим є визначення сутності та видів оперативно-розшукових ситуацій виявлення контрабанди культурних цінностей, специфіки здійснення оперативно-тактичного прогнозування та загальних принципів прийняття оперативно-тактичних рішень, спрямованих як на своєчасне виявлення фактів підготовки та вчинення

контрабанди культурних цінностей, так і на документування протиправної діяльності осіб, причетних до її організації та реалізації, і подальше їх притягнення до кримінальної відповідальності.

Звертаючись до визначення оперативно-розшукових ситуацій виявлення фактів підготовки та учинення контрабанди культурних цінностей необхідно зазначити, що у сучасному тлумачному психологічному словнику під поняттям «ситуація» розуміється система зовнішніх, відносно суб'єкта, умов, що спонукають і опосередковують його активність [193, с. 476]. Тобто загальнонаукове розуміння поняття «ситуація» полягає у визначенні її як системи об'єктивно існуючих умов та обставин, що детермінують певну людську діяльність.

Аналіз наукових розробок, присвячених теорії оперативно-розшукової діяльності, дозволяє констатувати, що серед вчених відсутній єдиний підхід до трактування поняття «оперативно-розшукова ситуація». Спільним для всіх науковців є розуміння того, що виникнення оперативно-розшукової ситуації обумовлено здійсненням оперативно-розшукової діяльності, а її формуванню передує оцінка кримінальної ситуації (за рахунок здійснення пошуку та оцінки здобутої оперативно-розшукової інформації) та оперативної обстановки (сукупності географічних, економічних, соціально-демографічних, політичних, релігійних умов функціонування об'єкта оперативної уваги або території оперативного обслуговування певного правоохоронного органу).

Е.О. Дідоренко та І.П. Козаченко пропонують розглядати оперативно-розшукову ситуацію з позиції визначення її структури як: реально наявний на певний момент стан конкретної чи криміногенної події, у відповідності до якого здійснюються оперативно-розшукові заходи; умови їх проведення; спроможність оперативного підрозділу (працівника) здійснити ці заходи [109, с.318-319]. Подібної думки притримується В.В. Капустник, визначаючи оперативно-розшукову ситуацію як «стан кримінальної події, що передбачає її аналіз, оцінку, постановку конкретних тактичних завдань та проведення оперативними підрозділами оперативно-розшукових, оперативно-тактичних та

інших тактичних заходів щодо виявлення, попередження чи припинення злочинів» [59, с.125]. До елементів оперативно-розшукової ситуації С.В. Албул відносить оперативно-тактичну характеристику під час певної кримінальної або криміногенної події; характеристику умов, у яких знаходить свій вияв певна подія; характеристику реальних можливостей працівника оперативного підрозділу (або оперативного підрозділу) щодо вжиття необхідних заходів з метою вирішення поставленого завдання [110, с.80-81].

І.О. Шинкаренко визначає оперативно-розшукову ситуацію як «сукупність даних про оперативно-тактичну характеристику на цей момент певної кримінальної або криміногенної події та характеристику умов, у яких проявляється ця подія, що обумовлюють прийняття рішення про здійснення оперативно-розшукових заходів з урахуванням реальних можливостей оперативного працівника» [211, с.188].

Дещо інакше та ширше до визначення даного поняття підходить С.О. Павленко, на думку якого оперативно-розшукова ситуація являє собою сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, що впливають на ефективність здійснення оперативно-розшукової діяльності у певних просторово-часових межах. До об'єктивних вчений відносить: якісні показники (достовірність, точність, цінність, своєчасність надходження) інформації про осіб, факти та події, що становить оперативний інтерес; якісний склад осіб, які сприяють здійсненню оперативно-розшукової діяльності; можливості оперативного працівника (оперативного підрозділу) щодо раціонального (оптимального) використання наявних сил, засобів та методів оперативно-розшукової діяльності тощо. До суб'єктивних чинників він відносить: психологічно-професійну підготовленість, моральні якості оперативного працівника чи осіб, які сприяють здійсненню оперативно-розшукової діяльності, зокрема раціональне мислення (спрямоване на прийняття правильних рішень); інтелектуальну активність; психологічну стійкість (здатність приймати рішення в екстремальних умовах, а також вміння обрати в конкретній ситуації необхідну лінію поведінки з метою виконання завдань оперативно-розшукової діяльності);

знання, вміння, навички та практичний досвід оперативного працівника тощо [112, с.159-160].

Враховуючи зазначене, *оперативно-розшукові ситуації під час виявлення контрабанди культурних цінностей можуть бути визначені як сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов, що склалися на певному етапі оперативно-розшукової діяльності, які характеризують стан криміногенної події, рівень та зміст наявної оперативної інформації, особливості оперативної обстановки, а також реальні можливості оперативних підрозділів щодо здійснення комплексу оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення, попередження, припинення та документування фактів незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон України.*

Узагальнення інформаційних повідомлень про практику оперативно-розшукової діяльності уповноважених правоохоронних органів та наукових підходів дозволяє виділити наступні типові оперативно-розшукові ситуації:

1. Ситуація обмеженої оперативної поінформованості працівників правоохоронних органів, за якої наявні лише окремі відомості про можливу підготовку або вчинення контрабанди культурних цінностей (чутки, агентурні повідомлення, аналітичні ознаки ризику), без чіткого встановлення осіб, предметів та маршрутів незаконного переміщення (дифузна ситуація – первинної невизначеності).

Наприклад, до працівника оперативного підрозділу надходить агентурне повідомлення про те, що в певній місцевості «скупники» активно цікавляться старовинними іконами та предметами церковного вжитку, пропонуючи їх подальший «вивіз за кордон». Водночас відсутні відомості про конкретних осіб, які здійснюють таку діяльність, точні об'єкти можливого незаконного переміщення, маршрути чи строки його здійснення.

2. Ситуація наявності даних про предмет контрабанди без встановлення кола причетних осіб, коли оперативні підрозділи володіють інформацією про конкретні культурні цінності, що готуються до незаконного переміщення або вже перебувають у незаконному обігу, однак не ідентифіковано організаторів,

виконавців чи посередників злочинної діяльності (предметно-центрована ситуація).

Наприклад, у ході моніторингу міжнародних онлайн-аукціонів оперативними підрозділами виявлено виставлення на продаж колекції археологічних предметів скіфського періоду з ознаками походження з території України. Разом із тим відсутні достовірні відомості про те, хто саме здійснив незаконне вивезення цих предметів, яким шляхом вони перетнули державний кордон та хто є організатором або виконавцем злочинної діяльності.

3. Ситуація встановлення осіб оперативного інтересу за відсутності підтверджених даних про предмет контрабанди, за якої правоохоронцям відомі особи або групи, що спеціалізуються на незаконному обігу культурних цінностей, проте відсутня конкретна інформація щодо часу, місця та об’єктів запланованого незаконного переміщення (суб’єктно-орієнтована ситуація).

Наприклад, до працівника оперативного підрозділу надходить агентурне повідомлення про те, що на території оперативного обслуговування з’явилася особа, яка позиціонує себе як «скупники» викрадених творів мистецтва, антикваріату, інших об’єктів культурної цінності, або ж має відповідну репутацію у злочинному світі чи активно цікавиться культурними цінностями, місцями їх зберігання, особами колекціонерів та тих, хто має навички проникнення у чуже житло чи інші замкнуті приміщення.

4. Ситуація активної підготовки до вчинення контрабанди культурних цінностей, що характеризується наявністю оперативної інформації про формування каналів незаконного переміщення, підбір маршрутів, залучення корумпованих зв’язків, підготовку документів прикриття або маскування предметів контрабанди (ситуація превентивної реалізації (активної фази)).

Наприклад, оперативним працівником виявлено, що особа або група осіб, щодо яких наявна інформація про їх причетність до контрабанди, здійснюють підготовку до незаконного переміщення за кордон ікон шляхом їх маскування під сучасні декоративні вироби. Зафіксовано підбір маршруту через один із пунктів пропуску, виготовлення фіктивних документів про «сувенірний

характер» предметів, а також встановлення корупційних контактів із представниками суміжних служб для сприяння безперешкодному перетину кордону.

5. Ситуація приховування злочинної діяльності, за якої контрабанда культурних цінностей уже вчинена, а оперативно-розшукові заходи спрямовуються на встановлення каналів незаконного переправлення та їх збуту за кордоном, документування ролі кожного з учасників злочинної діяльності, які знаходяться в Україні, та взаємодії із відповідними структурами правоохоронних органів іноземних держав та міжнародних організацій (ретроспективно-транскордонна ситуація).

Наприклад, після незаконного переміщення культурних цінностей за межі України оперативно-розшукові заходи спрямовуються на встановлення схем контрабанди в межах території України та каналів їх подальшої легалізації за кордоном. Зокрема, фіксується передача предметів до приватних колекцій за кордоном, використання підставних осіб для участі в аукціонах, оформлення фіктивних експертних висновків про «невизначену культурну цінність», а також розподіл отриманих прибутків між учасниками злочинної діяльності.

Саме в умовах такої оперативно-розшукової ситуації було проведено спільну операцію правоохоронців України та Німеччини у 2010 році з повернення картини Караваджо «Взяття Христа під варту, або Поцілунок Іуди», яку було викраденої з Одеського музею у 2008 р. У результаті успішної спільної роботи правоохоронців у Берліні було затримано 3 громадян України та 1 громадянина Німеччини [107].

Визначені типові оперативно-розшукові ситуації обумовлюють формування системи типових оперативно-тактичних завдань, вирішення яких забезпечує ефективне виявлення, попередження, припинення та документування контрабанди культурних цінностей. До таких завдань доцільно віднести наступні:

- здобуття, накопичення та перевірка оперативно значущої інформації про факти підготовки, вчинення або приховування контрабанди культурних

цінностей, у тому числі шляхом встановлення джерел первинної інформації та оцінки її достовірності;

- виявлення та ідентифікація об’єктів оперативного інтересу, а саме осіб, причетних до організації, забезпечення або реалізації каналів незаконного переміщення культурних цінностей, включаючи організаторів, посередників, виконавців, збувачів та осіб, які сприяють такій діяльності, забезпечуючи корумповані зв’язки на митниці та підробку необхідних сертифікатів чи інших документів у відповідних установах;

- встановлення предмета контрабанди, його виду, походження, культурної, історичної та матеріальної цінності, а також ознак, що свідчать про віднесення відповідних предметів до об’єктів культурної спадщини чи культурних цінностей;

- виявлення та аналіз маршрутів незаконного переміщення культурних цінностей, способів їх маскування, використання документів прикриття, транспортних засобів, логістичних схем і каналів перетину митного кордону.

- викриття механізмів злочинної діяльності, зокрема способів підготовки, вчинення та приховування контрабанди культурних цінностей, а також встановлення ролей кожного з учасників злочинної діяльності;

- документування злочинної діяльності з метою фіксації фактичних даних, що підтверджують наявність ознак кримінального правопорушення, забезпечення можливості їх подальшого використання у кримінальному провадженні відповідно до вимог КПК України;

- виявлення та нейтралізацію умов і обставин, що сприяють контрабанді культурних цінностей, у тому числі корупційних зв’язків, прогалин у митному та прикордонному контролі, недосконалості нормативного регулювання та організаційних недоліків у діяльності відповідних органів;

- вжиття заходів, спрямованих на попередження нових фактів контрабанди культурних цінностей шляхом своєчасного реагування на виявлені загрози та криміногенні чинники.

Важливим оперативно-тактичним засобів під час виявлення та документування контрабанди культурних цінностей виступає оперативно-тактичне прогнозування як різновид оперативно-розшукового прогнозування. Оперативно-розшукове прогнозування, як зазначає Л.І. Аркуша, набуває свого втілення у вигляді:

«1) передбачення настання яких-небудь подій на основі повторюваності тих чи інших явищ;

2) передбачення за аналогією. Дозволяє визначити місце і час можливої появи і діяльності злочинців. Вивчивши тенденції розвитку організованої злочинної діяльності в інших регіонах країни, а також супутні їй соціальні процеси, можна передбачати дані явища в тому чи іншому регіоні;

3) Передбачення на основі специфіки об’єкта. Аналогія далеко не завжди забезпечує висування вірного прогнозу, а також імовірного тактичного рішення. Тому дуже часто тактичні прогнози будуються на оцінці специфічних властивостей конкретного організованого злочинного формування (його чисельності, наявності внутрішніх і міжгрупових зв’язків, їх розгалуженості; злочинного досвіду, технічної оснащеності, озброєності, наявності корумпованих зв’язків і ін.)» [5, с.78].

В.В. Дараган відзначає, що у оперативно-розшуковій діяльності прогнозування спрямоване на оптимізацію оперативно-тактичних дій [47, с.238]. Р.А. Халілев стверджує, що «оперативно-тактичне прогнозування полягає у розробці оперативно-розшукових версій розвитку ситуації, що сприяють здійсненню оперативно-розшукових заходів для вирішення конкретних завдань ОРД:

– прогнозування імовірної ситуації, що може скластися в період проведення оперативно-профілактичних заходів, для визначення варіантів-моделі використання оперативно-розшукових сил та засобів та вибору тактики протидії злочинності (організаційно-управлінське прогнозування);

– прогнозування імовірної поведінки об’єктів оперативно-профілактичного впливу з метою визначення тактичних прийомів здійснення оперативно-розшукових заходів щодо протидії злочинності;

– прогнозування імовірної поведінки негласних співробітників у визначених умовах під час виконання завдань оперативних працівників, що необхідно для визначення моделі їх навчання та інформаційно-тактичного забезпечення їхньої діяльності» [178, с.902].

Аналіз наведених наукових підходів дозволяє визначити низку специфічних особливостей оперативно-тактичного прогнозування в ситуаціях виявлення та документування контрабанди культурних цінностей.

По-перше, оперативно-тактичне прогнозування у цій сфері ґрунтується на виявленні та аналізі повторюваних закономірностей злочинної діяльності, пов’язаних із незаконним переміщенням культурних цінностей. Йдеться про типові маршрути переміщення, способи приховування предметів контрабанди, часові проміжки активізації протиправної діяльності, а також про стійкі моделі поведінки осіб, залучених до злочинних схем. Саме повторюваність таких ознак створює підґрунтя для передбачення майбутніх злочинних проявів та своєчасного коригування оперативно-розшукових заходів.

По-друге, важливою особливістю є прогнозування за аналогією, яке полягає у використанні досвіду виявлення контрабанди культурних цінностей в інших регіонах України або за її межами. Вивчення тенденцій розвитку нелегального обігу культурних цінностей, транснаціональних каналів їх переміщення, а також змін кон’юнктури чорного ринку дозволяє завчасно прогнозувати можливу активізацію аналогічних злочинних схем на конкретній території оперативного обслуговування.

По-третє, оперативно-тактичне прогнозування у цій сфері характеризується високим рівнем індивідуалізації, оскільки воно має враховувати специфіку конкретного об’єкта оперативного інтересу. Прогнозування ґрунтується на оцінці структури злочинної групи або мережі, її чисельності, ролей учасників, рівня спеціалізації, наявності міжнародних

контактів, корумпованих зв’язків, технічних і фінансових можливостей, а також професійного досвіду у сфері антикварного ринку. У таких умовах застосування лише аналогій є недостатнім, а ключового значення набуває аналіз унікальних ознак конкретної злочинної діяльності.

По-четверте, особливістю оперативно-тактичного прогнозування є його спрямованість на оптимізацію оперативно-тактичних рішень. Прогнозування дозволяє заздалегідь визначати доцільність і послідовність застосування оперативно-розшукових сил і засобів, обирати найбільш ефективні форми документування злочинної діяльності, а також мінімізувати ризики втрати предметів контрабанди чи викриття негласних заходів.

По-п’яте, у ситуаціях виявлення контрабанди культурних цінностей оперативно-тактичне прогнозування включає моделювання ймовірної поведінки об’єктів оперативного впливу. Це стосується як прогнозування реакцій безпосередніх учасників злочинної діяльності на оперативні заходи (зміна маршрутів, способів маскування, відмова від переміщення предметів), так і поведінки осіб із кола тих, які сприяють реалізації контрабандних схем, зокрема посередників, експертів-оцінювачів або корумпованих посадових осіб.

По-шосте, специфічною рисою є необхідність прогнозування діяльності негласних співробітників та конфідентів, які співпрацюють з працівниками оперативних підрозділів, з урахуванням підвищеного рівня ризику, притаманного контрабанді культурних цінностей. Це зумовлює потребу у завчасному визначенні моделей їх підготовки, інформаційно-тактичного забезпечення та варіантів реагування на зміну оперативної обстановки.

Таким чином, оперативно-тактичне прогнозування в ситуаціях виявлення контрабанди культурних цінностей є складним, багаторівневим процесом, який поєднує аналіз закономірностей злочинної діяльності, оцінку індивідуальних характеристик різних категорій об’єктів оперативного інтересу та моделювання (прогнозування) розвитку оперативно-розшукової ситуації з метою підвищення ефективності оперативно-розшукової діяльності й забезпечення належного документування протиправних дій злочинця або групи злочинців.

Також необхідно підкреслити, що виявлення контрабанди культурних цінносте безпосередньо пов’язане із прийняттям правильних оперативно-тактичних рішень, основою яких виступає оцінка оперативно-розшукової ситуації та оперативно-тактичне прогнозування. Як визначає С.О. Павленко, «оперативно-тактичне прогнозування забезпечує прийняття найбільш раціонального (оптимального) оперативно-тактичного рішення щодо найбільш ефективного способу його реалізації з урахуванням розвитку конкретної оперативно-тактичної ситуації» [111, с.138]. Оперативно-тактичне рішення науковець визначає як «результат інтелектуальної (розумової) діяльності працівника оперативного підрозділу, що призводить до певного висновку (вибору), зробленого на основі аналізу та оцінки оперативно-тактичної ситуації, що передбачає формулювання (постановку) мети (цілі), якої необхідно досягнути шляхом вирішення конкретних оперативно-тактичних (проміжних) завдань у найбільш оптимальний спосіб» [112, с.219]. А також вказує, «що за своїм змістовним відображенням (змістовним наповненням) оперативно-тактичне рішення повинно бути: законним, обґрунтованим, своєчасним, оптимальним та реальним для виконання» [113, с.225].

Підсумовуючи необхідно вказати, що ефективність виявлення контрабанди культурних цінностей безпосередньо залежить від своєчасної оцінки оперативно-розшукової ситуації, обґрунтованого оперативно-тактичного прогнозування та прийняття оптимальних оперативно-тактичних рішень, що забезпечують як документування злочинної діяльності, так і збереження культурних цінностей як об’єктів національної спадщини.

Саме комплексний підхід до організації оперативно-розшукової діяльності, поєднання аналітичних, пошукових і прогностичних складових, а також належна міжвідомча й міжнародна взаємодія створюють передумови для результативної протидії контрабанді культурних цінностей та мінімізації негативних наслідків цього виду злочинної діяльності для держави і суспільства.

Окрім того, робота оперативних підрозділів на етапі виявлення злочинної діяльності у даній сфері забезпечує ефективне досудове розслідування

кримінальних правопорушень, перекриття каналів контрабанди та притягнення винних осіб до відповідальності.

2.2. Типові слідчі ситуації, версії, напрями розслідування та організація взаємодії правоохоронних органів

Необхідно зазначити, що можливості оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення контрабанди культурних цінностей не є самоціллю і не вичерпують усієї системи заходів протидії цьому прояву злочинної діяльності. Результати оперативного пошуку, оперативно-розшукового документування та прийняті оперативно-тактичні рішення набувають процесуального значення лише за умови їх подальшої реалізації в межах кримінального провадження. Саме на цьому етапі відбувається трансформація оперативної інформації у фактичні дані, що підлягають перевірці та доказуванню в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством.

Початок досудового розслідування у провадженнях про контрабанду культурних цінностей зумовлює зміну пріоритетів діяльності правоохоронних органів: від прихованого збирання інформації та прогнозування розвитку злочинної діяльності – до процесуального встановлення обставин кримінального правопорушення, кола причетних осіб, способів учинення та приховування протиправних дій, а також фіксації та збереження доказової інформації.

Також у практиці правоохоронної діяльності поширеною є ситуація, коли інформація про підготовку та вчинення контрабанди культурних цінностей виявляється не на етапі оперативно-розшукового забезпечення протидії даному прояву злочинності, а безпосередньо надходить до слідчого та носить такий характер, що дозволяю прийняти вмотивоване рішення про відкриття кримінального провадження. Виявлення фактів контрабанди культурних цінностей у межах досудового розслідування відбувається в умовах різної повноти та якості вихідної інформації, що об’єктивно зумовлює існування типових слідчих ситуацій. Їх визначення та наукове осмислення дозволяє

окреслити найбільш імовірні варіанти розвитку розслідування, сформулювати основні тактичні завдання та обрати оптимальні засоби їх вирішення з урахуванням специфіки предмета злочинного посягання й транснаціонального характеру контрабанди культурних цінностей.

Необхідно зазначити, що серед вчених-криміналістів відсутній єдиний підхід до визначення сутності та змісту поняття «слідча ситуація», його місця у системі положень криміналістичної науки та значення для теорії і практики боротьби зі злочинністю. Слід почати з того, що у науковій літературі зустрічаються різні поняття, зокрема: криміналістичні ситуації [54], слідчі ситуації [79, С.164-165.], тактичні ситуації [207], судові ситуації [68], кримінальні ситуації [84], експертні ситуації [142] тощо. Кожне із зазначених понять має свої відмінності у трактуванні та застосуванні при розробці тих чи інших наукових положень, отримує свою реалізацію в рамках різних розділів криміналістики.

Досліджуючи питання визначення типових слідчих ситуацій розслідування контрабанди культурних цінностей, ми погоджуємося із А.С. Шевченко, яка зазначає, що розслідування кримінальних правопорушень має здійснюватися за визначеною, логічно вибудуваною схемою, яка забезпечує найбільш раціональне та ефективне використання наявних сил і засобів правоохоронних органів. У цьому контексті особливого значення набуває алгоритмізація діяльності працівників правоохоронних органів у межах конкретних кримінальних проваджень. Водночас формування чіткого та дієвого алгоритму розслідування є неможливим без попереднього виокремлення типових ситуацій, у межах яких слід діяти за певною моделлю поведінки. Саме тому визначення типових слідчих ситуацій посідає важливе місце у методиці розслідування будь-якого кримінально караного діяння [196, с.103].

О.А. Антонюк пропонує розглядати слідчу ситуацію як певну сукупність умов (інформаційну модель), яку уповноважена особа використовує при обранні відповідного комплексу процесуальних дій та інших заходів, необхідних для

найбільш швидкого та оптимального вирішення завдань кримінального провадження [3, с.31].

В.М. Шевчук досить слушно визначає, що «слідча ситуація – це системне, досить складне, багатокомпонентне утворення, зміст якого складають різні умови, обставини, чинники, що визначають обстановку процесу розслідування на певному його етапі і мають значення для обрання і реалізації оптимальних прийомів, методів і засобів» [204, с.147].

Р.Л. Степанюк звертає увагу на те, що розуміння типової слідчої ситуації не варто зводити виключно до обсягу та змісту інформації, якою на певний момент володіє слідчий щодо обставин учиненого злочину. Науковець обґрунтовано наголошує на необхідності включення до структури такої ситуації й іншого інформаційного компонента, пов’язаного з найбільш істотними характеристиками самого процесу розслідування [158, с.111].

Тож можна зробити висновок, що поняття «слідча ситуація» у криміналістиці традиційно використовується як узагальнена наукова категорія, яка відображає сукупність інформаційних, організаційних, тактичних та процесуальних умов, у яких відбувається розслідування на певному етапі, незалежно від кількості та ролей суб’єктів, залучених до цієї діяльності. У цьому розумінні слідча ситуація охоплює не лише діяльність слідчого як основного суб’єкта досудового розслідування, а й дії працівників оперативних підрозділів, експертів, спеціалістів та інших учасників кримінального провадження, що функціонально взаємодіють для досягнення його мети.

Слід погодитися із Є.С. Хижняком, що ефективність організації та проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування, успішність використання тих чи інших тактичних прийомів безпосередньо залежить від адекватного сприйняття слідчим ситуації й правильної її оцінки [181, с.197].

Також на увагу заслуговують висновки Л.В. Борисової, яка на підставі аналізу наукових робіт вчених прийшла до висновку, що типові слідчі ситуації дозволяють:

«– вірно визначити фактичне положення тих чи інших обставин у процесі розслідування, маючи на меті отримання даних для прийняття стратегічних і тактичних рішень по справі;

– висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії та визначити подальший хід розслідування в найбільш перспективному напрямку;

– намітити повний перелік слідчих дій і оперативно-розшукових заходів та їхній найбільш доцільний порядок з метою об'єктивного розслідування злочину;

– звести до мінімуму число рішень слідчого, що ґрунтуються на пробах та помилках слідчого» [20, с.98].

В.В. Підпалий та А.М. Кислий, досліджуючи особливості розслідування крадіжок в умовах великого міста, зазначають, що правильна оцінка слідчої ситуації на початковому етапі дозволяє слідчому: «1) висунути низку версій; 2) зібрати криміналістично значущу інформацію про кримінальне правопорушення та його учасників; 3) своєчасно провести наступні слідчі (розшукові) дії тощо; 4) організувати належну взаємодію сил та засобів Національної поліції України; 5) правильно спланувати та організувати розслідування в цілому» [118, с.405]

На основі наведеного, а також напрацювань інших науковців *типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування контрабанди культурних цінностей, можна визначити як узагальнені наукові моделі найбільш імовірних інформаційних, організаційних і тактичних умов, що складаються на певному етапі досудового розслідування та відображають стан наявних відомостей про обставини кримінального правопорушення, коло причетних осіб, предмет контрабанди, способи його переміщення й приховування, а також визначають особливості діяльності суб'єктів, залучених до здійснення досудового розслідування.*

Наукова розробка типових слідчих ситуацій як складової положень методики розслідування контрабанди культурних цінностей дозволяє: окреслити характер і обсяг вихідної інформації, її повноту та достовірність; спрогнозувати наявність або відсутність протидії розслідуванню та характер і способи її

здійснення; визначити можливі напрями здійснення розслідування; сформулювати першочергові тактичні завдання; розробити оптимальні алгоритми вирішення тактичних завдань, які б охоплювали процесуальні й організаційні засоби їх вирішення.

Також під час розробки типових слідчих ситуацій, що можуть скластися під час розслідування контрабанди культурних цінностей, важливим є розуміння факторів (чинників), які впливають на їх формування.

В.В. Тіщенко та Л.С. Бєлік до факторів, що впливають на особливості формування слідчої ситуації відносять:

«– місце і час вчинення кримінально релевантної події;

– момент її виявлення і зміст реагування на таку подію;

– походження і характер джерел доказової інформації;

– наявність чи відсутність різного впливу на обстановку місця події;

– наявність або відсутність даних щодо підозрюваних осіб та інших учасників події;

– їх дії, що впливають на хід розслідування» [167, с.350-351].

У цілому підтримуючи наведену позицію, вважаємо за необхідне відзначити, що вплив характеристики *місця* учинення контрабанди на формування слідчих ситуацій пов’язаний із тим, що як теорія, так і практика боротьби зі злочинністю повинна враховувати усі етапи злочинної діяльності особи або групи осіб, пов’язані зі здійсненням контрабанди. Тобто мова йдеться про необхідність врахування впливу на слідчу ситуацію даних щодо місця незаконного набуття предмета контрабанди (археологічна пам’ятка, музей, приватна колекція), місця зберігання, підготовки до переміщення, безпосереднього пункту перетину державного кордону, а також специфіки іноземної юрисдикції, де предмет контрабанди легалізується або реалізується.

Визначаючи особливості впливу *часу* на визначення типових слідчих ситуацій контрабанди культурних цінностей, слід відзначити, що криміналістично значущим є розуміння часу незаконного заволодіння злочинцем (злочинцями) об’єктом культурної цінності, часу безпосереднього

учинення контрабанди та часу виявлення правоохоронцями інформації про вчинене кримінальне правопорушення, зокрема в контексті виявлення факту легалізації незаконного вивезеного об'єкта культурної спадщини.

Врахування *моменту* виявлення інформації про підготовку або вчинення контрабанди культурних цінностей та *змісту реагування* на таку інформацію пов'язане із тим, в рамках здійснення оперативно-розшукової діяльності, або ж в кримінальному процесуальному порядку було виявлено інформацію про протиправні дії осіб, спрямовані на вчинення контрабанди, та безпосередньо її реалізовано. Відповідно у випадках, коли інформацію стосовного предмету контрабанди, осіб, до неї причетних, маршрутів чи інших обставин виявлено працівниками оперативних підрозділів і її відпрацювання здійснюється в рамках заведеної оперативно-розшукової справи, то на момент передачі зібраних матеріалів слідчому для відкриття кримінального провадження працівниками оперативних підрозділів вже накопичено значний обсяг даних, який слідству потрібно перевірити та закріпити у процесуальному порядку. Тож за умови наявності матеріалів оперативно-розшукової справи така ситуація на початковому етапі розслідування є більш інформативною та сприятливою для слідства.

Характер, обсяг, достовірність та походження інформації, яка надходить до правоохоронних органів, також безпосередньо впливає на зміст слідчої ситуації, що не викликає жодних сумнівів. Специфічним для розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії є поєднання матеріальних слідів у вигляді предметів контрабанди, підроблених документів щодо походження культурних цінностей, митних декларацій, експертних висновків та ідеальних слідів – показань свідків, митників, експертів, покупців, тощо.

Важливим фактором, що впливає на особливості формування слідчої ситуації, є *протидія виявленню та розслідуванню* контрабанди культурних цінностей. Зокрема, характер, спосіб та зміст дій з протидії впливають на саму можливість виявлення обставин злочинної події та осіб, до неї причетних,

правильне трактування здобутої інформації та належну кримінально-правову оцінку.

Іще одним не менш значущим фактором, який впливає на особливості формування слідчої ситуації під час розслідування контрабанди культурних цінностей, виступає *характеристика особи злочинця*. Значення має кількість осіб, причетних до контрабанди, та рівень їх організованості, наявність міжнародного злочинного елементу та зв'язку із представниками «чорного ринку» антикваріату та витворів мистецтва, а також осіб, які забезпечують корупційні зв'язки, необхідні для реалізації контрабандних схем (митників, прикордонників, представників благодійних організацій та фондів, дипломатичних установ чи міжнародних організацій).

Тож під час розробки положень щодо визначення типових слідчих ситуацій, які виникають у розслідуванні контрабанди культурних цінностей, необхідно враховувати наведені фактори, що зумовлюють специфіку побудови алгоритмів дій слідчого та інших учасників досудового розслідування.

Необхідно зазначити, що у криміналістичних розробках визначені критерії практично ніколи не враховуються усі одночасно, так як варіативність їх поєднання дозволяє говорити не про типові, а про конкретні слідчі ситуацію. У зв'язку із цим у наукових дослідженнях розробники положень методик розслідування певних видів чи груп кримінальних правопорушень зосереджують свою увагу на окремих наведених факторах, які використовують у якості критеріїв оцінки матеріалів слідчої та судової практики і покладають в основу визначення типових слідчих ситуацій [Див.: 62, с.93-94; 26, с.212-219; 157].

Також загальноприйнятою є типізація слідчих ситуацій в межах певного етапу розслідування – початкового [101; 185; 102; 58; 149] або подальшого (наступного) [162; 32; 148; 67], що є досить обґрунтованим як з теоретичної точки, так і з практичної.

Перед тим, як навести авторське бачення типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування контрабанди культурних цінностей, що відповідає сучасним тенденціям злочинної діяльності та діяльності з

розслідування злочинів, необхідно вказати на перелік типових ситуацій, визначених І.В. Фурманом у контексті досліджуваної у нашій роботі проблематики. Отже, за ступенем очевидності найбільш типовими, на думку вченого, для проваджень про контрабанду культурних цінностей є три ситуації, коли в розпорядженні митного органу як органу дізнання, слідчого є достатньо даних про те, що:

«1) співробітники митниці, які здійснюють митний контроль, затримали особу, яка вчинила контрабанду або замах на неї;

2) факт контрабанди й особа, яка вчинила цей злочин, відомі (водночас її місцезнаходження невідоме або вона перебуває за межами України);

3) факт контрабанди відомий, однак дані щодо суб'єкта, необхідні для його персоніфікації, відсутні, так звана «безхазяйна» контрабанда» [175, с.65].

Наведені типові слідчі ситуації є досить загальними, проте на сьогоднішній день лише частково відображають ті умови, у яких доводиться діяти працівникам правоохоронних органів під час виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей. Тому враховуючи обмеження, які висуваються до написання робіт зазначеного виду, хочемо зупинитися детально на особливостях визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування контрабанди культурних цінностей, основним критерієм виділення яких є специфіка способу вчинення даного різновиду злочинної діяльності, оскільки саме спосіб злочину відображає особливості механізму посягання, характер слідів та впливає на підбір знарядь та співучасників вчинення злочину.

Ситуація 1. Контрабанда культурних цінностей шляхом прихованого переміщення з маскуванням предмета (приховування у багажі, тайниках транспортних засобів, під виглядом особистих речей, сувенірів, гуманітарної допомоги тощо). Для даної слідчої ситуації характерним є те, що кримінальне провадження розпочинається за результатами виявлення предмета, ймовірно віднесеного до культурних цінностей, під час здійснення митного або прикордонного контролю.

Особливістю даної слідчої ситуації є те, що факт переміщення предмета через митний кордон вже встановлено, предмет вилучено, а особу перевізника ідентифіковано. Ситуація має відносно високу доказову насиченість на початковому етапі, оскільки наявні матеріальні сліди злочину: сам предмет, спосіб його приховування, транспортний засіб, супровідні документи.

Водночас характерною є активна захисна позиція особи, яка, як правило: заперечує умисел на незаконне переміщення; стверджує про незнання культурної або історичної цінності предмета; пояснює переміщення як особисте користування, подарунок або сувенір.

Слідча ситуація є явною, оскільки особа обізнана про викриття та може вживати заходів щодо узгодження позиції із можливими співучасниками.

Версії:

1. Загальні версії:

• Предмет дійсно є культурною цінністю і дії особи необхідно кваліфікувати за ст. 201 КК України;

• Предмет не відноситься до культурних цінностей і, відповідно, у діях особи відсутні ознаки вчинення кримінального правопорушення.

2. Окремі версії:

• Особа діяла умисно з метою незаконного переміщення через митний кордон України предмету, який відноситься до культурної спадщини;

• Мала місце помилка щодо правового режиму переміщення, без прямого умислу на контрабанду;

• Особа діяла самостійно під час перевезення культурної цінності через митний кордон України;

• Особа діяла як кур’єр та виконувала вказівки інших осіб.

Тактичні завдання:

• встановити, чи належить вилучений предмет до культурних цінностей відповідно до законодавства;

• визначити культурну, історичну, художню або наукову цінність об’єкта;

• встановити джерело походження предмета (місце придбання, вилучення, незаконного видобутку тощо);

• з’ясувати обставини підготовки до переміщення (спосіб пакування, виготовлення тайника, маршрут, придбання квитків);

• встановити наявність умислу у діях особи чи «незнання» статусу предмета;

• встановити можливих співучасників, організаторів або замовників;

• перевірити причетність особи до інших аналогічних епізодів;

• виявити цифрові та фінансові сліди підготовки злочину;

• забезпечити збереження та належну фіксацію предмета як речового доказу;

• попередити можливі дії з протидії розслідуванню.

Засоби вирішення тактичних завдань:

1. Здійснення митних формальностей, зокрема – провести митний огляд особистих речей, багажу, транспортного засобу особи, яка перетинає митний кордон. Скласти протокол порушення митних правил та повідоми про факт виявлення кримінального правопорушення представників відповідного правоохоронного органу.

2. Провести огляд місця події (пункту пропуску), транспортного засобу, багажу, тайників із детальною фото- та відеофіксацією.

3. Провести детальний допит особи, яка здійснювала переміщення, із фіксацією маршруту руху, джерела походження предмета, способу пакування, обставин підготовки.

4. Призначити мистецтвознавчу (культурологічну) експертизу для встановлення належності предмета до культурних цінностей.

5. За необхідності – призначити товарознавчу, історико-археологічну або техніко-криміналістичну експертизи.

6. Вилучити та дослідити електронні носії інформації (мобільні телефони, ноутбуки), провести їх огляд та за необхідності – призначити комп’ютерно-технічну експертизу.

7. Отримати інформацію щодо перетину кордону, попередніх поїздок, митних декларацій.

8. Надати доручення оперативним підрозділам щодо встановлення можливих співучасників та каналів незаконного переміщення.

9. Перевірити інформацію через вітчизняні та міжнародні бази даних викрадених культурних цінностей (у разі наявності підстав).

10. Встановити можливий канал збуту предмета за межами України.

11. За наявності підстав – ініціювати проведення негласних слідчих (розшукових) дій для встановлення та документування організатора або замовника.

Ситуація 2. Контрабанда культурних цінностей шляхом використання підроблених або незаконно отриманих дозвільних документів (переміщення культурних цінностей із формальним проходженням митного контролю, але без належного декларування або з поданням неправдивих відомостей щодо характеру, вартості чи статусу предмета; використання фальсифікованих експертних висновків, сертифікатів на право вивезення, митних декларацій тощо). Кримінальне провадження розпочинається за результатами встановлення факту переміщення культурної цінності через митний кордон України з використанням документів, що містять ознаки підроблення або були отримані незаконним шляхом.

Особливістю даної слідчої ситуації є те, що переміщення здійснюється формально «легально» – із поданням пакету дозвільних документів та проходженням митного контролю. Культурна цінність може бути задекларована як предмет, що не має історичної або культурної значущості, або її характеристики можуть бути свідомо занижені.

Факт незаконності, як правило, встановлюється у ході досудового розслідування: під час подальшої перевірки документів; у межах аналітичної роботи правоохоронних органів; після отримання експертного висновку про реальну цінність предмета; у зв’язку з викриттям корупційної схеми. Проте під час безпосереднього огляду предмету, який особа бажає вивезти за кордон,

працівники митної служби встановлюють високу вірогідність того, що мають справу саме з об'єктами культурної спадщини, витворами мистецтва чи іншими цінними об'єктами, щодо яких вчиняються контрабандні дії. При цьому митники звертаються до застосування власних знань та навичок, у тому числі – застосування методу митного профайлінгу, аналізу поведінки особи та частоти перетину нею кордону, орієнтувань щодо викрадених чи зниклих об'єктів культурної цінності, тощо.

Для цієї ситуації характерним є домінування документальних слідів. Можлива причетність посадових осіб органів охорони культурної спадщини, експертних установ, митних органів або митних брокерів.

Версії:

1. Загальні версії:

• Документи, подані для переміщення культурної цінності, є підробленими, а дії особи підлягають кваліфікації за ст. 201 КК України (у сукупності з іншими статтями – за наявності підстав);

• Документи видані з порушенням встановленої процедури або у зв'язку із помилкою посадових осіб, проте предмет не є культурною цінністю, а дії особи не містять ознак кримінально караної діяльності.

2. Окремі версії:

• Особа умисно використала підроблені документи для незаконного переміщення культурної цінності;

• Особа знала про незаконність отримання дозвільних документів, але скористалася ними з метою приховування злочину;

• Мала місце помилка експертної оцінки без злочинного умислу;

• Особа діяла у змові з посадовими особами або митним брокером.

• Особа не була обізнана про підроблення документів і діяла як формальний перевізник.

Тактичні завдання:

• встановити факт підроблення або незаконного отримання дозвільних документів;

• перевірити законність видачі сертифікатів, експертних висновків, дозволів на вивезення;

• визначити реальну культурну, історичну або художню цінність предмета;

• встановити роль та причетність посадових осіб до оформлення документів;

• з’ясувати, чи мала особа умисел на незаконне переміщення культурної цінності;

• встановити можливу корупційну складову;

• встановити факти притягнення особи до адміністративної відповідальності за порушення митних правил у минулому;

• встановити причетність особи до вчинення контрабанди, у тому числі й контрабанди культурних цінностей, раніше;

• перевірити, чи використовувався аналогічний механізм в інших епізодах;

• встановити інших осіб, причетних до організації незаконного переміщення;

• забезпечити належне вилучення та фіксацію документальних доказів;

• попередити можливі дії з узгодження позицій між співучасниками або знищення документації.

Засоби вирішення тактичних завдань:

1. Здійснення митних формальностей, зокрема – провести митний огляд предметів та супровідних документів, особистих речей, багажу, транспортного засобу особи, яка перетинає митний кордон. Скласти протокол порушення митних правил та повідоми про факт виявлення кримінального правопорушення представників відповідного правоохоронного органу.

2. Провести огляд та вилучення оригіналів поданих документів (сертифікатів, експертних висновків, декларацій, дозволів), забезпечивши їх належну процесуальну фіксацію.

3. Провести огляд та вилучення предметів, які потенційно відносяться до культурних цінностей, забезпечивши їх належне пакування та процесуальну фіксацію.

4. Провести допит особи, яка здійснювала переміщення, із детальним з’ясуванням обставин отримання дозвільних документів, порядку звернення до експертних установ, контактів із посадовими особами або брокерами.

5. Призначити техніко-криміналістичну експертизу документів з метою встановлення ознак підроблення.

6. Призначити мистецтвознавчу (культурологічну) експертизу для визначення належності предмета до культурних цінностей та встановлення його реальної історико-культурної значущості.

7. Витребувати документацію з установи, яка видала дозвільні документи (реєстри, журнали обліку, службові записки, внутрішні висновки), у порядку тимчасового доступу до речей та документів.

8. Провести допити посадових осіб відповідних органів, експертів, митних брокерів щодо обставин оформлення документів.

9. За наявності підстав – провести обшуки у службових приміщеннях або за місцем проживання причетних осіб з метою вилучення чорнових записів, електронних носіїв інформації, засобів виготовлення підроблених документів.

10. Призначити комп’ютерно-технічну експертизу електронних носіїв та службових комп’ютерів для виявлення цифрових слідів редагування або створення документів.

11. Надати доручення оперативним підрозділам щодо перевірки можливих корупційних зв’язків та документування злочинної схеми.

12. У разі наявності транснаціонального елементу – ініціювати міжнародну правову допомогу для перевірки подальшого переміщення чи реалізації культурної цінності.

Ситуація 3. Контрабанда культурних цінностей з використанням міжнародних поштових та кур’єрських відправлень (переміщення культурних цінностей через міжнародні поштові або експрес-служби із маскуванням предмета та декларуванням як «репродукції», «сувеніри», «подарунки», «декоративні вироби» тощо). Особливістю даної слідчої ситуації є те, що предмет вилучено без безпосереднього контакту з

організатором переміщення. Відправник та отримувач формально встановлені на підставі поштових документів, однак їхня реальна роль у злочинній схемі потребує перевірки. Нерідко такі особи є номінальними або використовуються без усвідомлення протиправного характеру діяння.

Для цієї ситуації характерним є транснаціональний елемент, що ускладнює доказування та зумовлює необхідність міжнародної взаємодії. Походження предмета на момент виявлення часто не встановлено.

Домінують цифрові та документальні сліди: електронне листування; онлайн-оформлення накладних; дані акаунтів на торговельних платформах; електронні платіжні операції; логістичні трекінгові дані.

У межах даної типової слідчої ситуації можна визначити *два її підвиди* у залежності від особливостей встановлення правоохоронцями інформації:

1. Факт вчинення контрабанди об’єктів культурної спадщини встановлено за результатами виявлення предмета, який імовірно відноситься до культурних цінностей, у міжнародному поштовому або кур’єрському відправленні під час митного контролю або подальшої перевірки;

2. Факт вчинення контрабанди об’єктів культурної спадщини встановлено за результатами моніторингу сайтів оголошень працівниками Кіберполіції, оперативних підрозділів інших правоохоронних органів, слідчим.

Версії:

1. Загальні версії:

• Предмет є культурною цінністю, а його переміщення здійснювалось з метою незаконного вивезення/ввезення через митний кордон України;

• Предмет не належить до культурних цінностей, а порушення має інший правовий характер;

• Предмет не відноситься до культурних цінностей і, відповідно, у діях особи відсутні ознаки вчинення кримінального правопорушення.

2. Окремі версії:

• Відправник є номінальною особою, а реальний організатор використовує його персональні дані.

• Предмет був набутий незаконно (у тому числі шляхом незаконних археологічних розкопок або викрадення).

• Діяльність має системний характер і здійснюється у межах налагодженого каналу незаконного обігу культурних цінностей.

• Відправник або отримувач є посередником між постачальником та кінцевим покупцем.

• Особа не усвідомлювала культурної цінності предмета і діяла без прямого умислу.

Тактичні завдання:

• встановити, чи належить вилучений предмет до культурних цінностей відповідно до законодавства;

• визначити його культурну, історичну, художню або наукову значущість;

• встановити джерело походження предмета;

• встановити бенефіціарного власника та фактичного організатора переміщення;

• відтворити маршрут переміщення предмета;

• встановити канал збуту культурних цінностей;

• проаналізувати електронні комунікації між причетними особами;

• дослідити фінансові операції, пов’язані з придбанням і пересиланням предмета;

• перевірити попередні відправлення відправника та отримувача;

• встановити наявність організованої злочинної діяльності;

• забезпечити міжнародну взаємодію для отримання доказової інформації;

• попередити можливі дії з приховування цифрових слідів або знищення акаунтів.

Засоби вирішення тактичних завдань:

1. Здійснити необхідні митні формальності, пов’язані із оглядом поштових або кур’єрських відправлень та вантажів. Скласти протокол порушення митних правил та повідоми про факт виявлення кримінального правопорушення представників відповідного правоохоронного органу.

2. Провести огляд поштового відправлення, упаковки, супровідних документів із детальною фото- та відеофіксацією, належним чином упакувати та вилучити усі об’єкти.

3. Призначити мистецтвознавчу (культурологічну) експертизу для визначення належності предмета до культурних цінностей.

4. Отримати від поштового або кур’єрського оператора інформацію щодо оформлення відправлення, способу оплати, IP-адрес та даних акаунтів відправника та отримувача, відеозаписів із пунктів прийому.

5. Провести обшук за місцем проживання продавця культурних цінностей.

6. Провести допит відправника щодо обставин відправлення, придбання предмета, характеру правовідносин із отримувачем.

7. Вилучити електронні носії інформації у встановлених осіб, провести їх огляд та, за необхідності, призначити комп’ютерно-технічну експертизу.

8. Отримати тимчасовий доступ до банківських рахунків та платіжних сервісів для аналізу фінансових операцій.

9. Перевірити акаунти на онлайн-аукціонах, маркетплейсах та спеціалізованих платформах з продажу антикваріату.

10. Надати доручення оперативним підрозділам щодо встановлення інших можливих епізодів та каналів незаконного переміщення.

11. За наявності транснаціонального організованого елементу – ініціювати міжнародну правову допомогу для встановлення кінцевого отримувача або покупця.

12. У разі встановлення системності – документувати діяльність організованої групи із застосуванням передбачених законом НС(Р)Д та оперативно-розшукових заходів.

Ситуація 4. Контрабанда культурних цінностей через дипломатичні або гуманітарні канали прикриття (використання статусу дипломатичних вантажів, гуманітарної допомоги, програм культурного обміну або діяльності міжнародних організацій для незаконного переміщення предметів, що можуть належати до культурних цінностей). Кримінальне

провадження розпочинається у зв'язку з виявленням невідповідності між фактичним змістом вантажу та задекларованим статусом дипломатичного, гуманітарного чи культурного відправлення. Особливістю даної слідчої ситуації є використання спеціального правового режиму (дипломатичних привілеїв, митних пільг, процедур спрощеного контролю) як прикриття для незаконного переміщення культурних цінностей. Для даної ситуації характерним є використання злочинцями статусу дипломатичної установи, міжнародної або благодійної організації як інституційного прикриття, наявність складної документальної легенди (супровідні листи, меморандуми про культурний обмін, гуманітарні декларації, договори), а також обмежений доступ до огляду вантажу. Слідча ситуація ускладнюється обмеженими можливостями правоохоронних органів щодо негайного процесуального втручання для огляду вантажу та вилучення культурних цінностей, тому передбачає попередню негласну роботу із виявлення ознак підготовки до вчинення контрабанди та документування злочинної діяльності.

Версії:

1. Загальні версії:

• Предмети, що переміщуються під прикриттям дипломатичного або гуманітарного вантажу, є культурними цінностями, а використання спеціального статусу здійснено з метою незаконного переміщення через митний кордон України;

• Порушення має процедурний характер без наявності умислу на контрабанду;

• Предмет не відноситься до культурних цінностей і, відповідно, у діях особи відсутні ознаки вчинення кримінального правопорушення.

2. Окремі версії:

• Мало місце умисне використання дипломатичного імунітету або гуманітарного статусу для уникнення митного контролю;

• До переміщення причетна міжнародна злочинна мережа;

• Відбувалися попередні аналогічні переміщення за тією ж схемою;

• Посадові особи організації діяли у змові з іншими особами;

• Окремі учасники використовували статус організації без відома її керівництва.

Тактичні завдання:

• встановити, чи належать предмети до культурних цінностей відповідно до законодавства;

• перевірити правомірність використання дипломатичних або гуманітарних пільг;

• встановити реальну мету переміщення вантажу;

• з'ясувати обсяг та межі застосування дипломатичного імунітету;

• встановити конкретних осіб, відповідальних за організацію переміщення;

• перевірити наявність попередніх аналогічних переміщень;

• дослідити фінансові потоки, пов'язані з організацією перевезення;

• встановити можливий канал збуту культурних цінностей;

• мінімізувати ризики міжнародного резонансу та забезпечити правомірність процесуальних дій.

Засоби вирішення тактичних завдань:

1. Забезпечити належну взаємодію з центральними органами виконавчої влади та дипломатичними установами з метою визначення правового режиму конкретного вантажу.

2. Отримати та проаналізувати супровідні документи (дипломатичні ноти, листи, договори про гуманітарну допомогу, програми культурного обміну).

3. За наявності правових підстав – ініціювати проведення огляду вантажу із дотриманням міжнародно-правових процедур.

4. Призначити мистецтвознавчу (культурологічну) експертизу для визначення належності предметів до культурних цінностей.

5. Провести допити осіб, відповідальних за формування вантажу, логістику та оформлення документів.

6. Витребувати фінансову документацію щодо витрат на перевезення, страхування, оцінку предметів.

7. Надати доручення оперативним підрозділам щодо перевірки можливої причетності до міжнародної злочинної мережі.

8. За наявності підстав – ініціювати міжнародну правову допомогу для перевірки кінцевого отримувача або мети переміщення.

9. Забезпечити інформаційну виваженість та координацію дій з урахуванням можливих дипломатичних наслідків.

Ситуація 5. Контрабанда культурних цінностей з попереднім незаконним набуттям (попереднє незаконне заволодіння культурною цінністю шляхом проведення незаконних археологічних робіт, крадіжки з музейної установи, приватної колекції чи культової споруди з подальшим незаконним переміщенням через митний кордон). У межах даної типової слідчої ситуації можна визначити *два її підвиди* у залежності від особливостей встановлення правоохоронцями інформації:

1. Спочатку встановлюється факт незаконного заволодіння культурною цінністю (розкопки, викрадення), після чого виникають обґрунтовані підстави вважати, що предмет буде або вже був незаконно переміщений через державний кордон. У даному випадку правоохоронці звертаються до взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами, які функціонують на різних адміністративно-територіальних одиницях;

2. Під час виявлення контрабанди встановлюється, що предмет походить із конкретного епізоду незаконного набуття.

Для даної ситуації характерно, що за фактом незаконного заволодіння об’єктом культурної цінності вже відкрито окреме кримінальне провадження, яке може здійснюватися в іншій місцевості, і правоохоронці вже володіють певною інформацією як мінімум щодо осіб, які здійснювали протиправні дії, спрямовані на злочинне набуття, як максимум – стосовно переважної більшості осіб, причетних до злочинної схеми з незаконного заволодіння, транспортування, переправлення через державний кордон України та збуту викраденого об’єкту. Проте досить частою є ситуація, коли особи, причетні до незаконного набуття, не встановлені або встановлені частково. Водночас

наявність відкритого кримінального провадження щодо викрадених культурних цінностей обумовлює той факт, що митні органи можуть володіти орієнтуванням щодо ознак предмета, який імовірно буде незаконно переміщуватися, проте неясними залишаються точний час, спосіб та маршрут переміщення.

Ситуація має підвищений рівень складності через поєднання двох кримінальних посягань (проти культурної спадщини та проти встановленого порядку переміщення через кордон) та необхідність міжрегіональної і міжнародної координації.

Версії:

1. Загальні версії:

• Незаконно здобута культурна цінність уже переміщена за межі України;

• Предмет готується до переміщення через кордон, але ще перебуває на території України;

• Зникнення предмета пов’язане з іншими обставинами, що не стосуються вчинення контрабанди.

2. Окремі версії:

• Діє стійка злочинна група, яка спеціалізується на незаконних археологічних розкопках або викраденні із подальшим збутом за кордон;

• Незаконне набуття здійснене на замовлення конкретного колекціонера або дилера за межами України;

• Переміщення відбувалося або планується через посередників із використанням підставних осіб («кур’єрів»);

• Предмет реалізовано на внутрішньому антикварному ринку без фактичного вивезення.

Тактичні завдання:

• встановити повну схему незаконного переміщення предмета – від моменту незаконного набуття до можливого перетину кордону;

• встановити місцезнаходження предмета;

• забезпечити належну координацію між органами досудового розслідування в різних регіонах;

• ідентифікувати всіх співучасників;

• встановити можливого замовника або кінцевого покупця;

• проаналізувати антикварний ринок (у тому числі онлайн-платформи);

• забезпечити міжнародні розшукові заходи у разі ймовірного вивезення за кордон;

• забезпечити належну ідентифікацію предмета контрабанди (фото, опис, експертні характеристики);

• попередити подальше незаконне переміщення інших предметів.

Засоби вирішення тактичних завдань:

1. Об’єднати або належним чином скоординувати матеріали кримінальних проваджень щодо незаконного набуття та можливого переміщення через кордон.

2. Провести огляд місця незаконного заволодіння (за наявності можливості повторного огляду) із фіксацією всіх матеріальних слідів.

3. Допитати працівників музею, свідків, місцевих мешканців, осіб, які могли спостерігати незаконні розкопки або підозрілу діяльність, потерпілих-колекціонерів.

4. Призначити мистецтвознавчу та товарознавчу експертизи для детальної ідентифікації предмета (за фотоматеріалами, описами, інвентарними документами).

5. Сформувати орієнтування для митних органів із детальним описом предмета.

6. Провести аналіз внутрішнього та міжнародного антикварного ринку, аукціонів, спеціалізованих платформ.

7. Надати доручення оперативним підрозділам щодо встановлення осіб, які спеціалізуються на незаконних археологічних роботах або збуті культурних цінностей.

8. У разі ймовірного вивезення за кордон – ініціювати міжнародний розшук предмета та звернення про міжнародну правову допомогу.

9. Отримати та проаналізувати фінансові операції можливих учасників схеми.

10. Провести НС(Р)Д щодо відомих учасників злочинної схеми (установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу), спостереження за особою, річчю або місцем, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, контроль за вчиненням злочину).

Ситуація 6. Контрабанда культурних цінностей, незаконно вилучених на тимчасово окупованих територіях України (незаконне вилучення культурних цінностей на тимчасово окупованих територіях України з подальшим їх переміщенням через неконтрольовані ділянки державного кордону або на територію інших держав з метою збуту). Кримінальне провадження розпочинається у зв'язку з отриманням інформації про: розграбування музеїв, архівів, бібліотек, культових споруд, приватних колекцій, незаконні археологічні розкопки на тимчасово окупованих територіях, примусове вилучення культурних цінностей окупаційними адміністраціями, а також їх подальше переміщення з тимчасово окупованої території.

Дана слідча ситуація є досить складною у контексті здійснення традиційного розслідування, адже у представників правоохоронних органів відсутній доступ до місця первинного посягання, яке знаходиться на тимчасово окупованих територіях, що унеможливлює проведення невідкладного огляду місця події. При цьому така можливість може бути відсутня й після деокупації українських територій у зв'язку зі знищенням або приховуванням матеріальних слідів, руйнуванням будівель, тощо.

Слід підкреслити, що з кримінально-правової позиції такі дії кваліфікуються як воєнні злочини. Проте з позиції аналізу особливостей механізму злочинної діяльності мова йдеться саме про типові для контрабанди культурних цінностей злочинні схеми та механізми легалізації, коли незаконно здобуті на окупованих територіях України об'єкти культурної спадщини, твори мистецтва, релігійні святині вивозяться з початку на територію РФ, а потім контрабандними каналами переправляються до країн Європи з метою їх незаконного збуту там. Тому вважаємо не лише доцільним, але й необхідним виділяти в рамках нашого дослідження також слідчу ситуацію, коли контрабанда

вчиняється стосовно культурних цінностей, незаконно вилучених на тимчасово окупованих територіях України.

Специфіка даної слідчої ситуації пов'язана також із тим, що правоохоронним органам доводиться працювати зі специфічними джерелами інформації: аналізувати матеріали відкритих джерел інформації, розміщені у мережі Інтернет, фотоматеріали воєнних журналістів, публікації цивільних осіб та російських військових у соціальних мережах, опиратися на свідчення евакуйованих працівників музейних, архівних установ, інформацію міжнародних організацій. Також ситуація ускладнюється необхідністю доведення як факту незаконного вилучення, так і факту переміщення через кордон.

Версії:

1. Загальні версії:

• Культурні цінності вже переміщені за межі України (у тому числі на територію держави-агресора);

• Предмети зберігаються на тимчасово окупованій території з метою подальшого вивезення;

• Незаконне вилучення здійснюється без подальшої мети міжнародного переміщення;

• Культурні цінності було знищення в результаті злочинних дій армії РФ.

2. Окремі версії:

• Вилучення здійснюється організовано під контролем окупаційних адміністрацій або військових формувань;

• Діє міжнародна злочинна мережа з легалізації викрадених культурних цінностей;

• Предмети планується легалізувати через аукціони, приватні колекції або під виглядом «законного переміщення» на території РФ;

• Предмети планується легалізувати через аукціони, приватні колекції у країнах Європи, Америки чи Азії;

• Має місце централізована системна кампанія з вивезення культурної спадщини до РФ;

• Окремі предмети вже введені в цивільний обіг на міжнародному антикварному ринку.

Тактичні завдання:

• документування факту незаконного вилучення культурних цінностей;

• встановлення повного переліку викрадених або незаконно вилучених предметів;

• ідентифікація предметів за описами, інвентарними номерами, фотоматеріалами;

• встановлення можливого маршруту переміщення;

• встановлення кола причетних осіб;

• фіксація обставин для подальшої міжнародно-правової оцінки;

• ініціювання міжнародного розшуку предметів;

• запобігання легалізації культурних цінностей за кордоном.

Засоби вирішення тактичних завдань:

1. Витребування інвентарних книг, каталогів, електронних баз даних культурних установ, що діяли на окупованій території, у випадку їх евакуації із зони бойових дій.

2. Допит евакуйованих працівників музеїв, архівів, науковців, місцевих мешканців.

3. Аналіз фото- та відеоматеріалів, отриманих із відкритих джерел та міжнародних інформаційних платформ.

4. Призначення мистецтвознавчих експертиз для встановлення культурної цінності предметів (за наявними описами).

5. Формування міжнародних орієнтувань щодо розшуку предметів.

6. Ініціювання міжнародної правової допомоги з метою встановлення місця перебування культурних цінностей.

7. Забезпечення належної процесуальної фіксації доказів для їх подальшого використання як у національних, так і в міжнародних юрисдикціях.

Що стосується визначення моменту початку подальшого етапу розслідування, то переважна більшість вчених схиляється до думки про необхідність врахування появи у досудовому розслідувані фігури підозрюваного. Так, О.С. Тарасенко пропонує виокремлювати слідчі ситуації подальшого етапу розслідування з моменту вручення особі повідомлення про підозру [162, с.454]. Т.А. Воліков стверджує, що фактично подальший етап розслідування починається після завершення проведення комплексу першочергових слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на вирішення тактичних завдань початкового етапу розслідування, зокрема встановлення особи правопорушника та його затримання [32, с.984]. І якщо із твердженням про те, що подальший етап розслідування необхідно виділяти із появою у слідства підозрюваної особи, що безпосередньо змінює інформаційний характер слідчої ситуації, то дискусійним все ж таки видається теза щодо затримання особи або вручення повідомлення про підозру. На практиці є досить поширеними випадки, коли слідство у процесуальному порядку зібрало достатню кількість доказів та ідентифікувало злочинця або групу злочинців, однак у силу ряду обставин (особа переховується від слідства, перебуває за кордоном, перебуває на окупованій території тощо) безпосереднє затримання та вручення повідомлення про підозру є об’єктивно неможливим.

В.М. Шевчук пропонує вирізняти типові слідчі ситуації наступного (подальшого) етапу розслідування на основі врахування критерію ставлення підозрюваного до повідомлення про підозру [204, с.149], а О.А. Самойленко пропонує також враховувати наявність протидії з боку підозрюваного [148, с.189].

На нашу думку, в контексті специфіки розслідування контрабанди культурних цінностей в основу виділення типових слідчих ситуацій подальшого етапу розслідування доцільним є врахування саме критерію протидії, що дозволяє визначити наступні їх види:

Ситуація 1. Ситуація мінімальної (пасивної) протидії, коли підозрюваний формально співпрацює зі слідством, не чинить активного тиску на свідків, а лінія

захисту будується на запереченні умислу або посиланні на «необізнаність» щодо культурної цінності предмета.

Ситуація 2. Ситуація активної доказової протидії, коли підозрюваний системно заперечує обставини, подає альтернативні документи, надає суперечливі пояснення, ініціює проведення повторних експертиз, оскаржує процесуальні рішення та всіляко затягує досудове розслідування.

Ситуація 3. Ситуація протидії розслідуванню контрабанди культурних цінностей з боку ОЗУ, яка характеризується високим рівнем організованості, корупційними ризиками впливу на правоохоронні органи, експертні установи та свідків, узгодженням показань між членами ОЗУ та переховуванням від слідства.

Як випливає із описаних типових слідчих ситуацій та тактичних засобів вирішення тактичних завдань, окреслених нами в рамках кожної із названих ситуацій, важливою складовою забезпечення якісного виявлення та розслідування злочинної діяльності, пов’язаної із контрабандою культурних цінностей, виступає належним чином організована та здійснювана взаємодія між слідчими та оперативними підрозділами правоохоронних органів з митними органами, а також іноземними колегами та міжнародними інституціями.

Доцільно зазначити, що в наукових джерелах питанням дослідження специфіки взаємодії правоохоронних органів як між собою, так і з іншими суб’єктами у процесі протидії різним формам злочинної діяльності приділяється досить багато уваги на рівні окремих дисертаційних робіт [див.: 39; 115; 173; 66; 213; 19; 147], що лише підкреслює теоретичну та практичну значущість даної складової процесу забезпечення розслідування.

У криміналістичній літературі під взаємодією розуміється заснована на законах та підзаконних нормативних актах погоджена діяльність посадових осіб різних підрозділів правоохоронних органів, спрямована на розкриття, розслідування і попередження злочинів [80, с. 419]. Також під взаємодією розглядають засновану на законі й спільності завдань, погоджену колективну діяльність, яка передбачає ефективне використання правових заходів прокурором, слідчим, а також застосування сил, засобів, методів

правоохоронних органів, зумовлених їхньою компетенцією й формами діяльності, спрямовану на розкриття, розслідування кримінальних правопорушень і запобігання їм [82, с. 54].

Що стосується вітчизняного законодавства, то попри поширеність вживання категорії «взаємодія» у різних нормативно-правових актах, безпосереднє тлумачення надане законодавцем лише в декількох із них. Зокрема, у «Порядку дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо установлення режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю за його додержанням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон» взаємодія трактується як «спосіб забезпечення прикордонного контролю, який полягає у спільній діяльності контрольних органів і служб, спрямованій на здійснення пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів та вантажів у межах їх компетенції» [132].

Тож *взаємодію при виявленні, запобіганні та розслідуванні контрабанди культурних цінностей можна визначити як системно організовану, нормативно врегульовану та узгоджену за метою, завданнями, силами й засобами діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на своєчасне виявлення, припинення, документування та розслідування незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон, а також на усунення причин і умов, що цьому сприяють.* На відміну від загального розуміння взаємодії у правоохоронній діяльності, взаємодія у сфері протидії контрабанді культурних цінностей характеризується підвищеною міжвідомчою складністю, обов'язковим зверненням до використання спеціальних знань у галузі мистецтвознавства, історії, археології тощо, а також вираженим міжнародним компонентом, пов'язаним із взаємним обміном інформацією, узгодженням дій та проведенням спільних операцій.

Взаємодія у сфері розслідування контрабанди культурних цінностей ґрунтується на низці принципів, які мають як загально-правовий, так і спеціальний характер. На нашу думку, базовими принципами її здійснення є:

– принцип законності, тобто кожен суб'єкт взаємодії повинен діяти у межах власних повноважень та відповідно до чинного законодавства;

– принцип компетентності, тобто кожен суб'єкт взаємодії діє в межах своєї функціональної спеціалізації та визначеної законодавством компетенції;

– принцип оперативності, який полягає у здійсненні взаємного обміну інформацією без зволікань, особливо у випадках ризику переміщення предметів за кордон;

– принцип конфіденційності, що полягає у забезпеченні захисту інформації, яка становить таємницю досудового розслідування або оперативно-розшукову інформацію;

– принцип скоординованості зусиль, що полягає в узгодженості дій суб'єктів та уникненні дублювання функцій під час розслідування;

– принцип міжнародної солідарності, дотримання якого передбачає, що у випадках транскордонного характеру злочинної діяльності вітчизняні правоохоронні органи повинні забезпечити належний рівень співпраці з іноземними колегами.

Дослідження проблематики взаємодії під час виявлення, запобігання та розслідування контрабанди культурних цінностей потребує також визначення переліку взаємодіючих суб'єктів.

Ефективність протидії контрабанді культурних цінностей залежить від злагодженої діяльності системи органів, кожен з яких виконує специфічні функції на різних етапах виявлення та розслідування даного різновиду злочинної діяльності.

Служба безпеки України є органом досудового розслідування, до виключної компетенції якого згідно з ч.2 ст. 216 КПК України [85] віднесено досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 201 КК України. Це обумовлено тим, що незаконне вивезення об'єктів

культурної спадщини розглядається як загроза державній безпеці, що може призвести до послаблення міжнародного авторитету держави та втрати національної ідентичності. Окрім того, досить часто, як вже зазначалося, така діяльність носить системний та організований характер, а злочинні прибутки, отримані від контрабанди та подальшого збуту культурних цінностей, використовуються для фінансування інших видів злочинної діяльності, у тому числі й тероризму. Також проблемний характер носить привабливість використання об'єктів культурної цінності для розрахунків у кримінальному середовищу, що обумовлена неможливістю відслідковування таких операцій, адже такі злочинні «угоди» не залишають жодних фінансових слідів. Крім того, багато представників кримінального середовища вважають статусним формування власної колекції культурних цінностей. При цьому, економічна вартість таких об'єктів ніколи не знижується, а лише зростає. І у випадку необхідності – старожитності можуть бути продані на «чорному ринку» у будь-який час, забезпечуючи отримання готівки, цифрових грошей чи криптовалюти. Тобто культурні цінності у приватних колекціях виступають свого роду інвестиціями та об'єктами зберігання таких інвестицій. Крім того, слід зазначити, що об'єкти старовини можуть використовуватися криміналітетом для підкупу корумпованих високопосадовців, політиків, представників правоохоронних органів, тощо [188].

Зазначене, з одного боку, чітко підкреслює доцільність віднесення розслідування контрабанди культурних цінностей до підслідності СБУ, а з іншого – акцентує на необхідності посиленої уваги з боку працівників слідчих та оперативних підрозділів СБУ до даного прояву злочинної діяльності за рахунок здійснення контррозвідувального забезпечення захисту культурної спадщини, виявлення каналів контрабанди культурних цінностей та належного документування протиправної діяльності усіх осіб, до неї причетних.

Наступним важливим правоохоронним органом, що забезпечує здійснення виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей, виступає *Національна поліція України*. Попри той факт, що контрабанда культурних

цінностей не відноситься законодавцем до її підслідності, діяльність слідчих та оперативних підрозділів НП України є критично важливою у випадках, коли контрабанда пов'язана з крадіжками з музеїв чи приватних колекцій на території України. НП України здійснює розслідування базових кримінальних правопорушень, спрямованих на заволодіння предметами культурної цінності (крадіжка, грабіж, шахрайство), результати яких стають підставою для подальших дій СБУ щодо перекриття каналів вивезення викраденого майна за кордон. Окрім того, саме під час розслідування крадіжок, грабежів чи шахрайств, які можуть виступати елементом складної злочинної схеми, поліцейськими може бути встановлена інформація щодо особливостей подальшого переправлення за кордон незаконно здобутих культурних цінностей: вірогідний або конкретний пункт пропуску, через який злочинці планують вивозити культурну цінність; дані інших осіб, задіяних у злочинній схемі (кур'єрів; осіб, які забезпечують виготовлення підроблених сертифікатів на культурні цінності та дозволів на їх вивезення; корумпованих митників); викрадення та вивезення за кордон інших культурних цінностей у минулому, вчинене даною групою осіб.

Також до процесу виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей можуть бути залучені детективи *Бюро економічної безпеки України.* У зв'язку із перерозподілом підслідності у 2024 році між СБУ та БЕБ, до підслідності останнього законодавцем було віднесено усі інші види контрабанди окрім тієї, предметом якої виступають культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброя та боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частини вогнепальної нарізної зброї, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації. Однак специфіка функціонування каналів контрабанди така, що одні й ті ж самі канали незаконного перевезення предметів декларування через митний кордон України можуть використовуватися для контрабанди різноманітних предметів або товарів. Окрім того, в одному вантажі можуть бути виявлені і культурні цінності, і значні обсяги товарів, контрабанда яких відноситься до підслідності БЕБ. Тому координація дій та обмін інформацією

між детективами БЕБ та працівниками слідчих чи оперативних підрозділів СБУ є критично важливою для ефективного виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей.

Наступним суб'єктом, який бере участь у виявленні та розслідуванні контрабанди культурних цінностей та безпосередньо взаємодії із зазначеними вище правоохоронними органами, виступає *Державна митна служба України,* на яку покладено завдання щодо боротьби з контрабандою та здійснення заходів із запобігання порушенню митних правил [125]. Фактично митна служба є органом «першого контакту», на який покладено функцію безпосереднього контролю за переміщенням предметів через кордон та вжиття усіх необхідних заходів з метою виявлення фактів контрабанди культурних цінностей. Діяльність митників базується на використанні системи аналізу ризиків, яка дозволяє ідентифікувати підозрілі вантажі чи осіб. В Україні на законодавчому рівні встановлено єдиний підхід до здійснення оцінки та аналізу ризиків [133], а також розроблено систему профілів ризику. Профіль ризику – «це опис сукупності критеріїв із заданими параметрами, що базуються на аналізі зібраної та систематизованої інформації, що використовуються з метою ідентифікації, класифікації та оцінки ризиків, пов'язаних з перетином кордону та митним оформленням» [17, с.15]. Профілі ризику застосовують щодо аналізу ризиків вчинення правопорушень суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності на основі вивчення інформації щодо характеристики товарів і транспортних засобів, які переміщуються через митний кордон, суб'єктів, які беруть участь у зовнішньоекономічних операціях, та характеру таких операцій [52, с.109]. Важливим є врахування тієї обставини, що культурні цінності, які незаконно перевозяться контрабандистами, можуть приховуватися серед вантажу суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, або у їхньому транспорті.

Разом із тим необхідно відзначити, що в рамках підвищення ефективності боротьби із порушенням правил проходження митного контролю вітчизняні митники активно переймають досвід іноземних колег щодо застосування психологічних методів аналізу девіантної поведінки. Зокрема, у 2024 році в

рамках Програми з експортного контролю та безпеки кордонів (EXBS) Державного Департаменту США службовці Закарпатської, Київської, Одеської митниць та Департаменту боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил Держмитслужби пройшли тренінг із застосування методу профайлінгу для виявлення потенційно небезпечних осіб під час проходження митного контролю [141; 215]. В.О. Корольов відзначає, що для підвищення ефективності виявлення та попередження вчинення кримінальних правопорушень на державному кордоні необхідно звертатися до застосування різних видів профілювання, зокрема до географічного, авіаційного та транспортного профайлінгу [74, с.328].

Дійсно, застосування психологічних методів аналізу поведінки потенційних правопорушників дозволяє в рази підвищити вірогідність виявлення фактів контрабанди культурних цінностей, особливо у випадках, коли формальні ознаки ризику відсутні або ретельно замасковані. Використання елементів поведінкового аналізу спрямоване на виявлення невербальних індикаторів напруження, неузгодженості відповідей, уникання контакту, надмірної деталізації або, навпаки, ухилення від пояснень щодо походження предмету чи мети його переміщення.

Поєднання класичних інструментів управління ризиками з методами профайлінгу створює комплексну модель превентивного контролю, яка є особливо ефективною у справах, пов’язаних із незаконним переміщенням культурних цінностей. Адже такі предмети нерідко декларуються як сувенірна продукція, предмети побуту, копії творів мистецтва або складові частини інших вантажів, що значно ускладнює їх ідентифікацію виключно за документальними ознаками.

В межах визначення суб’єків взаємодії під час виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей необхідно сказати також про роль *Державної прикордонної служби України*. У її структурі функціонують підрозділи забезпечення внутрішньої безпеки, підрозділи власної безпеки, підрозділи оперативного документування, оперативно-розшукові та оперативно-технічні

підрозділи, а також агентурна розвідка, які наділені правом здійснення оперативно-розшукової діяльності [137].

Роль прикордонної служби у протидії контрабанді культурних цінностей має багатовимірний характер і реалізується на декількох рівнях. По-перше, Державна прикордонна служба здійснює безпосередній контроль за перетином державного кордону особами, транспортними засобами та вантажами. У випадках, коли незаконне переміщення культурних цінностей здійснюється поза пунктами пропуску або із використанням так званих «зелених» коридорів, саме прикордонники стають первинними суб'єктами виявлення правопорушення. У таких ситуаціях вони забезпечують фіксацію обставин затримання, вилучення предметів та передачу матеріалів уповноваженим органам досудового розслідування.

По-друге, оперативно-розшукові підрозділи прикордонної служби здійснюють збір та аналіз інформації щодо функціонування каналів незаконного переміщення культурних цінностей шляхом встановлення маршрутів переміщення через суміжні держави, документування діяльності організованих груп, виявлення корупційних ризиків у пунктах пропуску та моніторингу осіб, які систематично перетинають кордон із предметами, що можуть становити культурну цінність.

По-третє, у межах взаємодії з митними органами прикордонна служба забезпечує комплексний прикордонно-митний контроль. Така синергія дозволяє поєднати перевірку документів, поведінковий аналіз осіб та огляд вантажів, що значно підвищує ефективність виявлення прихованих культурних цінностей.

Також слід відзначити, що в умовах воєнного стану роль прикордонної служби набуває особливого значення, адже логістика здійснення контрабанди культурних цінностей адаптується до сучасних умов та може здійснюватися під виглядом евакуації культурних об'єктів. Твори мистецтва, різноманітні колекційні об'єкти можуть перевозитися у складі гуманітарних вантажів, а також через тимчасово неконтрольовані або складнодоступні ділянки кордону. У таких випадках прикордонна служба виступає не лише контролюючим, а й

аналітичним суб’єктом, який акумулює інформацію про нові способи та маршрути контрабанди.

Крім того, підрозділи внутрішньої та власної безпеки виконують превентивну функцію, спрямовану на недопущення сприяння незаконному переміщенню культурних цінностей з боку посадових осіб. Це має принципове значення, оскільки організовані злочинні групи нерідко намагаються використовувати корупційні механізми для спрощення перетину кордону.

РОЗДІЛ 3. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

3.1. Тактика проведення гласних слідчих (розшукових) дій

Розслідування контрабанди культурних цінностей передбачає можливість застосування широкого тактико-криміналістичного інструментарію з метою збирання доказів, їх дослідження та використання на етапах досудового та судового слідства, встановлення усіх обставин злочинної події, механізму її скоєння, причетних осіб та обставин, що сприяють такій злочинності. Центральним елементом системи тактичних засобів у криміналістиці є слідча дія [82, с. 243]. КПК України декларує, що слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [85]. Деякі науковці вважають дане твердження недосконалим, мотивуючи це тим, що проведення слідчих дій не обмежується суто збиранням доказів, а забезпечує також пошук, виявлення, отримання, закріплення та дослідженні різного роду інформації, що безпосередньо стосується злочину та злочинця, але не завжди може бути в подальшому використана у якості доказів у кримінальному провадженні [152, с.84]. Тобто слідча дія є специфічним тактичним засобом, спрямованим не лише на збирання доказів, але й вирішення певного тактичного завдання у розслідуванні [82, с.244], перевірку версій, а також з'ясування причин і умов, що сприяли вчиненню злочину [73, с.127].

Як слушно відзначає В.О. Гусєва, вибір оптимальної сукупності слідчих та процесуальних засобів безпосередньо впливає на ефективність досудового розслідування [45, с.257]. Тож під час розслідування контрабанди культурних цінностей найбільш поширеними С(Р)Д, які проводяться правоохоронцями, є огляд, обшук, допит, пред'явлення для впізнання та різноманітні експертизи.

В.М. Шевчув зазначає, що під час розслідування контрабанди зазвичай проводяться наступні види слідчого огляду: «а) огляд місця події; б) огляд

предметів контрабанди, їх пакувального матеріалу; в) огляд транспортних засобів (автомобіль, купе поїзда та ін.), які використовуються для переміщення контрабанди; г) огляд схованок та інших місць виявлення (приховування) предметів контрабанди (валізи, торби, палиці та ін.); ґ) огляд документів, що використовуються для приховування й переміщення контрабанди; д) огляд предметів і документів, які було викинуто перед затриманням або в його момент; е) огляд тіла живої людини (освідування); є) огляд предметів і документів, вилучених при обшуку» [146, с.516-517].

Я.В. Фурман пропонує під час розслідування контрабанди культурних цінностей зосередитися на трьох видах огляду: огляді місця події; огляді предмета контрабанди; та огляді інших предметів і документів [175, с.98]. На нашу думку, підхід В.М. Шевчука є все-таки більш доречним, адже дозволяє комплексно підійти до процесу збирання доказів за рахунок проведення такої С(Р)Д, як огляд.

У кримінальних провадженнях щодо розслідування контрабанди культурних цінностей огляд є однією з ключових С(Р)Д, що дозволяє виявити, зафіксувати та дослідити предмети культурної спадщини, документи, сліди підготовки до їх незаконного переміщення та інші обставини кримінального правопорушення. З урахуванням специфіки даного виду злочинної діяльності доцільно виокремити такі об’єкти проведення огляду:

– культурні цінності, які є предметом контрабанди (картини, ікони, скульптури, археологічні предмети, стародруки, рукописи, предмети нумізматики, фалеристики, декоративно-ужиткового мистецтва тощо);

– упаковка та тара, у якій переміщувалися або готувалися до переміщення культурні цінності (коробки, футляри, пакувальні матеріали, схованки);

– транспортні засоби, що використовувалися для перевезення культурних цінностей до пунктів пропуску через державний кордон або до місць відправлення поштових чи кур’єрських відправлень;

– місця виявлення або зберігання культурних цінностей (житло, складські приміщення, антикварні магазини, галереї, майстерні реставраторів, офіси посередників тощо);

– місця підготовки до переміщення культурних цінностей, зокрема приміщення, де здійснювалося їх пакування, маскування або підготовка супровідних документів;

– пункти пропуску через державний кордон, митні пости, склади тимчасового зберігання, пункти міжнародних поштових відправлень, де могли бути виявлені культурні цінності або сліди їх переміщення;

– документи, пов’язані з переміщенням культурних цінностей (митні декларації, сертифікати на право вивезення культурних цінностей, експертні висновки, інвойси, товарно-транспортні накладні, поштові квитанції, договори купівлі-продажу);

– електронні носії інформації (мобільні телефони, комп’ютери, планшети, флеш-накопичувачі), які можуть містити відомості про придбання, оцінку, продаж або організацію переміщення культурних цінностей;

– поштові та кур’єрські відправлення, у яких можуть знаходитися культурні цінності або документи, що підтверджують їх незаконне переміщення;

– інші предмети та сліди, що мають значення для кримінального провадження (інструменти для виготовлення схованок, матеріали для пакування, маркування, засоби маскування тощо).

Проведення огляду зазначених об’єктів дозволяє встановити характер і походження культурних цінностей, спосіб їх підготовки до незаконного переміщення, маршрут транспортування, а також осіб, причетних до організації та здійснення контрабанди.

Як слушно відзначають С.І. Сімакова та І.В. Малишко, під час проведення огляду слідчий повинен бути сконцентрованим не лише на виявлені даних, які можуть бути використані для формування доказової бази, але й збиранні таких, які дозволять йому визначати основні напрямки розслідування, сприятимуть

висуненню версій, встановленню переліку та послідовності проведення інших С(Р)Д та НС(Р)Д, а також тактичних операцій [153, с.523].

Необхідно відзначити, що здійснення працівниками митної служби митних формальностей, під час яких може бути виявлений сам факт вчинення контрабанди культурних цінностей, не є тотожним проведенню огляду в процесуальному розумінні. Огляд речей осіб, які перетинають митний кордон України, а також транспортних засобів, поштових чи кур'єрських відправлень, вантажів працівниками пунктів митного пропуску виступає підставою для складання ними протоколу про порушення митних правил та передачі інформації уповноваженим правоохоронним органам, які вже по прибуттю будуть проводити огляд у порядку ст. 237 та ст. 241 КПК України.

Важливим аспектом підготовки до проведення огляду є забезпечення слідчим залучення належного спеціаліста до участі у огляді, спеціальні знання якого відповідають специфіці виявленого предмету контрабанди. Такий спеціаліст повинен прибути разом зі слідчим та оперативними працівниками, а також понятими, що забезпечить можливість своєчасної ідентифікації виявлених предметів, визначення їх належності до культурних цінностей, попередньої оцінки їх історичної, художньої чи наукової значущості, а також сприятиме правильному огляду, фіксації та вилучення об'єктів, які можуть мати доказове значення для кримінального провадження. Крім того, участь спеціаліста під час проведення огляду сприяє уникненню пошкодження або втрати цінних об'єктів, правильному їх пакуванню, транспортуванню та подальшому зберіганню, дозволяє отримати слідчому консультації щодо ознак автентичності предметів та можливих способів їх незаконного переміщення за умови попередньої поінформованості слідства про підготовку певних осіб до вчинення контрабанди таких предметів.

Як під час виявлення митниками факту вчинення контрабанди, так і під час проведення огляду транспортного засобу важливим є застосування сучасного технічного обладнання, зокрема мобільних рентгенівських сканерів, які з'явилися та активно використовуються на різних пунктах пропуску в Україні.

Зокрема, один із таких сканерів з січня 2025 року використовується у поромному пункті пропуску «Орлівка – Ісакча» на кордоні з Румунією [21](див.: Рис.1, Рис.2, Рис.3).

Рис.1. Мобільний рентгенівський сканер (фото з інтернету).

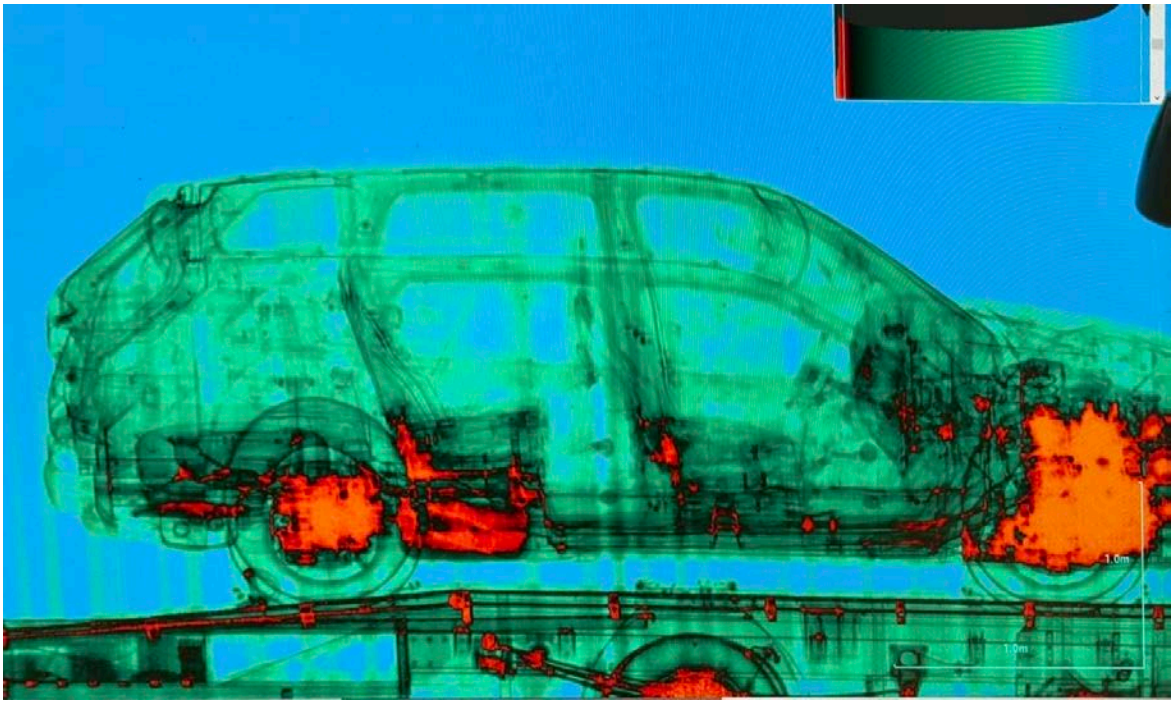

Рис.2. Результати рентгенівського сканування транспортного засобу у кольоровій спектральній візуалізації.

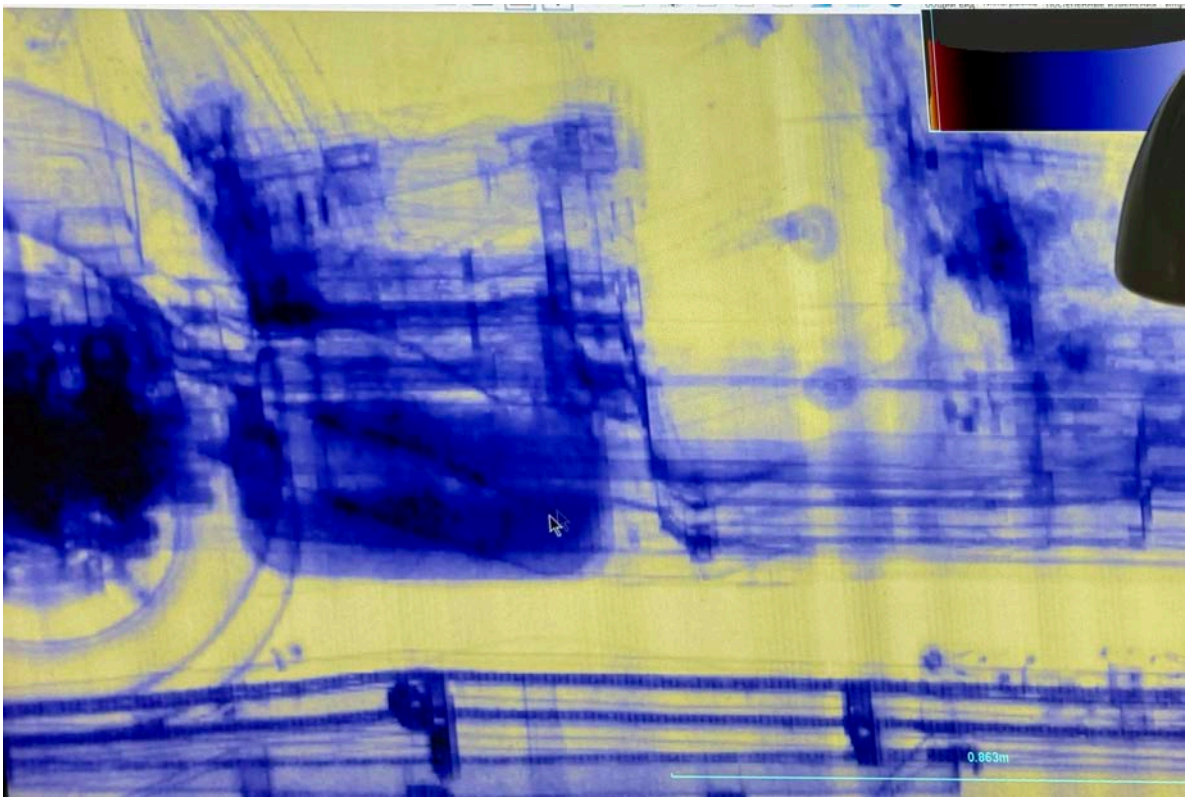

Рис.3. Результати рентгенівського сканування транспортного засобу у монохромній спектральній візуалізації (з метою аналізу щільності матеріалів та виявлення можливих прихованих порожнин або сторонніх предметів).

Під час розслідування контрабанди культурних цінностей проведення огляду спрямоване на вирішення низки важливих тактичних завдань, серед яких доцільно виокремити наступні:

– виявлення та фіксація культурних цінностей, що є предметом контрабанди, а також встановлення їх індивідуальних ознак, стану збереженості та можливого походження;

– встановлення способу підготовки культурних цінностей до незаконного переміщення через митний кордон України (особливості пакування, маскування, приховування у схованках, розміщення у транспортних засобах або поштових відправленнях);

– виявлення та фіксація документів, що супроводжують переміщення культурних цінностей (сертифікатів на право вивезення, експертних висновків,

митних декларацій, поштових квитанцій тощо), а також встановлення ознак їх підроблення або незаконного використання;

– виявлення слідів злочинної діяльності, що можуть свідчити про підготовку або здійснення контрабанди культурних цінностей (пакувальні матеріали, інструменти для виготовлення схованок, маркування, залишки матеріалів, інші речові докази);

– встановлення місць зберігання, підготовки або тимчасового накопичення культурних цінностей, призначених для незаконного переміщення через митний кордон;

– отримання відомостей про механізм вчинення кримінального правопорушення, зокрема про спосіб транспортування, використані засоби маскування та можливі маршрути переміщення культурних цінностей;

– виявлення інших предметів та об’єктів, що можуть мати доказове значення для кримінального провадження (електронні носії інформації, чорнові записи, контактні дані потенційних покупців або посередників);

– одержання інформації, необхідної для призначення відповідних судових експертиз, зокрема мистецтвознавчої, товарознавчої чи технічної експертизи документів;

– отримання орієнтуючої інформації для планування подальших С(Р)Д, НС(Р)Д і тактичних операцій.

Детальний огляд у провадженнях про контрабанду розпочинається з предмета контрабанди та місця його виявлення. Усі об’єкти на місці події ретельно оглядаються, описуються у протоколі, позначаються на схемі або плані, а також здійснюються необхідні заходи для виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення.

У випадках переміщення культурних цінностей з приховуванням від митного контролю у протоколі детально фіксується місце виявлення предметів та особливості схованок або інших засобів приховування (валіз, сумок, конструктивно змінених предметів тощо). При цьому зазначаються їх розміри, конструкція, призначення та спосіб виготовлення або пристосування. Місце

виявлення схованок доцільно відображати на схемі та фіксувати за допомогою безпосередньої фотозйомки і знімка з результатами рентгенівського сканування транспортного засобу.

Під час опису предметів контрабанди у протоколі зазначаються їх зовнішній вигляд, стан, найменування, кількість, розміри, вага, упаковка, пакувальний матеріал та індивідуальні ознаки, що можуть свідчити про їх зв'язок із кримінальним правопорушенням. Також вживаються заходи щодо виявлення та фіксації слідів пальців рук або інших слідів, що можуть належати особам, причетним до контрабанди культурних цінностей.

Бувають випадки, коли унікальні твори мистецтва маскуються під сучасні декоративні вироби або недорогі сувеніри. З цією метою вони можуть розміщуватися у простих рамах, упаковуватися разом із речами повсякденного користування, декларуватися як копії, репродукції чи предмети без значної художньої або історичної цінності. Також поверх старовинної картини відомого художника або старовинної ікони можуть наноситися інші зображення, що надзвичайно ускладнює процес виявлення предметів контрабанди та їх індивідуальної ідентифікації. Тож подібне маскування спрямоване на створення уявлення про відсутність культурної чи матеріальної цінності предмета, що ускладнює його ідентифікацію як об'єкта культурної спадщини.

Окрему увагу необхідно приділити огляду документів, який здійснюється від загального до часткового: від встановлення виду документа та його зовнішніх ознак до аналізу реквізитів і змісту. Під час дослідження документів фіксуються основні реквізити, особливості оформлення, а також можливі ознаки матеріального або інтелектуального підроблення.

Аналіз особистих записів, листування чи неофіційної документації може надати важливу інформацію щодо співучасників злочину, масштабів контрабандної діяльності, контактних даних причетних осіб та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Також огляду підлягає інформація, наявна у мобільному телефоні особи, затриманої у зв'язку із вчиненням контрабанди. Як відзначає Д.В. Лісніченко, не

потребує отримання ухвали слідчого судді проведення огляду текстових повідомлень включеного телефону, які в ньому знаходились та доступ до яких не пов'язаний із наданням володільцем відповідного серверу (оператором мобільного зв'язку) доступу до електронних інформаційних систем [91, с.124]. В такому випадку складається протокол огляду, до якого можуть додаватися фото з екрану із перепискою, фотографіями чи іншими даними, виявленими у телефоні правопорушника.

Таким чином, огляд у кримінальних провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей має важливе значення для встановлення фактичних обставин незаконного переміщення культурних цінностей, виявлення та фіксації речових доказів, а також формування доказової бази у кримінальному провадженні.

Важливу доказову та орієнтуючу інформацію під час розслідування контрабанди культурних цінностей дозволяє здобути така С(Р)Д, як обшук. Обшук – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян, їх одягу і речей з метою виявлення і вилучення джерел доказової і орієнтуючої інформації, а також виявлення розшукуваних осіб і трупів або відомостей про їх місцезнаходження [81, с.341]. Процесуальний порядок проведення обшуку регламентовано статтями 233-236 КПК України [85]. Відповідно до положень зазначених статей обшук може проводитися лише на підставі ухвали слідчого судді або у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення – до її отримання, але за умови невідкладного звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку відразу після його проведення.

Під час розслідування контрабанди культурних цінностей обшук зазвичай носить плановий характер та може проводитися як у вигляді самостійної одиничної С(Р)Д, так і тактичної операції, коли тактично доцільним є проведення серії паралельних обшуків у членів ОЗУ та осіб, безпосередньо

причетних до організації, забезпечення та здійснення контрабанди культурних цінностей. Необхідно зазначити, що під час розслідування контрабанди культурних цінностей проведення обшуку спрямоване на вирішення наступних завдань:

– виявлення та вилучення культурних цінностей, що є предметом контрабанди або підготовлені до незаконного переміщення через митний кордон України;

– встановлення місць зберігання культурних цінностей, у тому числі тимчасових сховищ, схованок або інших способів їх маскування;

– виявлення та вилучення документів, що можуть підтверджувати незаконне походження культурних цінностей або обставини їх підготовки до переміщення через митний кордон (сертифікатів, експертних висновків, інвойсів, договорів купівлі-продажу, митних декларацій тощо);

– виявлення електронних носіїв інформації (мобільних телефонів, комп'ютерної техніки, флеш-накопичувачів), які можуть містити відомості про купівлю, продаж, оцінку або транспортування культурних цінностей;

– виявлення засобів пакування, маскування або транспортування культурних цінностей, а також інструментів чи матеріалів, що використовувалися для їх підготовки до незаконного переміщення;

– встановлення кола осіб, причетних до контрабанди культурних цінностей, зокрема шляхом виявлення контактних даних, записів, чорнової документації або інших відомостей про можливих співучасників;

– затримання осіб, причетних до організації та здійснення контрабанди культурних цінностей;

– виявлення предметів і документів, що можуть свідчити про канали збуту культурних цінностей, у тому числі зв'язки з іноземними покупцями, колекціонерами або посередниками;

– отримання інформації про механізм організації контрабанди, маршрути переміщення культурних цінностей та способи приховування їх від митного контролю;

– виявлення та вилучення грошових коштів та інших активів, що належать членам ОЗУ, яке спеціалізується на контрабанді культурних цінностей.

Під час розслідування контрабанди культурних цінностей тактика підготовки до проведення обшуку має певні особливості, зумовлені специфікою предмета злочину та способами його приховування, однак у будь якому випадку має бути забезпечено дотримання фактору раптовості його проведення. Важливу роль відіграє збір та аналіз попередньої інформації про місце проведення обшуку, зокрема планування приміщення, можливі місця зберігання культурних цінностей, наявність схованок, сейфів, складських приміщень, транспортних засобів тощо. Слідчий повинен чітко визначити мету проведення обшуку та перелік об'єктів, які планується відшукати та вилучити, зокрема культурні цінності, супровідні документи, електронні носії інформації, пакувальні матеріали, різноманітні записи. Важливим є визначення та залучення відповідних спеціалістів, передусім мистецтвознавців, експертів з антикваріату, реставраторів або товарознавців, які можуть допомогти у попередній ідентифікації культурних цінностей та правильному їх вилученні. Також слідчий повинен чітко визначитися з іншими учасниками слідчо-оперативної групи, розподілити ролі між ними та провести інструктаж щодо порядку проведення обшуку, забезпечити залучення понятих. Важливо підготувати необхідні технічні засоби фіксації, зокрема фото- та відеотехніку, а також засоби для виявлення схованок або інших способів маскування предметів, необхідні пакувальні матеріали і засоби транспортування, які дозволять безпечно вилучити та зберегти культурні цінності без їх пошкодження.

Під час розслідування контрабанди культурних цінностей обшук може проводитися у різних місцях, пов'язаних зі зберіганням, підготовкою до переміщення, транспортуванням або реалізацією таких предметів. До типових місць проведення обшуку у відповідних кримінальних провадженнях належать:

– житло підозрюваних осіб, де можуть зберігатися культурні цінності, підготовлені до незаконного переміщення, а також документи чи інші предмети, що мають доказове значення;

– інші володіння осіб (гаражі, підвальні та складські приміщення, дачі, майстерні), які використовуються для зберігання, реставрації або пакування культурних цінностей;

– приміщення суб’єктів господарювання, що здійснюють діяльність у сфері обігу предметів мистецтва та антикваріату (антикварні магазини, галереї, аукціонні будинки, салони мистецтва);

– офісні приміщення посередників або організаторів незаконного переміщення культурних цінностей, де можуть зберігатися документи, електронні носії інформації або інші матеріали, що підтверджують протиправну діяльність;

– кабінети осіб, які забезпечують корупційну складову, тобто здійснюють прикриття контрабанди культурних цінностей або сприяють їх переміщенню через митний кордон України без проведення належного митного огляду осіб, транспортних засобів, поштових або кур’єрських відправлень, вантажів тощо;

– приміщення логістичних компаній, поштових операторів та кур’єрських служб, через які можуть здійснюватися пересилання культурних цінностей за кордон;

– склади тимчасового зберігання, митні склади або приміщення пунктів міжнародних поштових відправлень, де можуть перебувати посилки або вантажі з культурними цінностями;

– транспортні засоби (автомобілі, мікроавтобуси, вантажівки), які використовуються для перевезення культурних цінностей до пунктів пропуску через державний кордон або до місць їх відправлення;

– приміщення реставраційних майстерень, експертних установ або інших організацій, де можуть здійснюватися оцінка, реставрація чи підготовка культурних цінностей до продажу або переміщення.

Проведення обшуку у зазначених місцях дозволяє виявити культурні цінності, встановити місця їх зберігання та підготовки до переміщення, а також

отримати документи й інші предмети, що підтверджують обставини організації та здійснення контрабанди.

Тактичні особливості робочого етапу проведення обшуку залежать від специфіки самої культурної цінності, її характеристик та властивостей (розміру, ваги, кількості об'єктів, ламкості тощо), безпосереднього місця (приміщення, транспортного засобу, території) проведення обшуку та поведінки осіб, у яких від здійснюється. Виявлення тайників вимагає застосування належних технічних засобів та власного практичного досвіду членів слідчо-оперативної групи. Разом із тим недостатність досвіду може бути компенсована за рахунок спостережливості слідчого чи оперативного працівника та аналізу поведінки та реакцій особи, у якої проводиться обшук. Працівники правоохоронних органів мають орієнтуватися на неконтрольовані прояви поведінці особи, в якої проводиться обшук, зокрема на різні фізіологічні та поведінкові реакції. Так, під час наближення слідчого до можливого місця розташування схованки у такої особи можуть спостерігатися тремтіння голосу, його раптова охриплість, затримка дихання, почервоніння або, навпаки, різке побліднення обличчя, поява підвищеного потовиділення, а також немотивовані рухи руками, ногами, плечима або головою. У подібних ситуаціях слідчому доцільно уважно спостерігати за поведінкою такої особи та підтримувати з нею мовленнєвий контакт, що може сприяти виявленню прихованих об'єктів [175, с.147-148].

Що стосується проведення допиту під час розслідування контрабанди культурних цінностей, то ця С(Р)Д спрямована на отримання відомостей про обставини придбання, зберігання, оцінки, транспортування та незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон, а також на встановлення кола осіб, причетних до організації та здійснення такої протиправної діяльності. Крім того, під час допиту можуть з'ясовуватися джерела походження культурних цінностей, канали їх збуту, способи маскування та приховування від митного контролю, а також роль кожного з учасників злочинної схеми.

В.М. Шевчук визначає допит як «цілеспрямований обмін інформацією, при якому допитувач намагається встановити відомі допитуваному обставини, пов'язані з розслідуваною подією» [200, с.164]. Тому успішність проведення допиту безпосередньо залежить від чіткого розуміння слідчим предмету його проведення, прогнозування поведінки допитуваної особи та вибору доцільних тактичних прийомів його здійснення.

Слід відзначити, що допит проводиться під час розслідування усіх без винятку кримінальних правопорушень. З одного боку – він дозволяє здобути важливу для слідства орієнтуючу та доказову інформацію, а з іншого – така інформація може бути не точною та неповною через специфіку суб'єктивного сприйняття особою певних обставин, що стосуються злочинної події, а також вплив певних обставин об'єктивного характеру. Тому слідчий повинен вміти аналізувати усю інформацію, що до нього надходить, співставляти її з іншими встановленими фактами та слідчою практикою.

Під час розслідування контрабанди культурних цінностей допиту підлягає досить широке коло осіб, зокрема злочинці, свідки, потерпілі (якщо такі були, наприклад, законні власники культурних цінностей), експерти. Досліджуючи особливості проведення С(Р)Д під час розслідування контрабанди наркотичних засобів, С.А. Сорока досить влучно підкреслює, що у якості свідків вчинення контрабанди можуть допитуватися такі категорії осіб, як: особи, які безпосередньо виявили предмети контрабанди та здійснили затримання підозрюваного (посадові особи митних органів під час здійснення митного контролю, працівники прикордонної служби, а також оперативні працівники правоохоронних органів); очевидці, які були присутні під час учинення контрабанди або могли безпосередньо спостерігати відповідні дії (провідники вагонів, стюардеси, працівники залізничних станцій, автовокзалів, аеропортів, морських і річкових портів, водії та пасажири транспортних засобів, що використовувалися для переміщення предметів контрабанди, а також керівники поїзних бригад, капітани суден, керівники туристичних груп тощо); особи, які не брали участі у безпосередньому виявленні чи затриманні контрабандиста, але

можуть володіти інформацією про обставини, що передували вчиненню злочину або настали після нього (родичі підозрюваного, його знайомі, друзі, колеги по роботі та інші особи з його найближчого оточення) [154, с.215].

Тож враховуючи наукові напрацювання у сфері розслідування різних видів контрабанди, а також специфіку вчинення та розслідування контрабанди культурних цінностей вважаємо, що допиту можуть підлягати наступні категорії осіб:

– особи, підозрювані у вчиненні контрабанди, а також можливі організатори, співучасники чи посередники незаконного переміщення культурних цінностей;

– особи, у яких були виявлені або вилучені культурні цінності, що можуть бути предметом контрабанди;

– власники або попередні власники культурних цінностей, які можуть надати відомості про їх походження, обставини придбання чи передачі;

– працівники митних органів, які безпосередньо здійснювали митний контроль та виявили предмети контрабанди;

– працівники поштових, кур'єрських або логістичних служб, через які могли пересилатися культурні цінності;

– працівники антикварних магазинів, галерей, аукціонних будинків, а також інші суб'єкти, діяльність яких пов'язана з обігом предметів мистецтва;

– експерти, мистецтвознавці, реставратори або інші спеціалісти, які здійснювали оцінку, дослідження чи реставрацію культурних цінностей;

– особи, які можуть виступати покупцями або посередниками у збуті культурних цінностей, у тому числі іноземні громадяни;

– інші свідки, яким можуть бути відомі обставини підготовки, переміщення або реалізації культурних цінностей.

Як слушно зазначають Ю.М. Чорноус та С.О. Власенко, одним із найважливіших організаційно-підготовчих заходів є визначення предмету допиту [192, с.77]. Предмет допиту буде формуватися залежно від категорії

допитуваної особи, її обізнаності та причетності до контрабанди культурних цінностей.

Під час розслідування контрабанди культурних цінностей також може проводитися така С(Р)Д, як пред'явлення для впізнання, метою якої є встановлення тотожності осіб, предметів або інших об'єктів, що мають значення для кримінального провадження, шляхом їх ототожнення особою, яка раніше спостерігала відповідний об'єкт за певних обставин. Як зазначає О.В. Бишевець, в основі проведення даної С(Р)Д лежить процес криміналістичної ідентифікації, яка відбувається за ідеальними відображеннями (ідеальними слідами), які збереглися у пам'яті особи [13, с.24].

Проведення пред'явлення для впізнання під час розслідування контрабанди культурних цінностей не належить до найбільш типових С(Р)Д, однак у низці ситуацій воно є доцільним і може мати суттєве доказове значення. Це пояснюється тим, що предметом злочину виступають унікальні або індивідуалізовані об'єкти культурної спадщини, які нерідко мають характерні ознаки, що дозволяють їх ідентифікувати особам, які раніше з ними контактували. Проте проведення даної С(Р)Д не обмежується лише впізнанням предметів контрабанди. У кримінальних провадженнях цієї категорії пред'явлення для впізнання доцільно проводити у таких випадках:

– коли свідок або працівник митного органу може впізнати особу, яка переміщувала культурні цінності через митний кордон, якщо особа заперечує факт належності предмету контрабанди саме їй;

– коли необхідно встановити особу посередника, покупця або іншого учасника незаконного обігу культурних цінностей (наприклад, водій рейсового автобусу може впізнати особу, яка передавала йому посилку);

– коли свідок може впізнати предмети культурної спадщини, які раніше перебували у нього, але були викрадені, чи передані на зберігання третій особі;

– коли необхідно підтвердити, що вилучені предмети є саме тими культурними цінностями, які особа бачила раніше (у галереї, музеї, приватній колекції, під час оцінки, реставрації або транспортування).

Відповідно, об’єктами, які пред’являються для впізнання, можуть бути як предмети контрабанди – конкретні культурні цінності, – так і особи, причетні до злочинної діяльності. Необхідно зазначити, що науковці досить неоднозначно ставляться до можливості та доцільності пред’явлення для впізнання саме предметів, які є унікальними. В.Г. Лукашевич та Т.Ю. Луценко наполягають на тому, що пред’явлення для впізнання таких предметів, як картини відомих майстрів, унікальні ювелірні вироби тощо, є недоцільним, адже саме пред’явлення разом з іншими однорідними предметами забезпечує об’єктивність проведення даної С(Р)Д [92, с.19]. Загалом дане твердження є логічним, адже культурні цінності часто є унікальними за своїми ознаками (авторство, техніка виконання, стиль, історичне походження, індивідуальні пошкодження, підписи, клейма тощо), що фактично унеможливлює підбір достатньо схожих предметів. І, відповідно, з метою їх ідентифікації проводяться необхідні експертизи. Проте пред’явлення для впізнання культурних цінностей як предметів контрабанди проводиться не з метою їх ідентифікації саме як певних унікальних артефактів чи творів мистецтва, виконаних певним майстром, а передусім спрямоване на підтвердження зв’язку між вилученими культурними цінностями, конкретними особами та обставинами їх незаконного переміщення. За рахунок проведення даної С(Р)Д можуть бути вирішені наступні тактичні завдання:

– встановлення осіб, причетних до підготовки та здійснення незаконного переміщення культурних цінностей;

– підтвердження тотожності вилучених культурних цінностей із тими предметами, які раніше спостерігали свідки або власники;

– встановлення зв’язку між підозрюваними особами та предметами контрабанди;

– перевірка та уточнення показань свідків, потерпілих або підозрюваних;

– отримання додаткових відомостей про обставини підготовки, транспортування або збуту культурних цінностей.

Під час розслідування контрабанди культурних цінностей суб'єктами, яким можуть бути пред'явлені об'єкти для впізнання, найчастіше виступають: працівники митних органів або прикордонної служби, які здійснювали митний контроль і могли бачити особу чи предмет контрабанди, або безпосередньо здійснили виявлення факту протиправної діяльності; свідки-очевидці, які спостерігали переміщення культурних цінностей або дії підозрюваних (пасажири рейсових автобусів, інші особи, які також перебували у митному пункті пропуску тощо); власники чи попередні власники культурних цінностей; працівники антикварних магазинів, галерей, аукціонних будинків, мистецтвознавці, реставратори або інші спеціалісти, які раніше досліджували чи оцінювали відповідні предмети; особи, які брали участь у транспортуванні або зберіганні культурних цінностей (водії, кур'єри, працівники логістичних компаній).

Таким чином, пред'явлення для впізнання у кримінальних провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей хоч і не є обов'язковою типовою С(Р)Д, проте залежно від особливостей слідчої ситуації може мати важливе доказове значення, оскільки дозволяє ідентифікувати як осіб, причетних до злочину, так і предмети культурної спадщини, що незаконно переміщувалися через митний кордон, а також підтвердити їх зв'язок із розслідуваною подією.

3.2. Тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій

У переважній більшості випадків застосування негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування контрабанди культурних цінностей зумовлене її організованим характером. Практика правоохоронної діяльності свідчить, що системне незаконне переміщення предметів культурної спадщини через митний кордон України, як правило, здійснюється організованими

злочинними угрупованнями, діяльність яких характеризується стійкістю, ієрархічністю, чітким розподілом ролей (організатор, постачальник, експерт-оцінювач, перевізник, посередник, покупець), наявністю міжнародних каналів збуту та використанням конспіративних механізмів прикриття.

Саме такі форми злочинної діяльності об'єктивно потребують застосування комплексу НС(Р)Д, оскільки лише негласні методи дозволяють:

– задокументувати попередню змову та розподіл функцій між учасниками;

– встановити повний склад організованої злочинної групи, що діє на території України, а також її зв'язки з іноземними кримінальними структурами та нелегальним антикварним ринком;

– зафіксувати системність, умисність і повторюваність протиправної діяльності;

– встановити повний ланцюг незаконного переміщення – від джерела походження культурної цінності до кінцевого набувача;

– викрити корупційні зв'язки та механізми легалізації предметів мистецтва;

– задокументувати міжнародні канали контрабанди культурних цінностей.

Натомість випадки вчинення контрабанди культурних цінностей одноособово, без ознак стійкої організованості, зазвичай не потребують розгортання складного комплексу негласних заходів. Такі правопорушення здебільшого виявляються:

– за результатами моніторингу відкритих електронних інформаційних систем (оголошення у соціальних мережах, на маркетплейсах, аукціонних платформах);

– у процесі здійснення митних формальностей, зокрема під час митного огляду міжнародних поштових та експрес-відправлень;

– у ході аналізу ризиків та застосування профілів ризику митними органами;

– під час сканування або вибіркового огляду багажу в пунктах пропуску через державний кордон.

Для індивідуальних правопорушників характерними є ситуативність дій, відсутність розгалуженої логістичної структури, примітивні способи маскування предметів та використання відкритих каналів комунікації, що істотно спрощує їх викриття без застосування складних негласних інструментів.

Таким чином, інтенсивність і масштаб застосування НС(Р)Д у кримінальних провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей прямо корелюють із рівнем організованості злочинної діяльності: чим системнішою, структурованішою та транснаціонально орієнтованішою є така діяльність, тим більш комплексного, тривалого й багаторівневого негласного документування вона потребує.

Отже, НС(Р)Д у сфері протидії контрабанді культурних цінностей виконують передусім функцію інструменту викриття та доказування діяльності організованих злочинних структур, тоді як у випадках поодиноких правопорушень домінуючу роль відіграють засоби митного контролю та аналітичного моніторингу відкритих інформаційних ресурсів.

Як дієвий інструмент боротьби із організованими проявами контрабанди культурних цінностей, НС(Р)Д виступають важливим засобом збирання доказової та орієнтуючої інформації під час досудового розслідування. Відповідно до ст. 246 КПК України та Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, негласні слідчі (розшукові) дії розглядаються як різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [85; 128]. Їх негласний характер випливає із того, що про факт їх проведення не повинна знати не лише особа, щодо якої здійснюється розслідування, але й інші сторонні особи [184, с. 272], зокрема й інші працівники оперативних та слідчих підрозділів правоохоронних органів, які безпосередньо не залучені до їх здійснення [89, с. 7].

Д.Б. Сергєєва визначає НС(Р)Д як «заходи, що складаються із сукупності пошуково-пізнавальних і посвідчувальних прийомів, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, проводяться відповідним суб'єктом з метою виявлення та закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні та їх перевірки» [151, с. 227-228]. Слід погодитися із наведеною позицією вченої, адже на відміну від однойменних оперативно-розшукових заходів, які відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» «застосовуються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо» [137], НС(Р)Д спрямовані саме на фіксацію інформації, яка буде використана у якості доказів у провадженні.

З метою забезпечення конституційного захисту права особи законодавець передбачив чіткий механізм санкціонування та здійснення контролю за проведенням НС(Р)Д. Зокрема, проведення практично усіх НС(Р)Д потребує отримання ухвали слідчого судді, що забезпечує здійснення судового контролю щодо використання негласних методів отримання доказової інформації у досудовому розслідуванні. Ключовою обставиною, яка враховується слідчим суддею при прийняття рішення щодо санкціонування проведення НС(Р)Д, є обґрунтування неможливості отримання відомостей про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, в інший спосіб. Лише контроль за вчиненням злочину та здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту, передбачають проведення таких НС(Р)Д на підставі рішення прокурора, який у порядку процесуального керівництва здійснює контроль за дотриманням законності під час її здійснення.

Відповідно до ч. 6 ст. 246 КПК України «проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування

кримінального правопорушення, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи» [85], зокрема оперативні підрозділи Державної митної служби України та особи, які співпрацюють зі слідством на умовах конфіденційного співробітництва. Слідча та судова практика свідчать про те, що зазвичай слідчий, прокурор доручають проведення НС(Р)Д працівникам уповноважених оперативних підрозділів, які, у тому числі, залучаються до збору інформації, необхідної для обґрунтування необхідності та можливості проведення зазначених НС(Р)Д.

Серед типових причин, чому слідчий самостійно не проводить НС(Р)Д, М.Б. Головко та В.В. Пророченко називають або наявність значного навантаження у вигляді великої кількості кримінальних проваджень, або відсутність достатнього досвіду їх організації та проведення [40, с. 292]. Щодо відсутності у слідчих досвіду самостійної організації та проведення НС(Р)Д, С.С. Барган пише, що слідчий, у першу чергу, є процесуалістом, який переважно здійснює діяльність, пов’язану з використанням гласних процесуальних засобів збирання доказів. Проведення ж НС(Р)Д вимагає наявності у суб’єкта їх здійснення специфічних умінь і навичок, значних часових витрат, дотримання правил конспірації та забезпечення безпеки осіб, залучених до їх реалізації. Відсутність спеціальних знань, практичних навичок і досвіду у сфері негласної діяльності, а також недостатня кількість серед працівників слідчих підрозділів фахівців, які володіють основами оперативно-розшукової роботи, призводять до того, що питання про самостійне проведення НС(Р)Д слідчим фактично не розглядається. Зазвичай заздалегідь планується передоручення виконання таких дій оперативним підрозділам. Працівники оперативних підрозділів, як правило,

мають необхідну підготовку, володіють технічними засобами та тактичними прийомами для здійснення таких дій. Унаслідок цього роль слідчого часто обмежується формальним прийняттям рішення про проведення НС(Р)Д, тоді як їх практична реалізація – методи, засоби, тактичні рішення – фактично перебувають у компетенції оперативних працівників [12, с.174-175].

Враховуючи специфіку виявлення та документування організованої контрабанди культурних цінностей, доцільним є збереження координаційної та аналітичної ролі слідчого та прокурора при одночасному збереженні провідної ініціативної та виконавчої ролі саме оперативних підрозділів у проведенні НС(Р)Д. Тому ініціювання НС(Р)Д має ґрунтуватися на ретельному аналітичному опрацюванні первинної інформації, у тому числі матеріалів митного контролю та моніторингу відкритих електронних ресурсів, відомостей, які надходять від агентів, з якими взаємодіють оперативні працівники.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики дозволяє констатувати, що під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень може виникнути необхідність проведення таких НС(Р)Д, як зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, спостереження за особою, річчю або місцем, контроль за вчиненням злочину. Проведення усіх зазначених НС(Р)Д носить виключно ситуативний характер та обумовлюється конкретними потребами слідства та можливостями працівників слідчих та оперативних підрозділів.

Слід відзначити, що зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) під час розслідування контрабанди культурних цінностей є одним із ключових інструментів документування організованої злочинної діяльності. Дана НС(Р)Д дозволяє здобути як доказову, так і орієнтуючу інформацію щодо підготовки, організації та реалізації незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон України,

характеристики та виду культурних цінностей, спосіб їх маскування та транспортування, а також осіб, причетних до вчинення такої контрабанди.

Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) «полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду)». Воно поділяється на:

«- контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється;

- зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються» [128].

Вітчизняне законодавство визначає електронну комунікаційну мережу як «комплекс технічних засобів електронних комунікацій та споруд, призначених для надання електронних комунікаційних послуг» [126].

Проведення даної НС(Р)Д вимагає чіткого визначення ідентифікаційних ознак, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, електронну комунікаційну мережу, кінцеве (термінальне) обладнання, на якому може здійснюватися втручання у приватне спілкування. В.М. Тертишник до ідентифікаційних ознак, що дозволяють унікально ідентифікувати об'єкти, на зняття інформації з яких спрямоване проведення досліджуваної НС(Р)Д, відносить:

1) абонентський номер у форматі «код країни – код зони або оператора – номер абонента в мережі», тобто сукупність цифрових знаків для позначення (ідентифікації) кінцевого обладнання абонента спостереження (споживача послуг електронних комунікаційних мереж);

2) дані оператора електронних комунікацій, який має право на технічне обслуговування та експлуатацію електронної комунікаційної мережі, до якої належить номер абонента спостереження;

3) ідентифікатор кінцевого обладнання для розпізнання в електронній комунікаційній мережі, наданий йому виробником (код IMEI мобільного телефону, USB-модему) або адреса точки підключення кінцевого обладнання для публічних фіксованих проводових мереж телекомунікацій [165, с.372-573].

В.М. Шевченко зазначає, що перед прийняттям рішення про проведення НС(Р)Д у формі зняття інформації з електронних комунікаційних мереж доцільно попередньо з'ясувати, якою кількістю абонентських номерів користується відповідна особа, а також оцінити рівень її довіри до такого виду зв'язку як засобу комунікації. Разом із тим необхідно враховувати, що конкретний абонентський номер або телекомунікаційний канал можуть використовуватися не лише цією особою, а й іншими користувачами. Така обставина має істотне значення для правильного тлумачення отриманої інформації, встановлення її належності конкретній особі та подальшої процесуальної оцінки відповідних матеріалів [197, с.336].

За результатами зняття інформації із засобів електронних комунікацій, які використовують учасники організованої групи, що займається незаконним вивезенням, ввезенням або збутом культурних цінностей, можуть бути отримані записи телефонних переговорів між організатором та іншими учасниками групи, посередниками, перевізниками, експертами, представниками антикварного ринку, потенційними покупцями (у тому числі іноземними), а також особами, які забезпечують прикриття незаконної діяльності.

Окрім безпосередніх записів телефонних розмов, оперативний і доказовий інтерес становлять текстові повідомлення, електронне листування, аудіо- та

відеофайли, фотозображення предметів, що пересилаються для попередньої оцінки їх автентичності та вартості, координати маршрутів переміщення, скани документів (експертних висновків, сертифікатів походження тощо), а також дані щодо фінансових розрахунків.

За результатами дослідження різних форм комунікації між учасниками злочинної групи через електронні комунікаційні мережі можуть бути вирішені такі тактичні завдання:

– установлення складу, ієрархічної структури та ролей учасників групи (організатор, посередник, перевізник, оцінювач, покупець);

– виявлення інформації про підготовку до незаконного переміщення культурних цінностей: способи маскування, використання підроблених документів, обрання пунктів пропуску, часу перетину кордону;

– встановлення каналів міжнародного збуту та зв’язків із іноземними покупцями, аукціонними структурами або приватними колекціонерами;

– документування домовленостей щодо вартості предметів, умов передачі та способів розрахунків;

– встановлення способу набуття злочинцями певного об’єкту культурної спадщини;

– встановлення місць зберігання культурних цінностей до їх переміщення або збуту;

– виявлення осіб, які сприяють незаконній діяльності (експерти, що надають завідомо неправдиві висновки, службові особи, які забезпечують безперешкодне проходження митного контролю);

– встановлення фактів причетності групи до інших епізодів незаконного обігу культурних цінностей, про які слідству раніше не було відомо;

– отримання даних щодо використання спеціалізованих онлайн-платформ, закритих спільнот або месенджерів для збуту предметів культурної спадщини;

– встановлення місцезнаходження учасників групи та предметів контрабанди;

– забезпечення своєчасного отримання інформації для планування та проведення інших НС(Р)Д (контрольованої поставки, спостереження за особою, річчю або місцем тощо) та С(Р)Д;

– отримання даних, важливих для вжиття профілактичних та попереджувальних заходів в рамках боротьби із контрабандою культурних цінностей.

Таким чином, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж у провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей виступає не лише засобом фіксації вже вчинених протиправних дій, а й інструментом превентивного впливу, що дозволяє своєчасно виявляти підготовку до незаконного переміщення об'єктів культурної спадщини та документувати повний ланцюг злочинної діяльності – від джерела походження предмета до кінцевого набувача.

Ще однією НС(Р)Д, яка має значення для належного документування протиправної діяльності, спрямованої на вчинення контрабанди культурних цінностей, виступає зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України), що «полягає в одержані інформації, у тому числі із застосуванням технічного обладнання, яка міститься в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютер), автоматичних системах, комп'ютерній мережі» [128]. Проведення даної НС(Р)Д потребує отримання ухвали слідчого судді окрім випадків, коли відбувається «здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту» [85].

В.І. Говоруха та В.А. Степанов вважають, що «під електронною інформаційною системою слід розуміти взаємозв'язок технічних засобів (комп'ютерів, серверів, апаратно-програмних комплексів, зовнішніх накопичувачів інформації, локальних комп'ютерних мереж та/або інших технічних засобів) з інформаційними технологіями, що реалізують інформаційні процеси та призначені для збору, зберігання, обробки, пошуку, розповсюдження,

передачі та надання впорядкованої інформації (даних) в електронному вигляді. В той же час, під частинами електронних інформаційних систем слід вважати бази даних, системи управління базами даних, клієнтське програмне забезпечення, доступ до яких обмежується їх власником, володільцем або утримувачем, зокрема застосуванням системи логічного захисту» [38, с.70]. Тобто проведення даної НС(Р)Д може бути спрямоване на отримання інформації шляхом дослідження різних об'єктів, що обумовлює потребу використання широкого комплексу спеціальних технічних та програмних засобів, до яких автори методичних рекомендацій «Використання інформації, що знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій у кримінальному провадженні» відносять:

«1) засоби для зняття (шляхом фізичного/технічного доступу) інформації з електронних інформаційних систем або з їх частин;

2) спеціалізовані програми для зняття (шляхом програмного проникнення), порушення цілісності, знищення, блокування та/або копіювання інформації з електронних інформаційних систем або з їх частин;

3) закладні пристрої, що розміщують безпосередньо в засобах обчислювальної техніки (USB-портах, системних платах, клавіатурах тощо) або в периферійному обладнанні (модемах, принтерах та інших пристроях);

4) засоби зняття, фіксації та аналізу побічних електромагнітних випромінювань від електронних інформаційних систем;

5) спеціальні засоби для експрес копіювання, руйнування (знищення) інформації з технічних носіїв» [27, с.26].

Результативність проведення даної НС(Р)Д прямо залежить від повноти зібраної слідчим, або за його дорученням – працівником оперативного підрозділу, інформації щодо ідентифікаційних ознак електронної інформаційної системи (найменування електронної інформаційної системи, фізична адреса розташування її файлових серверів та робочих станцій або електронна адреса в мережі Інтернет, її власник, володілець або утримувач) та способу, яким обмежений доступ до неї, а також рівня професіоналізму та технічного

забезпечення працівників оперативно-технічного підрозділу, яких буде залучено до безпосереднього здійснення зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Під час розслідування контрабанди культурних цінностей, що здійснюється з використанням електронних інформаційних ресурсів та онлайн-платформ, зняття інформації з електронних інформаційних систем дозволяє вирішувати низку важливих тактичних завдань, зокрема:

– отримання доказової інформації з закритих або обмежених електронних ресурсів (облікових записів, електронних архівів, месенджерів, електронної пошти, онлайн-аукціонів, платформ для продажу антикваріату, спеціалізованих форумів колекціонерів), що використовуються для пошуку покупців, узгодження умов продажу чи організації переміщення культурних цінностей через митний кордон;

– встановлення осіб, причетних до незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон України, а також ідентифікація організаторів, посередників, перевізників, оцінювачів та покупців, визначення структури злочинної групи й характеру комунікацій між її учасниками;

– встановлення каналів збуту культурних цінностей, у тому числі через іноземні аукціонні платформи, інтернет-магазини антикваріату, приватні колекціонерські мережі або закриті онлайн-спільноти;

– виявлення фінансових механізмів розрахунків за незаконно переміщувані культурні цінності (банківські перекази, електронні платіжні системи, криптовалютні транзакції та інші способи дистанційних розрахунків, що використовуються для маскування незаконних операцій), а також встановлення способів розподілу прибутку між учасниками злочинної діяльності;

– встановлення походження культурних цінностей, зокрема можливих джерел їх незаконного отримання (археологічні розкопки, викрадення з музейних установ, приватних колекцій, культових споруд тощо);

– відтворення механізму злочинної діяльності у хронологічній послідовності (пошук або пропозиція предмета → узгодження його вартості та способу передачі → здійснення оплати → організація транспортування територією України та через її митний кордон → підготовка та вчинення дій з незаконного переміщення через митний кордон → передача предмета кінцевому набувачу);

– встановлення дій з підготовки до вчинення контрабанди (підроблення документів походження, підготовка експертних висновків, узгодження маршрутів переміщення, вибір способів приховування предметів під час митного контролю);

– встановлення способів конспірації злочинної діяльності, зокрема використання умовних позначень, шифрованих повідомлень, анонімних облікових записів, тимчасових електронних поштових скриньок тощо;

– забезпечення своєчасного отримання інформації для планування та проведення інших НС(Р)Д (контрольованої поставки, спостереження за особою, річчю або місцем тощо) та С(Р)Д;

– отримання даних, важливих для вжиття профілактичних та попереджувальних заходів в рамках боротьби із контрабандою культурних цінностей.

Отже, зняття інформації з електронних інформаційних систем є важливою НС(Р)Д, що дозволяє отримувати значний обсяг доказової та орієнтуючої інформації, яка становить інтерес для працівників слідчих та оперативних підрозділів уповноважених правоохоронних органів. Ефективність використання даної НС(Р)Д значною мірою залежить від своєчасного встановлення характеристик відповідних електронних інформаційних систем, належного технічного забезпечення та професійної підготовки працівників оперативно-технічних підрозділів, які залучаються до її проведення.

У ситуаціях наявності оперативної інформації щодо підготовки конкретних осіб до вчинення контрабанди культурних цінностей, важливим є використання можливостей проведення такої НС(Р)Д, як спостереження за

особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України). Дана НС(Р)Д проводиться з метою пошуку, фіксації і перевірки відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях. Спостереження за особою в публічно доступних місцях полягає у візуальному спостереженні за особою слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її пересування, контактів, поведінки, перебування в певному, публічно доступному місці тощо або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження [128]. Практика Верховного суду України підкреслює той факт, що контроль може здійснюватися в будь-яких місцях, вичерпного переліку місць, де може здійснюватися такий контроль, не містять ні положення ст. 260 КПК України, ані жодна ухвала суду на проведення даної НС(Р)Д [121]. Науковці відзначають, що до публічно доступних місць відносять вулицю, площі, зупинки громадського транспорту, вокзали, кафе, магазини, а також приміщення, «спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку відбуттям покарання, затриманням, взяттям під варту тощо)» [156, с.339; 60, с.103]

Спостереження за місцем, що є публічно доступним, під час розслідування контрабанди культурних цінностей може проводитися у місцях, де ймовірно здійснюється підготовка до незаконного переміщення таких предметів через митний кордон або їх передача між учасниками злочинної діяльності. Зокрема, йдеться про приміщення антикварних магазинів, галерей, аукціонних будинків, складів, поштових відділень, пунктів міжнародних відправлень, а також місця зустрічей осіб, причетних до незаконного обігу культурних цінностей. Проведення такого спостереження доцільне у випадках, коли слідчому або оперативному підрозділу відомо про можливість підготовки, передачі, зберігання чи транспортування культурних цінностей саме у відповідному місці.

Проведення спостереження за особою, річчю або місцем під час розслідування контрабанди культурних цінностей дозволяє вирішувати низку важливих тактичних завдань, пов'язаних з документуванням підготовки,

вчинення та приховування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, зокрема наступних:

– встановлення кола осіб, причетних до незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон України (організаторів, посередників, перевізників, експертів-оцінювачів, покупців тощо);

– встановлення місць проживання організатора та інших учасників злочинної діяльності;

– встановлення місць проведення неформальних зустрічей учасників злочинної діяльності;

– виявлення місць зберігання культурних цінностей, підготовлених до незаконного переміщення (приватні приміщення, склади, антикварні магазини, галереї, майстерні реставраторів, транспортні засоби тощо);

– фіксація контактів і зустрічей між учасниками злочинної діяльності, встановлення характеру їх взаємодії та розподілу ролей у межах злочинної схеми;

– встановлення осіб, які сприяють незаконному оформленню документів або забезпечують безперешкодне проходження митного контролю;

– встановлення зв’язків групи з іншими суб’єктами нелегального антикварного ринку;

– встановлення маршрутів переміщення культурних цінностей, у тому числі територією України, до пунктів пропуску через державний кордон або до місць їх відправлення міжнародними поштовими чи кур’єрськими службами;

– документування процесу передачі культурних цінностей між учасниками злочинної діяльності, а також підготовки предметів до переміщення (пакування, маскування, підготовка супровідних документів);

– виявлення способів конспірації, що використовуються учасниками злочинної діяльності (зміна місць зустрічей, використання посередників, застосування схованок, тимчасових місць зберігання тощо);

– отримання інформації для планування інших С(Р)Д та НС(Р)Д, зокрема обшуків, оглядів, контрольованих поставок, затримання осіб під час переміщення культурних цінностей через митний кордон;

– встановлення фактичного володіння та користування культурними цінностями особами, які набули їх незаконно, що має значення для подальшого доведення причетності конкретних осіб до їх незаконного переміщення.

Таким чином, спостереження за особою, річчю або місцем є ефективним засобом отримання орієнтуючої та доказової інформації щодо механізму функціонування каналів незаконного переміщення культурних цінностей, структури злочинних зв'язків між учасниками протиправної діяльності та особливостей їх поведінки на різних етапах підготовки й учинення контрабанди.

Ефективність спостереження істотно підвищується за умови його поєднання зі зняттям інформації з електронних комунікаційних мереж, що дозволяє синхронізувати дані про переговори з фактичними діями учасників злочинної діяльності. Така кореляція створює належну доказову базу щодо умислу, попередньої змови та розподілу ролей.

Проведення цієї НС(Р)Д, як правило, доручається оперативним підрозділам правоохоронних органів та може потребувати цілодобового залучення співробітників, особливо у випадках підготовки до безпосереднього переміщення культурних цінностей через державний кордон. При цьому обов'язковим є дотримання заходів конспірації з метою недопущення викриття спостереження. Залежно від поставлених тактичних завдань, спостереження може здійснюватися позмінно або одночасно кількома групами з використанням технічних засобів фіксації.

Наступною НС(Р)Д, яка може проводитися під час розслідування контрабанди культурних цінностей, є аудіо-, відеоконтроль особи, який доцільно проводити у комплексі з іншими НС(Р)Д, зокрема з обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) або у ході здійснення контролю за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України).

Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України) проводиться на підставі ухвали слідчого судді та полягає в негласній фіксації та обробці із використанням технічних засобів розмов цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування [128]. Дана НС(Р)Д має значний інформаційний та доказовий потенціал, так як результати її проведення можуть дозволити слідству здобути важливі дані, які не можливо отримати іншим шляхом.

У ситуації комплексного проведення аудіо-, відеоконтролю особи у поєднанні з обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи під час розслідування контрабанди культурних цінностей можуть бути вирішені тактичні завдання, спрямовані на:

– встановлення складу організованої групи, причетної до незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон України, а також ролей її учасників (організаторів, посередників, перевізників, експертів-оцінювачів, осіб, які забезпечують пошук покупців або легалізацію предметів мистецтва на міжнародному ринку);

– фіксацію розмов та підготовчих дій щодо організації незаконного переміщення культурних цінностей, обговорення маршрутів транспортування, способів приховування предметів під час митного контролю, використання поштових або кур'єрських сервісів, а також обговорення вже здійснених епізодів контрабанди;

– встановлення особливостей взаємодії учасників злочинної діяльності, характеру їх комунікацій, порядку передачі предметів культурної спадщини, документів прикриття або грошових коштів;

– виявлення місць зберігання культурних цінностей, підготовлених до незаконного переміщення, місць їх тимчасового накопичення або пакування, а також виявлення підроблених документів (сертифікатів походження, експертних висновків, інвойсів, митних декларацій), що використовуються для прикриття протиправної діяльності;

– встановлення фінансових механізмів злочинної діяльності, зокрема способів отримання та розподілу коштів від незаконного продажу культурних цінностей, осіб, які забезпечують фінансове обслуговування угод, а також можливих корупційних зв’язків, що сприяють безперешкодному переміщенню таких предметів через митний кордон;

– отримання іншої важливої інформації щодо особливостей злочинної технології контрабанди культурних цінностей, каналів їх збуту, кола потенційних покупців та посередників.

З метою забезпечення ефективності проведення зазначених НС(Р)Д технічні засоби аудіо- та відеофіксації можуть встановлюватися:

– у житлі або інших приміщеннях, що використовуються учасниками злочинної діяльності для зберігання, огляду, оцінювання чи підготовки культурних цінностей до транспортування;

– у приміщеннях антикварних магазинів, галерей, майстерень реставраторів або складів, які можуть використовуватися як місця накопичення чи маскування культурних цінностей;

– у офісах або приміщеннях, де проводяться переговори щодо купівлі-продажу культурних цінностей чи узгоджуються умови їх переміщення через митний кордон;

– у транспортних засобах, що використовуються для перевезення культурних цінностей територією України до місць їх відправлення або для безпосереднього переміщення через державний кордон;

– у приміщеннях, де здійснюється пакування та підготовка поштових або кур’єрських відправлень, через які планується пересилання предметів культурної спадщини.

Комплексне застосування аудіо-, відеоконтролю особи та обстеження публічно недоступних місць дозволяє отримати доказову інформацію щодо механізму організації каналів контрабанди культурних цінностей, ролей її учасників та особливостей їх протиправної діяльності.

Проведення аудіо-, відеоконтролю особи у комплексі із контролем за вчиненням злочину спрямоване на отримання наочних матеріалів, що фіксують підготовку, організацію та безпосереднє незаконне переміщення предметів культурної спадщини через митний кордон України, переговори між учасниками злочинної діяльності, передачу культурних цінностей, а також інші дії, що підтверджують їх протиправний характер та роль кожного учасника у реалізації злочинного задуму.

Однією із важливих НС(Р)Д у провадженнях досліджуваної категорії є контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України), який проводиться на підставі постанови прокурора у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин [85].

Аналіз наукових криміналістичних джерел, а також матеріалів слідчої та судової практики дозволяє констатувати, що у кримінальних провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей дана НС(Р)Д проводиться, зазвичай, у двох основних формах:

- у формі контрольованої поставки, що «полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України;
- у формі оперативної закупки, яка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила» [128].

Найбільш типовою формою застосування контролю за вчиненням злочину у провадженнях про контрабанду культурних цінностей є контрольована поставка, яка полягає у здійсненні контрольованого переміщення предметів

культурної спадщини через митний кордон України під спільним контролем вітчизняних та іноземних правоохоронних і митних органів з метою документування злочинної діяльності всіх учасників протиправної схеми.

У окремих випадках також застосовується оперативна закупка, зокрема під час документування фактів незаконного продажу культурних цінностей через мережу Інтернет, спеціалізовані антикварні майданчики або приватні канали збуту.

Проведення контролю за вчиненням злочину під час розслідування контрабанди культурних цінностей дозволяє вирішити низку важливих тактичних завдань, зокрема:

– задокументувати процес підготовки та безпосереднього вчинення контрабанди культурних цінностей;

– встановити повний склад учасників злочинної діяльності (організаторів, посередників, перевізників, оцінювачів, покупців);

– встановити розподіл ролей між учасниками організованої групи;

– зафіксувати механізм незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон України, способи їх приховування та транспортування;

– встановити канали збуту культурних цінностей, у тому числі міжнародні;

– встановити посередників та кінцевих набувачів предметів культурної спадщини;

– встановити осіб, які забезпечують корупційні зв’язки та прикриття незаконного перевезення культурних цінностей через митний кордон України;

– задокументувати умисний характер протиправної діяльності та усвідомлення учасниками незаконності своїх дій;

– отримати наочні матеріали, що фіксують передачу предметів культурної спадщини, переговори між учасниками злочину та інші обставини їх протиправної діяльності;

– забезпечити викриття організованих каналів контрабанди культурних цінностей та подальше припинення їх функціонування;

– встановити особливості та характер міжнародних злочинних зв'язків особи або організованої групи;

– забезпечити належне затримання осіб, причетних до контрабанди культурних цінностей;

– забезпечити вилучення предмету контрабанди цілим та неушкодженим.

Таким чином, контроль за вчиненням злочину у провадженнях про контрабанду культурних цінностей виступає одним із найбільш ефективних негласних засобів документування організованих схем незаконного переміщення предметів культурної спадщини, оскільки дозволяє зафіксувати протиправну діяльність на всіх етапах її реалізації та здобути однозначні докази щодо дійсності умислу злочинців на вчинення саме контрабанди культурних цінностей.

З урахуванням специфіки злочинної технології контрабанди культурних цінностей необхідно зазначити, що у ситуаціях, коли культурні цінності переправляються через митний кордон України не у транспортних засобах або речах осіб, які його безпосередньо перетинають, а у різних поштових або кур'єрських міжнародних відправленнях, доречним є здійснення контролю за вчиненням злочину у формі контрольованої поставки у комплексі з накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України), її оглядом та виїмкою (ст. 262 КПК України).

Хоча зазначені НС(Р)Д регламентовані різними статтями КПК України, на практиці вони реалізуються як єдиний тактичний комплекс, що зумовлено спільною метою – виявлення, фіксацією та вилученням предметів контрабанди, документів прикриття (підроблених сертифікатів походження, експертних висновків, інвойсів), а також встановленням відправника, посередників і кінцевого отримувача культурних цінностей. Особливість застосування такого тактичного комплексу у провадженнях про контрабанду культурних цінностей

пов’язана з підвищеними ризиками витоку інформації, зокрема у випадках можливої змови учасників злочинної діяльності з працівниками поштових або логістичних компаній. У подібних ситуаціях передчасне розголошення відомостей про проведення НС(Р)Д може призвести до зміни маршруту пересилання, знищення або приховування предметів культурної спадщини, використання альтернативних каналів міжнародного переміщення. Відтак під час планування та реалізації зазначених НС(Р)Д необхідно враховувати тактичні ризики [217] та забезпечувати належний рівень конспірації, що, однак, не зменшує їх значення як ефективного засобу отримання речових доказів.

У межах розслідування контрабанди культурних цінностей застосування тактичного комплексу, що поєднує накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмку, дозволяє вирішити такі тактичні завдання:

– встановлення факту пересилання культурних цінностей через поштові або кур’єрські сервіси та документування способів їх приховування (маскування у побутових речах, декларування як сувенірів, репродукцій, предметів побуту тощо);

– ідентифікація конкретних предметів контрабанди, визначення їх виду, стану збереження, ознак автентичності, що створює підґрунтя для призначення відповідних експертиз (мистецтвознавчої, історико-культурної, товарознавчої);

– встановлення відправника та кінцевого отримувача культурних цінностей, а також посередників, які забезпечують їх транспортування;

– виявлення міжнародних каналів незаконного переміщення, зокрема географії відправлень, транзитних країн, способів дроблення гарнітурів (комплектів, сервізів тощо) для мінімізації ризику викриття;

– документування використання підроблених або недостовірних документів, що супроводжують відправлення (сертифікатів походження, експертних висновків, рахунків-фактур);

– встановлення способів фінансування злочинної діяльності, у тому числі фіксація реквізитів платіжних документів, даних про одержувачів коштів, використання криптовалют чи електронних платіжних систем;

– виявлення інших епізодів злочинної діяльності, якщо під час огляду кореспонденції встановлюється системність пересилань або наявність кількох відправлень, пов’язаних між собою;

– підтвердження попередньої змови та розподілу ролей між учасниками злочинної групи на підставі аналізу маркування, пакування, адресування та супровідних матеріалів;

– встановлення місць зберігання культурних цінностей до моменту їх відправлення (за адресами зворотної доставки, складськими реквізитами, контактними даними);

– створення передумов для проведення контрольованої поставки з метою документування повного ланцюга незаконного переміщення – від джерела походження предмета до кінцевого набувача.

Як зазначає В.С. Тулінов, під час огляду кореспонденції та виявлення шуканих значущих об’єктів слідчий або оперативний працівник, якому докучено проведення даних НС(Р)Д, вправі здійснити виїмку оригінального предмета пересилання або вчинити копіювання чи зразкування вмісту посилки, а також, за необхідності, нанести спеціальні позначки, встановити технічне обладнання (зокрема трекер) або замінити об’єкт на завчасно виготовлений імітаційний засіб (копію, репліку) [168, с.226].

Несправжні (імітаційні) засоби, як визначає О.В. Юрченко, «це спеціально виготовлені речі і документи, що повністю або частково мають ознаки та властивості матеріальних об’єктів, які вони заміщують; спеціально утворені підприємства, установи, організації, що використовуються з метою проведення негласних слідчих (розшукових) дій» [214, с.219].

Під час розслідування контрабанди культурних цінностей застосування імітаційних засобів безпосередньо залежить від обставин самого розслідування, тобто обсягу наявної у слідства інформації, характеру слідчої ситуації та

потенційного її розвитку. З урахуванням специфіки даного виду злочинної діяльності можуть використовуватися такі види імітаційних засобів: копії або репліки культурних цінностей (картин, ікон, стародруків, археологічних предметів, нумізматичних виробів тощо), які зовні відтворюють ознаки оригіналу та використовуються для заміни справжнього предмета з метою його збереження та подальшого документування злочинної діяльності; імітаційні поштові відправлення або пакування, що відтворюють зовнішній вигляд посилки, у якій переміщувалася культурна цінність, але містять спеціально підготовлені вкладення або технічні засоби фіксації; спеціально підготовлені документи прикриття, які імітують супровідну документацію на предмети мистецтва (інвойси, експертні висновки, сертифікати походження, митні декларації), що використовуються під час документування протиправної діяльності.

Разом із тим застосування імітаційних засобів під час документування контрабанди культурних цінностей пов'язане з певними ризиками, які обов'язково повинні оцінювати та враховувати працівники правоохоронних органів під час прийняття тактичного рішення щодо їх використання. Зокрема, підміна культурної цінності може бути виявлена злочинцями у випадках, якщо після перевезення через митний кордон України такий об'єкт будуть повторно оглядати експерти, які представляють отримувача. Тоді злочинцям стане відомо про факт підміни оригіналу підробкою та проведення певної НС(Р)Д, що може призвести до припинення злочинної діяльності, втрати доказової інформації або знищення інших культурних цінностей, які перебувають у злочинців, зміни їх поведінки шляхом підшукування нових каналів контрабанди, відмову від подальших дій або ухилення від контактів із іншими співучасниками.

Таким чином, застосування імітаційних засобів під час розслідування контрабанди культурних цінностей може бути ефективним інструментом документування злочинної діяльності, однак потребує ретельного планування, технічної підготовки та дотримання вимог кримінального процесуального законодавства.

Окремо необхідно зазначити, що здійснення виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей загалом і проведення НС(Р)Д зокрема нерозривно пов’язане із використанням конфіденційного співробітництва та інформації, отриманої у результаті її здійснення.

У наукових джерелах «під конфіденційним співробітництвом розуміють негласні відносини, що встановлюються уповноваженими органами з повнолітньою дієздатною особою (громадянином України, іноземцем або особою без громадянства) і на засадах добровільності та конспіративності використовуються для вирішення завдань кримінального провадження [86, с.694; 105, с.459].

Існує думка, що залучати особу до співпраці зі слідством на засадах конфіденційного співробітництва має право слідчий або працівник оперативного підрозділу, який діє на підставі відповідного доручення слідчого або прокурора [161, с.458]. Проте слід погодитися із тим, що слідчий має право лише використовувати можливості вже встановленого конфіденційного співробітництва, а не встановлювати його особисто. Адже у КПК України не визначено саму процедуру встановлення конфіденційного співробітництва, яка, натомість, чітко врегульована Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та іншими нормативно-правовими і відомчими актами [105, с.460]. Тому логічним видається, що саме працівники оперативних підрозділів вправі у порядку виконання вказівок слідчого та прокурора підбирати осіб та встановлювати з ними конфіденційне співробітництво з метою вирішення певних тактичних завдань.

Згідно з ч. 1 ст. 275 КПК України у кримінальному провадженні конфіденційне співробітництво може використовуватися у двох формах:

1) використання слідчим інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами;

2) залучати конфідентів до проведення НС(Р)Д у випадках, передбачених КПК України [85].

Під час здійснення розслідування контрабанди культурних цінностей застосовуються обидві зазначені форми. До конфіденційного співробітництва доцільно залучати осіб, які за характером своєї діяльності або соціальних зв'язків можуть володіти інформацією про незаконний обіг предметів культурної спадщини, канали їх переміщення та осіб, причетних до відповідної протиправної діяльності. Зокрема, до таких осіб можуть належати:

– працівники антикварних магазинів, галерей, аукціонних будинків, а також інші суб'єкти господарювання, що здійснюють торгівлю предметами мистецтва та антикваріату;

– колекціонери, арт-дилери та посередники, які беруть участь у купівлі-продажу культурних цінностей та можуть бути обізнані про нелегальні канали їх збуту;

– експерти-мистецтвознавці, оцінювачі, реставратори, які здійснюють оцінку або реставрацію предметів культурної спадщини та можуть володіти інформацією про походження таких об'єктів;

– працівники логістичних компаній, поштових операторів та кур'єрських служб, через які може здійснюватися пересилання культурних цінностей за кордон;

– працівники митної інфраструктури, складів тимчасового зберігання, пунктів міжнародних поштових відправлень, які можуть мати інформацію про спроби незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон;

– особи з кола спілкування підозрюваних (знайомі, партнери по бізнесу, перевізники, посередники), які можуть бути обізнані щодо підготовки або реалізації незаконного переміщення культурних цінностей;

– особи, які раніше брали участь у незаконному обігу культурних цінностей, але погодилися співпрацювати зі слідством;

– представники місцевого криміналітету на території оперативного обслуговування оперативного підрозділу.

Залучення таких осіб до конфіденційного співробітництва дозволяє отримувати оперативно значущу інформацію про підготовку до незаконного

переміщення культурних цінностей, способи їх маскування та транспортування, канали збуту, коло потенційних покупців, а також про структуру і механізм функціонування організованих груп, причетних до контрабанди предметів культурної спадщини [218].

3.3. Використання спеціальних знань під час розслідування контрабанди культурних цінностей

Враховуючи специфіку предмету досліджуваного різновиду контрабанди, необхідно окремо зупинитися на питаннях, що стосуються особливостей використання спеціальних знань під час розслідування даного різновиду протиправної діяльності. Застосування спеціальних знань є фундаментальною передумовою ефективного розслідування контрабанди культурних цінностей, оскільки встановлення сутнісних ознак предмета злочину потребує фахової компетенції, що виходить за межі правової підготовки слідчого. Саме використання спеціальних знань дозволяє виявити сам факт учинення контрабанди, встановити належність предмета до культурних цінностей, визначити його походження, час створення, матеріал виготовлення, а також культурну та матеріальну вартість.

О.О. Кочура визначає спеціальні знання як «професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що необхідні для розв’язання питань, які виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді» [77, с.285]. Аналіз наукових публікацій свідчить, що переважна більшість науковців звертає увагу на те, що такі знання та вміння є результатом здобуття певної освіти або можуть набуватися внаслідок професійної діяльності носіїв спеціальних знань [41, с.24; 206, с.11; 69, с.214; 18, с.6]. Тож враховуючи положення наукових робіт, присвячених дослідженню проблематики використання спеціальних знань у розслідуванні, а також специфіку діяльності з виявлення та розслідування

контрабанди культурних цінностей, вважаємо доцільним серед носіїв спеціальних знань, діяльність яких спрямована на боротьбу із даним проявом злочинної діяльності, визначити не лише спеціаліста та експерта, але й працівника митної служби.

На нашу думку, працівники митної служби виступають носіями власних спеціальних знань, набутих шляхом самостійної освіти, поглиблення окремих загальних знань та здобуття практичного досвіду, безпосередньо пов'язаного із виявленням фактів вчинення різних видів контрабанди. Рівень професійної підготовки та власні спеціальні знання посадових осіб митних органів, які безпосередньо здійснюють митний контроль і митне оформлення товарів та предметів, що переміщуються через митний кордон держави, відіграє важливу роль у протидії контрабанді культурних цінностей. Саме працівники митної служби у більшості випадків першими виявляють предмети, що можуть становити культурну, історичну або художню цінність, а відтак їхні знання, досвід та професійні навички мають вирішальне значення для своєчасного виявлення можливих правопорушень.

Під власними спеціальними знаннями працівника митної служби слід розуміти сукупність професійних знань, навичок і практичного досвіду, набутих у процесі спеціальної підготовки та службової діяльності, що дозволяють йому ідентифікувати предмети, які можуть належати до культурних цінностей, оцінювати ризики їх незаконного переміщення через митний кордон, а також приймати обґрунтовані рішення щодо застосування відповідних митних формальностей.

До структури таких знань, зокрема, належать знання нормативно-правових актів, що регулюють порядок переміщення культурних цінностей через митний кордон, основних категорій культурних цінностей, а також характерних ознак предметів антикваріату, творів мистецтва, археологічних предметів, старовинних ікон, нумізматичних колекцій та інших об'єктів культурної спадщини. Працівники митної служби повинні орієнтуватися у типових способах незаконного переміщення культурних цінностей, способах їх

маскування серед інших товарів або особистих речей, а також у характерних ознаках підроблених супровідних документів.

Власні спеціальні знання посадових осіб митниці також охоплюють уміння застосовувати методи аналізу ризиків та митного профайлінгу. Зокрема, працівники митної служби повинні вміти виявляти поведінкові та документальні індикатори ризику, які можуть свідчити про можливу спробу незаконного переміщення культурних цінностей. До таких індикаторів можуть належати невідповідність відомостей у документах (заявленої вартості предмета його історико-культурній характеристиці), незвичний маршрут переміщення, характер упаковки предметів, невпевнена поведінка декларанта або намагання приховати окремі предмети від митного контролю [42, с.6-7].

Крім того, власні спеціальні знання митників проявляються під час безпосереднього огляду предметів, що переміщуються через митний кордон. Завдяки професійній підготовці працівники митної служби можуть звертати увагу на ознаки, які свідчать про можливу культурну цінність предметів, зокрема на особливості матеріалу, техніку виконання, характерні стилістичні елементи, наявність слідів старіння або реставрації, маркування, підписи автора, печатки або інші ідентифікаційні ознаки.

Власні спеціальні знання працівників митної служби відіграють важливу роль саме на початковому етапі виявлення контрабанди культурних цінностей. Завдяки професійній підготовці та практичному досвіду митників забезпечується своєчасне виявлення предметів культурної спадщини, які незаконно переміщуються через митний кордон, що створює необхідні передумови для подальшого кримінального переслідування осіб, причетних до таких правопорушень. Структурно власні спеціальні знання працівників митної служби складаються зі: знання нормативно-правового режиму переміщення культурних цінностей; знання ідентифікуючих ознак культурних цінностей; знання способів та ознак маскування й незаконного переміщення предметів культурної спадщини; навичок аналізу супровідної документації; навичок

розпізнавання поведінкових ознак контрабандистів; навичок застосування технічних засобів митного контролю.

Водночас власні спеціальні знання посадових осіб митної служби мають попередній, орієнтовний характер і не можуть замінити результати спеціальних експертних досліджень. У випадках, коли у працівника митниці виникають обґрунтовані підозри щодо належності предмета до культурних цінностей або законності його переміщення через митний кордон, він зобов'язаний ініціювати застосування додаткових форм митного контролю, а також повідомити уповноважені правоохоронні органи для подальшого документування правопорушення.

Що стосується використання спеціальних знань спеціалістів та експертів у провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей, то обидва вказані носії таких знань безпосередньо впливають на ефективність та результативність здійснення розслідування, а звернення за допомогою до кожного із таких суб'єктів в межах кримінального провадження є фактично обов'язковим.

Відповідно до ст. 71 КПК України «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки, висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [85]. Враховуючи специфіку предметів досліджуваного різновиду контрабанди, під час її виявлення та розслідування може виникати необхідність звернення до спеціалістів різних профілів:

- мистецтвознавців, які здійснюють попередню ідентифікацію творів образотворчого мистецтва, визначають їх стилістичні особливості, авторство та історичний період створення;
- археологів, які досліджують предмети археологічного походження, визначають їх культурно-історичну цінність і можливе місце походження;
- істориків, які можуть встановлювати історичний контекст створення або використання певних предметів;

- нумізматів, що спеціалізуються на дослідженні монет, медалей та інших нумізматичних об’єктів;
- музейних працівників та кураторів колекцій, які мають практичний досвід ідентифікації та обліку культурних цінностей;
- реставраторів, здатних визначити техніку виготовлення предмета, наявність реставраційних втручань або ознаки підробки;
- фахівців у сфері антикваріату та мистецтва, які можуть оцінити культурну та ринкову вартість предметів;
- спеціалістів-криміналістів, які орієнтовані на вилучення різноманітних «традиційних» слідів, які дозволяють встановити важливі аспекти механізму злочину та підтвердити причетність конкретних осіб до вчинення контрабанди культурних цінностей.

Залучення зазначених спеціалістів дозволяє отримати необхідну інформацію щодо характеру, походження та цінності виявлених та вилучених предметів, що має важливе значення для доведення факту незаконного переміщення культурних цінностей.

У кримінальному провадженні щодо контрабанди культурних цінностей *спеціалісти можуть залучатися у кількох основних формах.* Зокрема, спеціалісти можуть залучатися для надання *консультаційної допомоги* під час планування розслідування, визначення виду експертизи або формулювання питань експерту.

Також спеціалісти *беруть участь у підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій.* Саме спеціаліст надає допомогу слідчому під час фіксації, огляду та вилучення предметів, що можуть становити культурну цінність, а також допомагає звернути увагу на ознаки, які мають значення для подальшого дослідження. О.П. Фролов звертає увагу на те, що під час проведення обшуку участь спеціаліста є фактично обов’язковою, адже значно розширює можливості слідчого щодо виявлення об’єктів, які виступають джерелами доказової інформації [174, с.172]. А О. Д. Кувшинков зазначає, що під час проведення обшуку саме спеціаліст, зазвичай, володіє знаннями щодо специфічних ознак

предметів, які підлягають відшукування та мають значення для кримінального провадження [87, с.618].

Загалом залучення спеціалістів є доцільним під час проведення:

- огляду місця події, зокрема приміщень, транспортних засобів або місць зберігання культурних цінностей;
- огляду предметів і документів, під час якого спеціаліст допомагає ідентифікувати предмети, що можуть становити культурну цінність;
- обшуку, коли виникає необхідність виявлення та правильного вилучення предметів культурної спадщини;
- тимчасового доступу до речей і документів, пов'язаних із переміщенням культурних цінностей через митний кордон;
- допиту, коли спеціаліст може надавати допомогу у формулюванні питань щодо технічних або спеціальних аспектів предмета дослідження;
- слідчого експерименту, якщо виникає потреба перевірити певні обставини, пов'язані зі способом переміщення або приховування культурних цінностей.

Окрім того, під час проведення огляду та обшуку спеціалісти можуть здійснювати *попереднє дослідження* вилучених предметів з метою визначення їх культурної цінності та доцільності призначення відповідної експертизи.

Таким чином, залучення спеціалістів до розслідування контрабанди культурних цінностей є необхідною умовою ефективного виявлення фактів протиправної діяльності та забезпечує вирішення ряду важливих тактичних завдань.

Що стосується використання спеціальних знань експертів під час розслідування контрабанди культурних цінностей, то саме їх діяльність під час проведення різноманітних експертиз безпосередньо впливає на формування доказової бази та встановлення ключових фактів, які дозволяють належним чином кваліфікувати виявлене протиправне діяння та довести причетність конкретних осіб до його вчинення. Відповідно до ст. 69 КПК України «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими,

технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [85].

Під час розслідування контрабанди культурних цінностей обов'язково проводяться різноманітні судові експертизи. У ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» зазначено, що «судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [138]. Аналіз наукових публікацій та судової і слідчої практики свідчить про те, що у провадженнях зазначеної категорії можуть проводитися такі судові експертизи: почеркознавча, дактилоскопічна, техніко-криміналістична експертиза документів, мистецтвознавча, пробірна, гемологічна, фототехнічна, дендрохронологічна, експертиза металів та сплавів та інші [201, с.13]. Загальні засади їх призначення та проведення регламентовано «Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [130]. Проведення судових експертиз у рамках кримінального провадження спрямоване на забезпечення усестороннього дослідження обставин злочинного діяння та формування надійної доказової бази. Саме судові експертизи дозволяють у повній мірі здобути відповіді відповідно до римського правила семи золотих питань: 1) що? 2) де? 3) коли? 4) як? 5) чим? 6) чому? 7) хто? [51, с. 29-30].

У процесі розслідування контрабанди культурних цінностей значну доказову роль відіграє дослідження документів, що супроводжують переміщення таких предметів через митний кордон. До них належать декларації, дозволи на вивезення культурних цінностей, сертифікати походження, експертні висновки, договори купівлі-продажу, акти оцінки, інвойси, транспортні

документи та інші папери, які можуть підтверджувати законність переміщення відповідних об’єктів. У зв’язку з цим важливе значення набуває проведення почеркознавчої експертизи, спрямованої на дослідження рукописних записів і підписів у таких документах, та техніко-криміналістичної експертизи документів, спрямованої на виявлення факту підробки вказаних документів.

Особливість спрямованості почеркознавчої експертизи у кримінальних провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей полягає у тому, що її основною метою є встановлення осіб, причетних до оформлення або підроблення документів, які використовувалися для незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон. Результати такого дослідження дозволяють підтвердити або спростувати факт участі конкретної особи у складанні або підписанні відповідних документів, що має важливе значення для доведення обставин вчинення кримінального правопорушення.

Однією з характерних особливостей почеркознавчих досліджень у провадженнях досліджуваної категорії є те, що об’єктами експертного дослідження виступають, як правило, підписи у дозвільних документах, рукописні записи у митних деклараціях, супровідних документах, актах оцінки культурних цінностей, а також у документах, що підтверджують походження або право власності на відповідні предмети. У деяких випадках досліджуються також рукописні позначки на упаковці предметів, супровідних листах або облікових документах.

Спрямованість почеркознавчої експертизи у таких кримінальних провадженнях зумовлюється необхідністю вирішення низки типових експертних завдань. Зокрема, перед експертом можуть ставитися питання щодо: встановлення виконавця підпису або рукописного запису у конкретному документі; визначення факту виконання підпису однією чи різними особами; встановлення факту виконання підпису від імені іншої особи; визначення наявності ознак наслідування або імітації почерку; встановлення можливого виконання рукописного тексту або підпису у незвичайних умовах (поспіх, маскування, незручне положення тощо) [160].

Важливою особливістю є те, що під час розслідування контрабанди культурних цінностей почеркознавча експертиза часто проводиться у комплексі з іншими видами експертних досліджень, зокрема з технічною експертизою документів. Такий комплексний підхід дозволяє не лише встановити виконавця підпису або рукописного запису, але й з'ясувати обставини виготовлення документа, можливість внесення змін до нього, використання підроблених бланків або печаток.

Крім того, результати почеркознавчої експертизи можуть мати важливе значення для встановлення ролі окремих учасників злочинної діяльності. Наприклад, встановлення особи, яка виконала підпис у дозвільному документі або митній декларації, може підтвердити факт її безпосередньої участі у підготовці або здійсненні незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон.

Спрямованість техніко-криміналістичної експертизи документів у кримінальних провадженнях цієї категорії полягає у встановленні фактів підроблення, внесення змін до документів або використання фальсифікованих бланків. Основними завданнями такої експертизи є встановлення способу виготовлення документа, визначення факту внесення виправлень, дописок або підчисток, встановлення послідовності нанесення реквізитів документа, а також дослідження відбитків печаток і штампів [34, с.17]. Результати цієї експертизи дозволяють викрити використання підроблених дозволів або інших документів, що застосовуються для прикриття незаконного переміщення культурних цінностей.

Дактилоскопічна експертиза під час розслідування контрабанди культурних цінностей спрямована на встановлення осіб, які контактували з предметами культурної спадщини або документами, пов'язаними з їх переміщенням через митний кордон.

Об'єктами дослідження у таких випадках можуть бути сліди пальців рук, виявлені на поверхні культурних цінностей, упаковці, транспортних контейнерах, документах або інших предметах, що використовувалися під час

підготовки та переміщення контрабанди. Найбільш придатними для виявлення відбитків пальців виступають саме пакувальні матеріали, а також культурні цінності, вироблені з кераміки, порцеляни, або які мають лаковану чи глазуровану поверхню, скляні деталі чи нерельєфні металеві елементи. Основним завданням експертизи є ідентифікація особи за слідами папілярних візерунків [46]. Її результати можуть підтвердити факт контакту конкретної особи з культурними цінностями або предметами, що використовувалися під час вчинення кримінального правопорушення.

Однією з ключових експертиз у кримінальних провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей є мистецтвознавча експертиза. Вона спрямована на «дослідження наявності або відсутності можливості віднесення твору до спадщини того чи іншого автора, визначення ступеня збереження об'єкта, наявності або відсутності реставраційних робіт, визначення художнього рівня, належності до певного проміжку часу й вартості та іншого, тобто визначає ознаки, за якими експерт може відповісти на питання: чи належить досліджуваний об'єкт до культурних цінностей, що мають історичне, художнє, наукове або етнографічне значення» [98].

Специфіка цієї експертизи полягає у поєднанні знань з різних галузей гуманітарних наук, зокрема історії мистецтва, культурології, археології, реставраційної справи, а також використанні методів технічного аналізу матеріалів і технологій виготовлення творів мистецтва. У кримінальних провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей мистецтвознавча експертиза виступає одним із основних засобів доказування, оскільки дозволяє встановити факт належності предмета до культурної спадщини та визначити його значення.

До основних завдань мистецтвознавчої експертизи у кримінальних провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей належать:

- встановлення належності предмета до культурних цінностей;
- встановлення автентичності (оригінальності) культурної цінності

- визначення виду об’єкта (твір живопису, ікона, скульптура, предмет декоративно-ужиткового мистецтва, археологічний предмет тощо);
- встановлення часу створення предмета або історичного періоду його виготовлення;
- визначення художньої школи, стилю або культурної традиції, до якої належить об’єкт;
- встановлення авторства або можливого авторства твору;
- дослідження техніки виконання та матеріалів, використаних під час виготовлення предмета;
- оцінка стану збереженості об’єкта дослідження;
- визначення наявності ознак реставраційних втручань або змін первісного вигляду предмета;
- встановлення культурної, історичної та матеріальної цінності об’єкта [48, с.28; 97].

Результати вирішення зазначених завдань дозволяють не лише встановити статус предмета як культурної цінності, але й визначити його значення для національної або світової культурної спадщини, встановити потенційне місце його незаконного вилучення (набуття) та попереднього власника (за умови наявності такого).

Особливість проведення мистецтвознавчої експертизи у провадженнях про контрабанду культурних цінностей полягає у складності ідентифікації об’єктів дослідження. Багато предметів мистецтва можуть не мати чітких маркувальних ознак, підписів автора або достовірної документації щодо їх походження. У таких випадках експерт використовує комплекс методів дослідження, серед яких: стилістичний аналіз; порівняльний аналіз з відомими творами певного автора або художньої школи; дослідження техніки виконання; аналіз матеріалів та технології виготовлення; дослідження ознак старіння матеріалів. Важливою особливістю є також те, що експерт під час дослідження враховує не лише фізичні характеристики предмета, але й історико-культурний контекст його створення. Відповідно призначення такої експертизи потребує

обрання компетентного експерта та врахування слідством можливого тривалого часу її проведення.

У багатьох випадках мистецтвознавча експертиза проводиться у комплексі з іншими видами експертних досліджень. Такий підхід дозволяє більш повно та об'єктивно дослідити об'єкт культурної спадщини та вирішити ті завдання, які виходять за межі предметної спеціалізації конкретної експертизи та експерта.

Комплексні експертизи можуть проводитися за рахунок поєднання мистецтвознавчої експертизи з технічною (техніко-криміналістичною) експертизою документів, коли поверх оригінального твору художнього мистецтва виконано інше зображення, і його дослідження безпосередньо потребує застосування прийомів та методів здійснення техніко-криміналістичної експертизи.

Також мистецтвознавча експертиза проводиться у комплексі з експертизою металів та сплавів у випадках дослідження скульптур, старовинної зброї або інших предметів, виготовлених із різних сплавів.

У комплексі з гемологічною експертизою мистецтвознавча експертиза проводиться при дослідженні ювелірних виробів або предметів мистецтва з дорогоцінним камінням, з пробірною – для встановлення проби дорогоцінних металів, а дендрохронологічною – під час дослідження предметів із деревини (ікон, скульптур, меблів).

Комплексний характер експертного дослідження дозволяє отримати більш точні результати щодо автентичності предмета, часу його створення та технології виготовлення.

Під час розслідування контрабанди культурних цінностей мистецтвознавча експертиза також може набирати характеру ситуаційної експертизи, що пов'язане зі встановленням обставин незаконного переміщення культурних цінностей. До таких завдань можуть належати:

- встановлення можливості належності предмета до певної культурної колекції або музейного фонду, що дозволяє визначити джерело його походження та перевірити можливість незаконного вибуття предмета з фондів культурних

установ. У таких випадках експерт, використовуючи знання з історії мистецтва, музейної справи та аналізу стилістичних і технологічних особливостей предмета, може співвіднести досліджуваний об’єкт із відомими зразками, що перебувають у наукових каталогах, музейних реєстрах або спеціалізованих базах даних;

- визначення ймовірного місця походження культурної цінності, що дозволяє встановити, чи міг предмет походити з певної території, археологічного комплексу або культурного середовища. Отримані результати можуть мати важливе значення для встановлення маршруту незаконного переміщення культурних цінностей та виявлення можливих каналів їх контрабанди;
- встановлення обставин пошкодження предмета культурної цінності, що дозволяє встановити, чи могли такі пошкодження виникнути під час транспортування, демонтажу, незаконного вилучення предмета з місця зберігання або внаслідок спроби його маскування.;
- встановлення факту внесення змін до зовнішнього вигляду предмета з метою приховування його справжньої цінності. Такі зміни можуть полягати у видаленні авторських підписів, заміні окремих декоративних елементів, нанесенні додаткових шарів фарби, штучному старінні або, навпаки, частковому оновленні поверхні предмета. Дослідження подібних втручань дозволяє експерту встановити їх характер, спосіб виконання та приблизний час внесення змін.

Л.І. Аркуша досить слушно пропонує використовувати можливості проведення ситуативних експертиз з метою «всебічної реконструкції та аналізу криміналістичної ситуації – сукупності обставин, що існували у визначений момент і вплинули на механізм вчинення злочину» [7, с.38-39].

Використання можливостей мистецтвознавчої експертизи у ситуаційному аспекті сприяє встановленню взаємозв’язку між досліджуваним предметом та обставинами його вилучення або переміщення. Наприклад, аналіз способу пакування предмета, характеру його демонтажу або стану збереженості може свідчити про рівень підготовки осіб, які здійснювали його транспортування, а також про можливе використання спеціальних засобів приховування.

Таким чином, мистецтвознавча експертиза у кримінальних провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей може виконувати не лише ідентифікаційні та діагностичні функції, але й відігравати важливу роль у реконструкції криміналістичної ситуації вчинення контрабанди культурних цінностей. Застосування її можливостей у цьому напрямі дозволяє встановити обставини походження, змінення або пошкодження предмета культурної спадщини, що, у свою чергу, сприяє більш повному відтворенню механізму вчинення кримінального правопорушення та формуванню обґрунтованої доказової бази у кримінальному провадженні.

ВИСНОВКИ

1. Системне визначення стану наукової розробки проблем виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей дозволило критично переосмислити існуючі криміналістичні доктрини та адаптувати їх до сучасних безпекових викликів. Результати дослідження свідчать про недостатність традиційних підходів до ідентифікації предмета злочину без інтеграції методів мистецтвознавчої експертизи та цифрового простеження походження об'єктів. Це заклало фундамент для формування уніфікованої міждисциплінарної моделі стратегії протидії незаконному обігу культурних цінностей, що базується на синтезі знань із криміналістики, міжнародного гуманітарного права та культурології.

2. Аналіз наявних наукових точок зору дозволяє визначити поняття «культурні цінності» як предмету злочинного посягання у якості цілісної сукупності матеріальних і нематеріальних результатів людської діяльності та природних об'єктів, які через свою історичну, наукову, художню чи етнографічну значущість є унікальним свідченням розвитку цивілізації на різних етапах її існування. Будучи невід'ємною частиною культурної спадщини, ці об'єкти – від архітектурних пам'яток і творів мистецтва до архівних документів та рідкісних природних зразків – мають особливе суспільне, національне або світове значення, а тому потребують обов'язкової охорони, збереження та відтворення задля передачі наступним поколінням незалежно від їхнього місцезнаходження чи форми власності.

З урахуванням предметно-змістовних характеристик та криміналістичного значення культурних цінностей у кримінальному провадженні, їх можна класифікувати за такими основними критеріями: **з**а матеріальною формою**;** за історико-культурною цінністю; за рівнем складності ідентифікації; за специфікою правового режиму легалізації; за джерелом походження; за способом обігу; за ступенем криміналістичної значущості; за особливостями механізму злочинного набуття; за характером умов зберігання та

транспортування; за розміром та наявністю можливості фрагментування (розбирання) культурних цінностей.

3. Обстановка вчинення контрабанди культурних цінностей є складною динамічною системою просторово-часових, правових та матеріальних факторів, що не лише формують фон злочину, а й виступають головним джерелом криміналістично значущої інформації. Вона безпосередньо детермінує вибір способу переміщення культурних цінностей – від використання офіційних митних пунктів із підробкою документів до нелегальних маршрутів через «зелені» кордони чи зони воєнних дій, де правовий режим зазнав деформації. Ключове значення має нерозривний зв'язок місця та часу, оскільки вибір конкретних локацій (контрольованих, окупованих чи транзитних зон) та специфічних періодів (нічний час, зміна нарядів, святкові дні) дозволяє злочинцям мінімізувати ризики викриття.

4. Спосіб вчинення контрабанди культурних цінностей є цілісною та багаторівневою моделлю детермінованих дій, що розгортається через три взаємопов'язані етапи: стратегічну підготовку, безпосереднє фізичне переміщення та подальше маскування слідів. На етапі підготовки правопорушники реалізують комплекс інтелектуальних та організаційних заходів, що включають інформаційно-аналітичний підбір ліквідних об'єктів із залученням фахівців, документальне фальшування експертних висновків і дозволів, а також ретельне логістичне планування з облаштуванням тайників та створенням фіктивної історії походження предмета. Безпосереднє вчинення злочину характеризується багатогранністю методів подолання митного кордону: від особистого приховування культурних цінностей на тілі чи в багажі та використання «необізнаних» поштових кур'єрів до складних схем маскування цінностей під предмети масового вжитку, зловживання дипломатичними каналами або незаконного перетину кордону поза пунктами пропуску, особливо в зонах збройних конфліктів. Завершальний етап приховування спрямований на остаточну легалізацію здобутого майна через «сірі» онлайн-аукціони, інтеграцію об'єктів у приватні колекції під виглядом сімейних реліквій, використання

транзитних ланцюгів для розірвання зв’язку з країною походження, а також технічну деформацію зовнішнього вигляду культурних цінностей задля унеможливлення їхньої ідентифікації за базами розшуку.

Необхідність прогностичної оцінки трансформації способів контрабанди в умовах збройного конфлікту, дозволило виокремити нові закономірності слідоутворення, зумовлені руйнацією офіційних облікових систем, евакуацією музейних фондів та використанням зон бойових дій як транзитних коридорів.

5. Сучасний типовий криміналістичний профіль контрабандиста культурних цінностей характеризується високим рівнем соціальної адаптації та інтелектуальною підготовкою, що суттєво відрізняє його від загальнокримінального злочинця. Це переважно особи зрілого віку (25–45 років) із вищою освітою та професійним досвідом у сферах логістики, мистецтвознавства або зовнішньоекономічної діяльності, що дозволяє їм фахово маніпулювати документами та процедурами контролю. Соціально-демографічна структура профілю зазнала трансформацій з 2022 року: при домінуванні чоловіків (62%) спостерігається зростання частки жінок майже до 40 років, що зумовлено правовими обмеженнями воєнного стану та використанням статусу біженця для маскування вивезення артефактів під виглядом особистих речей.

Психологічний портрет такого правопорушника базується на раціональному прагматизмі, де контрабанда сприймається як високоприбутковий інвестиційний проєкт із прорахованими ризиками, а зовнішня законослухняність поєднується з глибоким знанням «слабких місць» митної системи. Мотиваційна сфера визначається стійкою корисливою орієнтацією, причому найбільш небезпечним залишається «професійний» тип (антиквари, дилери), які діють у складі організованих груп. У сучасних умовах профіль еволюціонував у бік дистанціювання та адаптивності, що проявляється у переході на наземні маршрути, активному використанні поштових сервісів та залученні необізнаних третіх осіб задля мінімізації ризику особистого затримання та професійної мімікрії під сумлінного громадянина.

6. Сучасна організована злочинна діяльність у сфері обігу культурних цінностей являє собою ієрархічно структуровану та технологічно адаптовану систему, що базується на функціонуванні різнорівневих угруповань: від малих епізодичних груп і стійких спеціалізованих ОЗУ (універсальних або вузькопрофільних) до розгалужених міжрегіональних та транснаціональних мереж, а також гібридних структур, інтегрованих у легальний антикварний бізнес, та багатопрофільних злочинних організацій. Ефективність таких об'єднань забезпечується чітким розподілом ролей між широким колом учасників, де ключову роль відіграє організатор-координатор, який керує мережею, що включає безпосередніх виконавців крадіжок, скупників антикваріату та пошуковців («чорних археологів»), а також замовників-колекціонерів, які формують попит. Важливою складовою латентності цих схем є залучення інтелектуального блоку – фахівців-мистецтвознавців, експертів та реставраторів для документальної та фізичної фальсифікації об'єктів, а також професійних кур'єрів, логістів і технічних спеціалістів, які забезпечують приховане транспортування артефактів. Безперешкодність переміщення часто гарантується корумпованими посадовцями митних і прикордонних органів, тоді як фінансові оператори відповідають за легалізацію доходів через цифрові активи та офшорні структури.

7. Виявлення контрабанди культурних цінностей є складним багатоаспектним процесом, що становить фундамент усієї системи протидії злочинним посяганням на національну спадщину та поєднує в собі стратегічні завдання правоохоронної розвідки з тактичним інструментарієм оперативного пошуку, який визначається як цілеспрямована діяльність уповноважених підрозділів із систематичного виявлення, аналізу та розпізнання оперативно значущої інформації про предмет контрабанди, про суб'єктів і їх кримінальні зв'язки, про канали та способи переміщення, фінансові операції та легалізацію (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом, попит і ринки збуту, корупційні ризики та інші умови, що спряють вчиненню контрабанди культурних цінностей.

Застосування засобів оперативного пошуку дозволяє не лише локалізувати сталі маршрути та зони підвищеного ризику, зокрема в умовах воєнного стану та на територіях бойових дій, а й ідентифікувати суб'єктів оперативного інтересу – від окремих контрабандистів до розгалужених ОЗУ та корумпованих посадовців, які забезпечують їхню діяльність. Водночас розвідувальна функція забезпечує стратегічне прогнозування криміногенної ситуації, дозволяючи своєчасно нейтралізувати соціальні та організаційні чинники, що сприяють незаконному обігу культурних цінностей, та припиняти інтеграцію вітчизняних злочинних груп у міжнародні контрабандні мережі. Виявлення контрабанди культурних цінностей вимагає повної конвергенції оперативно-розшукових, криміналістичних та митних методів, де отримання первинних даних трансформується у доказову базу для ініціювання досудового розслідування і стає динамічною інтелектуально-аналітичною системою, спрямованою на випередження дій злочинних угруповань, документування їхньої діяльності та створення належних умов для неминучості кримінального переслідування з метою фізичного збереження та повернення об'єктів культурної спадщини під контроль держави.

Враховуючи, що під оперативно-розшуковою ситуацією визначається сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов, що склалися на певному етапі оперативно-розшукової діяльності, які характеризують стан криміногенної події, рівень та зміст наявної оперативної інформації, особливості оперативної обстановки, а також реальні можливості оперативних підрозділів щодо здійснення комплексу оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення, попередження, припинення та документування фактів незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон України, виділено наступні типові оперативно-розшукові ситуації, як: ситуація обмеженої оперативної поінформованості працівників правоохоронних органів; ситуація наявності даних про предмет контрабанди без встановлення кола причетних осіб; ситуація встановлення осіб оперативного інтересу за відсутності підтверджених даних про предмет контрабанди; ситуація активної підготовки до вчинення

контрабанди культурних цінностей; ситуація приховування злочинної діяльності, за якої контрабанда культурних цінностей уже вчинена. Визначені типові оперативно-розшукові ситуації обумовлюють формування системи типових оперативно-тактичних завдань, вирішення яких забезпечує ефективне виявлення, попередження, припинення та документування контрабанди культурних цінностей.

8. Розуміючи під типовими слідчими ситуаціями, що виникають під час розслідування контрабанди культурних цінностей, узагальнені наукові моделі найбільш імовірних інформаційних, організаційних і тактичних умов, що складаються на певному етапі досудового розслідування та відображають стан наявних відомостей про обставини кримінального правопорушення, коло причетних осіб, предмет контрабанди, способи його переміщення й приховування, а також визначають особливості діяльності суб'єктів, залучених до здійснення досудового розслідування, систематизовано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування із виокремленням тактичних завдань, версій та напрямів (ситуація 1 - контрабанда культурних цінностей шляхом прихованого переміщення з маскуванням предмета; ситуація 2 - контрабанда культурних цінностей шляхом використання підроблених або незаконно отриманих дозвільних документів; ситуація 3 - контрабанда культурних цінностей з використанням міжнародних поштових та кур'єрських відправлень; ситуація 4 - контрабанда культурних цінностей через дипломатичні або гуманітарні канали прикриття; ситуація 5 - контрабанда культурних цінностей з попереднім незаконним набуттям; ситуація 6 - контрабанда культурних цінностей, незаконно вилучених на тимчасово окупованих територіях України); та подальшого етапу розслідування (ситуація 1 - ситуація мінімальної (пасивної) протидії, ситуація 2 - ситуація активної доказової протидії, ситуація 3 - ситуація протидії розслідуванню контрабанди культурних цінностей з боку ОЗУ).

9. Акцентуючи увагу на важливості налагодженої взаємодії між правоохоронними органами як під час виявлення, запобігання та розслідування контрабанди культурних цінностей, визначено її принципи та уточнено його

сутність як системно організованої, нормативно врегульованої та узгодженої за метою, завданнями, силами й засобами діяльність уповноважених суб'єктів, яка спрямована на своєчасне виявлення, припинення, документування та розслідування незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон, а також на усунення причин і умов, що цьому сприяють.

10. Ефективність розслідування контрабанди культурних цінностей забезпечується системним застосуванням тактико-криміналістичного інструментарію, спрямованого на розкриття складних механізмів діяльності ОЗУ та ідентифікацію культурних цінностей. Ключовими слідчими (розшуковими) діями у цій категорії кримінальних правопорушень є: огляд (предметів, схованок, документів та транспортних засобів із залученням мистецтвознавців і технічних засобів, як-от рентген-сканери), обшук (приміщень і транспортних засобів для виявлення прихованих цінностей, інструментів маскування та електронних доказів), допит (широкого кола осіб – від підозрюваних та корумпованих посадовців до свідків-очевидців і спеціалістів арт-ринку) та пред'явлення для впізнання (осіб та предметів для встановлення зв'язку між вилученим об'єктом і конкретними учасниками схеми). Розслідування залежить від поєднання спеціальних мистецтвознавчих знань та процесуальних дій, що дозволяє не лише зафіксувати факт злочину, а й нейтралізувати весь ланцюг незаконного обігу національного надбання.

11. Протидія контрабанді культурних цінностей прямо корелює з рівнем організованості злочинної діяльності: якщо поодинокі факти зазвичай виявляються засобами митного контролю та моніторингу відкритих ресурсів (OSINT), то системна діяльність транснаціональних ОЗУ потребує розгортання комплексного тактико-криміналістичного інструментарію. Ключовим елементом розслідування організованої контрабанди є застосування негласних слідчих (розшукових) дій (зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, спостереження за

особою, річчю або місцем, контроль за вчиненням злочину), які дозволяють задокументувати повний ланцюг злочину – від джерела походження артефакту до кінцевого іноземного покупця. Важливою умовою успіху є залучення до конфіденційного співробітництва осіб, інтегрованих у професійне середовище (арт-дилерів, експертів, працівників поштових служб), що в поєднанні з координаційною роллю слідчого та мобільністю оперативних підрозділів дозволяє вирішити складні тактичні завдання.

12. Безперервне та системне застосування спеціальних знань під час виявлення та розслідування досліджуваного виду кримінальних правопорушень реалізується через трирівневу модель залучення фахівців. Первинною ланкою є власні спеціальні знання працівників митної служби, що являють собою сукупність професійних навичок і практичного досвіду, які дозволяють на початковому етапі ідентифікувати ознаки культурної цінності об’єктів, виявляти методи їх маскування та розпізнавати поведінкові індикатори правопорушників. На етапі документування вирішальну роль відіграє залучення спеціалістів (мистецтвознавців, археологів, реставраторів), які забезпечують консультативний супровід слідчих дій, надають допомогу у правильній фіксації та попередній ідентифікації вилучених артефактів. Кінцевим етапом формування доказової бази є проведення судових експертиз, серед яких провідне місце посідає мистецтвознавча експертиза, що часто набуває комплексного та ситуаційного характеру та дозволяє не лише підтвердити автентичність і вартість предмета, а й реконструювати механізм злочину (способи пошкодження, маскування або вилучення з фондів), трансформуючи спеціальні знання у процесуальні докази.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Албул С. В., Єгоров С. О., Поляков Є. В., Щурат Т. Г. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб. / за заг. ред. проф. С. В. Албула. Одеса: ОДУВС, 2023. 375 с.

2. Ангеловська О. С. Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. 2021. 21 с.

3. Антонюк О. А. Наукові диспути стосовно сутності типових слідчих ситуацій розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Юридична наука.* 2020. №7 (109). С. 27–33.

4. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв’язків: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 19 с.

5. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв’язків: дис… канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2001. 218 с.

6. Аркуша Л. І. Рівні організованої злочинної діяльності. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 417–419.

7. Аркуша Л. І. Ситуаційна експертиза як спосіб комплексного застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. *Експертне забезпечення розслідування організованої злочинності: міжнародний досвід та національна практика*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 27 листоп. 2025 р.=*Expert Support in the Investigation of Organized Crime: International Experience and National Practice*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Odesa, 27 November 2025) / [орг. комітет: С. Ківалов, М. Аракелян, О. Катарага, Д. Кішко, Д. Колодін, А. Колодіна, Л. Аркуша та ін.] ; Нац. ун-т

Одеськ. юрид. акад. кафедра криміналістики, суд. експертиз та поліграф. ; Нац. центр суд. експерт. при Міністер. юстиц. Республ. Молдова; Одеськ. Наук.-дослідн. ін-т суд. експер. Міністер. юстиції України. Одеса: НУ «ОЮА», 2025. С. 37–40. URL: https://doi.org/10.32837/11300.31306

8. Аркуша Л. І., Черниш Ю. П. Особливості виявлення контрабанди культурних цінностей у сучасних умовах: теоретико-методологічний підхід. *Право і суспільство.* 2025. № 3. Т. 2. С. 650–657. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_2/90.pdf

9. Асейкін Р. В. Посягання на об’єкти культурної спадщини: кримінологічна характеристика та запобігання: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. 2012. 20 с.

10. Бабакін В. М., Борисенко Ю.Д. Напрями отримання оперативно-розшукової інформації оперативними працівниками у протидії злочинам, що вчиняються молоддю в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2024. Вип.86. Ч.5. С. 11–16.

11. Базярук І. М. Кримінологічна характеристика та запобігання контрабанді в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2013. 228 с.

12. Барган С. С. Пізнавальна діяльність слідчого: криміналістичний та процесуальний аспекти: дис. … докт. філософії зі спец. 081 «Право». Кропивницький, 2024. 258 с.

13. Бишевець О. В. Тактико-психологічні засади пред’явлення для впізнання. *Форум права.* 2015. №1. С. 24–31.

14. Біленчук П. Д. Криміналістичне дослідження обвинуваченого: монографія. Київ: УАВС, 1995. 128 с.

15. Бобрик К. Ю. Методика розслідування створення злочинної організації: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 19 с.

16. Бондар А. Р. Типова особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики побоїв і мордувань. *Право і суспільство.* 2018. № 2. Ч. 3. С. 177–181.

17. Бондар О. Ю., Виноградчий В. І. Формування профілів ризику в митній справі. *Київський економічний науковий журнал*. 2023. № 3. С. 14–17.

18. Бондаренко О.О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. … канд. юрид наук: 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

19. Борисенко М. В. Взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами органів Національної поліції під час досудового розслідування: дис. … докт. філософії зі спец. 081 «Право». Київ, 2021. 181 с.

20. Борисова Л.В. Типові слідчі ситуації при розслідуванні розкрадань наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Форум права.* 2011. № 2. С. 97–102.

21. Бриль Роман. На КПП із Європою завозять нові мобільні рентгенівські сканери для перевірок авто – фото. *LIGA.net:* онлайн-медіа. Допис від 2 січня 2025 року. URL: https://biz.liga.net/ua/ekonomika/transport/novosti/na-kpp-iz-yevropoiu-zavoziat-novi-mobilni-renthenivski-skanery-dlia-perevirok-avto-foto

22. Бусол К. І. Становлення та тенденції розвитку міжнародно-правового захисту культурних цінностей: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2015. 19 с.

23. Варцаба В.М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико – психологічні основи): автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. 17 с.

24. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. /Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій та ін. Харків: Право, 2016. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / Г.К. Авдєєва та ін.; гол. редкол. В.Ю. Шепітько; редкол. В.А. Журавель та ін. 2018. 952 с.

25. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.

26. Веліканов С. В. Підходи до типізації слідчих ситуацій. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2011. Вип.21. С. 210–219.

27. Використання інформації, що знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій у кримінальному провадженні: метод. рек. / О.В. Таран, О.М. Брисковська, О.С. Тарасенко, А.А. Вознюк та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 50 с.

28. Вирок Кельменецького районного суду Чернівецької області від 03 листопада 2014 р. Справа № 717/1779/14-к // URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/41199911

29. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 23. 12. 2020 року. Справа № 766/16192/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93916753

30. Виявляти. *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* URL: https://slovnyk.me/dict/vts/%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D0%B2%D0%BB%D1%8F%D1%82%D0%B8#google_vignette

31. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.

32. Воліков Т. А. Типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування кримінальних правопорушень проти власності. *Наукові перспективи.* 2024. № 7(49). С. 981–990.

33. Волошина М. О. Пошук первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами кримінальної поліції. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 9. С. 180–184.

34. Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навчально-методичний посібник Київ: Центр учбової літератури, 2008. 304 с.

35. Гайворонський Є. П. Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2009. 19 с.

36. Герасименко О. М. Дослідження сутності активів спадщини як категорії термінологічного апарату бухгалтерського обліку.*Technology audit and production reserves*. 2016. № 6 (4). С. 4–9.

37. Герелюк Т. Б. Кримінально-правова характеристика умисного незаконного знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини за законодавством України та країн Східної Європи: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 205 с.

38. Говоруха В. І., Степанов В. А. Зняття інформації з електронних інформаційних систем як різновид негласних слідчих (розшукових) дій. *Інформація і право.* 2020. № 3 (34). С. 69–74.

39. Головко М. Б. Організаційно-правові та психологічні засади вдосконалення взаємодії працівників оперативних підрозділів та слідчих: дис. … канд. юрид. наук: 19.00.06. Київ, 2012. 219 с.

40. Головко М. Б., Пророченко В. В. Особливості співвідношення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 290–293. URL: http://lsej.org.ua/5_2019/71.pdf

41. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України.* 2007. № 2 (9). С. 22–34.

42. Гресь Ю. О. Використання можливостей профайлінгу у сфері митного та прикордонного контролю у протидії контрабанді. *Академічні візії.* 2026. Вип. 51. С. 1–9. URL: https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/2806/2650

43. Гула Л. Ф. Організаційно-правові та тактичні основи діяльності підрозділів ОВС у протидії злочинам, що вчиняються організованими злочинними групами: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ: НАВСУ, 2014. 37 с.

44. Гуляков К. В. Кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення,

руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 255 с.

45. Гусєва В.О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник Луганського держаного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка.* 2021. № 3 (95). С. 256–267. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c73acd9d-f471-4de0-a8c7-e39078ee74c9/content

46. Дактилоскопічна експертиза. *Житомирський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України*: офіційний вебсайт. URL: https://www.ndekc.zhitomir.ua/daktiloskopichna-ekspertiza

47. Дараган В. В. Особливості прогнозування підрозділами департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України змін криміногенної обстановки у сфері публічних закупівель. *Науковий вісник ДДУВС.* 2021. Спеціальний випуск № 2. С. 235–241.

48. Дібіков О. О. Судова мистецтвознавча експертиза. *Молодий вчений.* 2024. №. 6 (130). С. 25–31. URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6223/6086

49. Докучаєва В. Ю. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони культурної спадщини: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 19 с.

50. Допілка В. О. Теоретико-правові засади кваліфікації контрабанди: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2011. 21 с.

51. Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

52. Ємченко І. В. Профайлінг як метод митного контролю. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Технічні науки.* 2018. Вип. 21. С. 106–110.

53. Жуков А. А. Діяльність з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №5. С. 799–808. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/313173

54. Журавель В. А. Слідча ситуація. *Велика українська юридична енциклопедія:* у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Ше-пітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2018. С. 743–744.

55. Заверховський О. В. Криміналістична характеристика контрабанди та її значення для правозастосовчої діяльності: автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2020. 20 с.

56. Зверховська В. Ф. Види культурних цінностей за цивільним законодавством України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 212 с.

57. Інформація про дії у разі виявлення викрадених або втрачених культурних цінностей. *Міністерство культури та стратегічних комунікацій України:* офіційний вебсайт. URL: https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/vykradeni-ta-vtracheni-kulturni-tsinnosti/

58. Ісагова Н. М. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, та алгоритм їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. №3–4. С. 280–292.

59. Капустник В. В. Складові компоненти тактики проведення оперативно-розшукових заходів, які потребують рішення прокурора. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листопада 2020 р.). Харків, 2020. С. 124–126.

60. Касаєва К. Д. Актуальні проблеми проведення негласних (розшукових) дій, передбачених статтями 270, 260 Кримінально процесуального кодексу України. *Актуальні питання оперативно-розшукової протидії злочинам*: матер. наук.-практ. семі-нару. (м. Дніпро, 25 травня 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2017. С. 103–105.

61. Каткова Т. Г. Особливості розслідування злочинів, пов’язаних із посяганнями на культурну спадщину: практичний посібник. Харків: Право, 2011. 240 с.

62. Качковський М. С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного введення в обіг на ринку України небезпечної продукції. *Митна справа.* 2014. №5 (95). Ч.2. Кн.1. С. 90–96.

63. Качмар В. Я. Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні в умовах захисту світової культурної спадщини: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2021. 207 с.

64. Коваленко О. В. Облік та контроль культурних цінностей в Україні: автореф. дис. … канд. екон. наук: 08.00.09. Київ, 2015. 20 с.

65. Коваль Д. О. Міжнародно-правовий захист культурних цінностей у зв’язку зі збройним конфліктом: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2014. 20 с.

66. Ковальов В.В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України: автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.

67. Ковальова О. В. Протидія злочинам, пов’язаним із несанкціонованим втручанням у державні реєстри: науково-практичні рекомендації. Київ: ВД Дакор, 2022. 164 с.

68. Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики під час розгляду кримінальних справ у суді: монограф. Львів: Тріада плюс, 2009. 448 с.

69. Комар Ю. М. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судово-експертної діяльності*: матеріали VIII Міжвідомчої конференції (м. Київ, 27 листопада 2019 року). Київ, 2019. С. 213–216.

70. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 трав. 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 995_157

71. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини: міжнар. док. від 17 жовтня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_d69

72. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст.54.

73. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика: навчальний посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.

74. Корольов В. О. Застосування профайлінгу на державному кордоні України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №3. С. 327–330.

75. Кот С. І. «Культурні цінності»: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури. *Праці Центру пам'яткознавства.* 2011. Вип. 20. С. 21–22.

76. Кофанова О. С. Теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 229 с.

77. Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 284–286.

78. Кравченко О. О. Кримінально-правова характеристика контрабанди (ст. 201 КК України): автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. 2010. 20 с.

79. Криміналістика: питання і відповіді. Навч. посіб. / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 280 с.

80. Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

81. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алєксєєв та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

82. Криміналістика: підручник / За ред. В. В. Тіщенка. доповн. вид. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 556 с.

83. Криміналістика: підручник: у 2 т. / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. Т.2. 328 с.

84. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції, 2022 рік: монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 388 с.

85. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text

86. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.

87. Кувшинков Д. О. Правові засади участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. №1. С. 616–621. URL: https://www.lsej.org.ua/1_2024/149.pdf

88. Кудерська Н. І. Адміністративно-правове регулювання охорони та збереження матеріальної культурної спадщини в Україні: теорія і практика: монографія. Київ: НАКККіМ, 2013. 447 с.

89. Кудінов С. С., Шехавцов Р. М., Дроздов О. М., Гриненко С. О. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навчально-практичний посібник. Харків: «Оберіг», 2013. 344 с.

90. Культура. *Політологічний енциклопедичний словник*. Київ, 1997. 179 с.

91. Лісніченко Д. В. Особливості вилучення за допомого технічних засобів, інформації з мобільних терміналів зв’язку (смартфонів) під час кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 1. С. 120–125.

92. Лукашевич В. Г., Луценко Т. Ю. Місце і роль захисника під час пред'явлення особи чи предметів для впізнання. *Криміналістичний вісник.* 2006. №2(6). С 18–25.

93. Львівський суд конфіскував контрабандні ікони XVIII-XIX ст. на користь держави. *AXID.NET:* вебсайт. Допис від 30 листопада 2020. URL: https://zaxid.net/lvivskiy_sud_konfiskuvav_kontrabandni_ikoni_xviii_xix_st_na_korist_derzhavi_n1511327

94. Макаренко С. І. Дізнання в міліції та в митних органах: навчальний посібник. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2003. 452 с.

95. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 272 с.

96. Мельничук О. І. Статус всесвітньої культурної та природної спадщини людства в міжнародному праві: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2006. 221 с.

97. Мистецтвознавча експертиза. *Запорізький науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України*: офіційний вебсайт. URL: https://www.ndekc.zp.ua/p/40-poslugy/index8.html

98. Мистецтвознавча експертиза. *Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України*: офіційний вебсайт. URL: https://kndise.gov.ua/expertise/examinations-of-works-of-arts

99. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4495–17

100. Митний тариф України (Групи 50–97): Додаток до Закону України «Про Митний тариф України» від 19 жовтня 2022 року № 2697-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697б-20#top

101. Мірковець О. М. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування розбоїв, вчинених організованою групою. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. №8. С. 572–575. URL: http://lsej.org.ua/8_2020/145.pdf

102. Мішустін В.В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2024. № 1. С. 13–20.

103. Міщенко М.О. Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 223 с.

104. Мовчан А.В. Поняття та сутність аналітичної розвідки як особливої форми інформаційно-аналітичної роботи в ОРД. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2012. Випуск 3. С. 443–450.

105. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / За редакцією С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса: Фенікс, 2020 924 с.

106. Нетяга В. В. Контрабанда в Україні: кримінально-правова та кримінологічна характеристика: дис. … докт. філософії зі спец. 081 «Право». Ірпінь, 2023. 254 с.

107. Німеччина поверне Україні Поцілунок Іуди. *OBOZ.UA:* онлайн медіа. Допис від 30 серпня 2010 року. URL: https://www.obozrevatel.com/ukr/culture/61540-nimechchina-poverne-ukraini-potsilunok-iudi.htm

108. Одайник Б. М. Кримінальна відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам’яток – об’єктів культурної спадщини: автореф. дис…. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 19 с.

109. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Загальна частина: підручник / кол. авт.: Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв та ін. ; за ред. Л. В. Бородича. Луганськ: РВВ ЛІВС, 1999. Т. 1. 390 с.

110. Основи оперативно-розшукової] діяльності: термінологічний словник / уклад. С. В. Албул. Одеса: Астропринт, 2017. 132 с.

111. Павленко С. О. Оперативно-тактичне прогнозування як основа прийняття оперативно-тактичних рішень в оперативно-розшуковій діяльності:

сутність та зміст. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2021. №2 (42). С. 130–146.

112. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 624 с.

113. Павленко С. О. Поняття та класифікація оперативно-тактичних рішень у теорії оперативно-розшукової діяльності. *Проблеми законності.* 2020. Вип. 150. С. 216–232.

114. Парагайло В. О. Адміністративно-правове регулювання порядку вивезення, ввезення та повернення в Україну культурних цінностей: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 222 с.

115. Патик А. А. Взаємодія слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті та розслідуванні майнових злочинів: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 17 с.

116. Петросян В. Г. Криміналістичне та оперативно-розшукове забезпечення виявлення злочинів, вчинених суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності: дис….канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2012. 221 с.

117. Пивовар І. В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про культурну спадщину України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 19 с.

118. Підпалий В. В., Кислий А. М. Типові слідчі ситуації розслідування крадіжок в умовах великого міста. *Юридична наука.* 2020. №2 (104). С. 403–410.

119. Погорецький М. А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі: монографія. Київ: РВВ НА СБУ, 2004. 336 с.

120. Подобний О. О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика: навч.-метод. посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с.

121. Постанова Верховного Суду України від 28 вересня 2022 року. Справа № 225/373/21. Провадження № 51–227км22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106558702

122. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 14 листопада 2018 року у справі № 484/1134/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77968934

123. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 3 червня 2005 № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700–05#Text

124. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 р. № 1068-XIV/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1068–14

125. Про Державну митну службу України: Указ Президента України від 29 листопада 1996 року №1145/96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145/96#Text

126. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 року № 1089-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089–20#Text

127. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#top.

128. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900–12#Text

129. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міноборони України від 23.03.2017 р. № 164 Закону України/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0704–17

130. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних

рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98#

131. Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення державної експертизи культурних цінностей: Наказ Міністерства культури України від 15 листопада 2019 року № 877. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0877734–19#top

132. Про затвердження Порядку дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо установлення режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю за його додержанням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон: Наказ Адміністрація державної прикордонної служби України №627 від 29 серпня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1117–11/ed20111014/find/sp:dark?text=%C2%E7%E0%BA%EC%EE%E4%B3%FF#Text

133. Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю: Наказ Міністерства фінансів України від 31.07.2015 № 684. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021–15#Text.

134. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2778–17.

135. Про митний тариф: Закон України від 19 вересня 2013 р. № 584-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584–18

136. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 року № 249/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр#top

137. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135–12#Text

138. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038–12#top

139. Проблеми адаптації законодавства України у сфері протидії злочинності до законодавства Європейського Союзу: монографія / О. Ю. Шостко, О. В. Сердюк, О. М. Овчаренко та ін.; за заг. ред. О. Ю. Шостко. Київ: Ред. журн. «Право України»; Харків: Право, 2013. 256 с.

140. Прокуратура повернула державі найбільшу колекцію археологічних цінностей. *Юридична практика:* вебсайт. Допис від 2 грудня 2025 року. URL: https://pravo.ua/naibilshu-kolektsiiu-arkheolohichnykh-tsinnostei-peredaly-derzhavil/?fbclid=IwY2xjawOurjRleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFCdU9PaXNQNWM1cUEwSU1Ec3J0YwZhcHBfaWQQMjIyMDM5MTc4ODIwMDg5MgABHmTHUgQr-9I6TuuoQHxPmpZdd71Ht9Y1gbF_crgsFawnAD9ZzP0WtA9EhfSc_aem_EQvUHz-ts-JpLkOQ_Smqng

141. Профайлінг в дії: після навчань закарпатські митники викривають різні порушення на кордоні. *ПроЗахід:* вебсайт інтернет-видання. Допис від 5 квітня 2024 року. URL: https://prozahid.com/profajlinh-v-dii-pislia-navchan-zakarpatski-mytnyky-vykryvaiut-rizni-porushennia-na-kordoni/

142. Проценко А. М. Експертні ситуації під час судового кримінального провадження. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування:* тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 140–141.

143. Птуха С. С. Правові аспекти діяльності Ради Європи у сфері охорони та використання культурної спадщини: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2012. 200 с.

144. Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика: підруч. для юрид. вузів і ф-тів / Л. Ю. Ароцкер, О. Н. Колесніченко, Г. А. Матусовський, В. П. Колмаков та ін.; за ред. В. П. Колмакова. Київ: Вищ. шк., 1973. 296 с.

145. Рекомендації про охорону рухомих культурних цінностей: міжнар. док. від 28 листопада 1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_727.

146. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. 624 с.

147. Сабанюк Т. Р. Організація взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами під час виявлення та розслідування умисних вбивств: дис. … докт. філософії зі спец. 081 «Право». Львів, 2024. 232 с.

148. Самойленко О. А. Типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування злочинів, скоєних у кіберпросторі. *Актуальні проблеми держави і права.* 2019. Вип.82. С. 188–194.

149. Самойленко О. А. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* 2019. Т. 23. С. 121–128.

150. Серафимов О. М. «Території бойових дій» та їх значення для криміналістичної науки. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 4. С. 812–814. DOI https://doi.org/10.32782/2524–0374/2024–4/197

151. Сергєєва Д. Б. Поняття та види негласних слідчих (розшукових) дій за новим КПК України. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2013 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 227–230. URL: https://rm.coe.int/1680098ea1

152. Сергєєва Д. Б., Старенький О. С. Слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх: до визначення поняття. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 1. С. 81–89.

153. Сімакова С. І., Малишко І. В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. №8. С. 521–525. URL: https://lsej.org.ua/8_2022/118.pdf

154. Сорока С. А. Особливості виявлення та проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування контрабанди наркотичних

засобів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2014. № 801. С. 212–217.

155. Статут Міжурядового комітету зі сприяння поверненню культурних цінностей країнам їх походження або їх реституції в разі незаконного привласнення: Міжнародний документ від 24.10.1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_768

156. Степанов В. А., Челпан Ю. В. Поняття та ознаки законного спостереження за особою, річчю або місцем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. № 88. Т.3. С. 335–341.

157. Степанюк Р. Л. Типізація слідчих ситуацій у методиці розслідування воєнних та пов'язаних із війною кримінальних правопорушень. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама:* зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 581–583.

158. Степанюк Р.Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і безпека.* 2013. №3 (50). С. 110–115.

159. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року, затверджена Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text

160. Судова почеркознавча експертиза. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України: офіційний вебсайт. URL: https://kndise.gov.ua/expertise/handwriting-examination

161. Тагієв С. Р., Пузирьов М. С., Івашко С. В. Негласні слідчі (розшукові) дії в умовах війни: окремі теоретичні та практичні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 1. С. 454–459. URL: http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/81.pdf

162. Тарасенко О. С. Типові слідчі ситуації подальшого етапу досудового розслідування незаконного зайняття рибним промислом. *Право і суспільство.* 2024. №1. Т.2. С. 452–456.

163. Тарасенко Ю. М. Особливості детермінації злочинів внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Правові новели.* 2018. Вип. 5. С. 130–135.

164. Тарасенко Ю. М. Щодо впливу внутрішньо переміщених осіб на стан злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2016. Вип. 31. С. 265–273.

165. Тертишник В. М. Коментар до Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 16-е, доп. і перероб. Київ: Правова Єдність, 2020. 1070 с.

166. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.

167. Тіщенко В. В., Бєлік Л. С. Слідча ситуація у теорії криміналістики і практиці розслідування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2025. Вип. 90. Ч. 4. С 348–354. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/52–2.pdf

168. Тулінов В. С. Арешт, огляд та виїмка кореспонденції у кримінальному провадженні: процесуальні аспекти та практичне значення. *Взаємодія органів сектору безпеки, оборони та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням*: збірник матеріалів ІІ Всеукраїнського круглого столу (м. Кропивницький, 27 березня 2025 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2025. С. 225–227.

169. Тулянцева І. В. Правове регулювання переміщення культурних цінностей через митний кордон України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. 20 с.

170. У Франції викрадена картина Е. Дега. *РБК-Україна*: вебсайт інформаційного агенства. Допис від 32 грудня 2009 року. URL: https://daily.rbc.ua/ukr/show/vo_frantsii_pohishchena_kartina_e_dega31122009

171. Удовенко Ж. В. Криміналістика: конспект лекцій / за заг. ред. В І. Галагана. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 320 с.

172. Ухвала апеляційного суду Чернівецької області від 13 жовтня 2014 р. Справа № 715/2559/13-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/40887951 .

173. Фещенко Л. О. Взаємодія органів внутрішніх справ з державною податковою службою у здійсненні правоохоронної діяльності: дис… канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 217 с.

174. Фролов О. П. Спеціаліст як суб'єкт обшуку у формі спеціальної операції. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2019. № 4 (66). С. 169–173.

175. Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 235 с.

176. Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей: автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.

177. Фурман Я. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей. *Актуальні проблеми держави і права.* 2013. Вип. 70. С. 364–369.

178. Халілев Р. А. Оперативно-розшукове прогнозування у сфері протидії злочинності на ґрунті етно-конфесійних відносин. *Форум права.* 2010. № 4. С. 900–904.

179. Хараберюш О. І. Криміналістична характеристика злочинів та її значення для оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді. *Вісник Донецького національного університету*. 2013. № 2. С. 322–326.

180. Хараберюш О. І. Оперативно-розшукове забезпечення протидії контрабанді в Україні: автореф. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2016. 36 с.

181. Хижняк Є. С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів щодо малолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2012. №.4. С. 197–199.

182. Цехан Д. М. Оперативно-розшукова протидія злочинності у місцях позбавлення волі: монографія. Одеса: Юридична література, 2021. 296 с.

183. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435–15.

184. Цилюрик І. І. Негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 8. С. 271–274.

185. Цюприк І. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування терористичних актів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2016. № 3 (100). С. 107–116.

186. Черниш Ю. П. Види та класифікація культурних цінностей як предмету контрабанди. *Право і суспільство: науковий журнал*. 2024. № 6. С. 346–353. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/6_2024/52.pdf

187. Черниш Ю. П. Комплексний підхід до розуміння сутності культурних цінностей у контексті криміналістичного забезпечення розслідування контрабанди. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 4. С. 628–631. URL: http://lsej.org.ua/4_2025/154.pdf

188. Черниш Ю. П. Культурні цінності як засіб розрахунку у злочинному середовищі. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в період воєнного стану:* Міжнар. Наук.-практ. конф.; Науково-дослідний інститут публічного права, 17 травня 2024 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 360–362.

189. Черниш Ю. П. Психолого-криміналістичний портрет (профіль) контрабандиста культурних цінностей. *Правові новели: науковий юридичний журнал.* 2025. № 25. С. 418–425. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/25_2025/55.pdf

190. Черниш Ю. П. Типологія організованих злочинних угруповань у сфері контрабанди культурних цінностей. *Правові новели: науковий юридичний журнал.* 2024. № 24. С. 324–329. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/24_2024/45.pdf

191. Черняк А. М. Виявлення та розслідування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 3. С. 143–148.

192. Чорноус Ю. М., Власенко С. О. Особливості тактики допиту у процесі розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом. *Юридична психологія.* 2022. №1 (30). С. 74–79. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/1506/1500

193. Шапар В. Б Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с

194. Шаповалов О.О. Виявлення ознак злочинів у процесі досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2017. № 1 (13). С. 99–107.

195. Шаповалов О.О. Поняття та сутність оперативного пошуку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2017. № 2. С. 149–159.

196. Шевченко А. С. Розслідування хуліганства, вчиненого під час виборчого процесу в Україні: дис….канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 230 с.

197. Шевченко В. М. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як оперативно-розшуковий захід, який проводиться при розслідуванні та розкритті корупційних діянь в органах судової влади України. *Часопис Київського університету права.* 2013. № 3. С. 336–339.

198. Шевчук В. М. Методика розслідування контрабанди: проблеми теорії та практики. Харків: Гриф, 2003. 280 с.

199. Шевчук В. М. Основи методики розслідування контрабанди: навч. посібник. Харків: Нац. юрид. академія України, 2001. 49 с.

200. Шевчук В. М. Особливості допиту підозрюваного при розслідуванні контрабанди. Криміналістика: традиції, новації, перспективи: добірка наук. пр. / упоряд. Н. А. Чмутова. Харків: Право, 2020. С. 718–724.

201. Шевчук В. М. Особливості призначення та проведення судових експертиз при розслідуванні контрабанди. *Митна справа.* 2006. №6 (48). С. 12– 19.

202. Шевчук В. М. Проблеми методики розслідування контрабанди: автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1998. 18 с.

203. Шевчук В. М. Проблеми методики розслідування контрабанди: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1998. 209 с.

204. Шевчук В. М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2014. №1. С. 146–150. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17277/1/Shevchuk_146–150.pdf

205. Шендрик А. В. Контрабанда – загроза економічній безпеці держави. *Шляхи розвитку оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. на базі Харк. нац. ун-ту внутр. справ (28 листопада 2009 р.). Харків, 2009. С. 229 – 236.

206. Шепітько В Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза.* 2014. № 1. С. 11–18.

207. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика. Системно-структурний аналіз: моногр. / Нац. юрид. акад. України ім Я. Мудрого. Харків: Харків юрид., 2007. 431 с.

208. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія: підручник. 4-те видання, перероблене і доповнене. Харків: Право, 2025. 280 с.

209. Шимоня І. В. Контрабанда культурних цінностей в Україні: поняття, проблемні аспекти та шляхи вирішення. *Закарпатський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України*: офіційний вебсайт. Публікація від 25 червня 2018 року. URL: https://ndekc-zakarpattya.org/science/754.

210. Шинкаренко І. Р., Шинкаренко І. О. , Кириченко О. В. Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності та здійснення негласних слідчих (розшукових) дій (структурно-логічні схеми): навчальний посібник. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2015. 320 с.

211. Шинкаренко І. Р., Шинкаренко І. О., Кириченко О. В. Правові та організаційні основи здійснення оперативно-розшукових заходів та негласних

слідчих (розшукових) дій (структурно-логічні схеми) підрозділами кримінальної поліції: навчальний посібник. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2016. 224 с.

212. Шульга В. О. Правове регулювання захисту культурних цінностей в праві Європейського Союзу: дис. … докт. філософії зі спец. 293 «Міжнародне право». Харків, 2023. 201 с.

213. Юрченко А. М. Процесуальне забезпечення взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час кримінального провадження: дис… канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 196 с.

214. Юрченко О. В. Нормативно-правові засади використання несправжніх імітаційних засобів під час проведення ОРЗ та НСРД. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: тези доп. Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Харків, 30 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків, 2018. С. 218–221.

215. Як помітити приховану зброю та «діагностувати» правопорушника на кордоні? *Новини Закарпаття*: інформаційний портал. Допис від 30 березня 2024 року. URL: https://transkarpatia.net/transcarpathia/nadzvychaine/177259-jak-pomititi-prihovanu-zbroju-ta-diagnostuvati-pravoporushnika-na-kordoni.html

216. Якимлюк Ілона. На Одещині жінка намагалася перевезти через кордон старовинні монети. *Суспільне Мовлення*: вебсайт інформаційного інтернет-видання. Допис від 10 травня 2023 року. URL: https://suspilne.media/odesa/1277158-eksmer-odesi-gennadij-truhanov-zaaviv-so-gotovij-mobilizuvatisa-do-zsu/

217. Янковий М. О. До питання про поняття та зміст тактичного ризику. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2014. № 2. С. 167-170.

218. Arkusha L. I., Torbas O. O., Zavtur V. A., Melnychuk T. V., Serebro M. V., Chernysh Y. P. Adaptation of Ukrainian legislation to international standards regarding the combat of organized crime. *Lex Humana.* 2023. v. 15, n. 1. P.383–400. URL: https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2455/3429

219. Blood Antiquities. *The Devil is in Demand*: web-site. EU AML/CFT Global Facility. Published in March, 2, 2021. URL: https://www.global-amlcft.eu/blood-antiquities-the-devil-is-in-the-demand/

220. Google Labs. NotebookLM: інтелектуальний інструмент візуалізації та аналізу даних. 2026. URL: https://notebooklm.google.com/

221. Hobby Lobby: Christian firm's artefact smuggling case settled. BBC: web-site. Published in July, 6, 2017. URL: https://www.bbc.com/news/world-us-canada-40516932

222. More than 56 400 cultural goods seized and 67 arrested. *Interpol:* web-site. Published in May, 11, 2021. URL: https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2021/More-than-56-400-cultural-goods-seized-and-67-arrested

223. The Art of Laundering Money Through Antiquities. *Sayari:* web-site. Published in November, 1, 2023. URL: https://sayari.com/resources/the-art-of-laundering-money-through-antiquities/

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Arkusha L. I., Torbas O. O., Zavtur V. A., Melnychuk T. V., Serebro M. V., Chernysh Y. P. Adaptation of Ukrainian legislation to international standards regarding the combat of organized crime. *Lex Humana.* 2023. v. 15, n. 1. P.383–400. URL: https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2455/3429

2. Черниш Ю. П. Типологія організованих злочинних угруповань у сфері контрабанди культурних цінностей. *Правові новели: науковий юридичний журнал.* 2024. № 24. С. 324– 329. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/24_2024/45.pdf DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.43

3. Черниш Ю. П. Види та класифікація культурних цінностей як предмету контрабанди. *Право і суспільство: науковий журнал*. 2024. № 6. С. 346–353. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/6_2024/52.pdf DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.6.50

4. Черниш Ю. П. Комплексний підхід до розуміння сутності культурних цінностей у контексті криміналістичного забезпечення розслідування контрабанди. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 4. С. 628– 631. URL: http://lsej.org.ua/4_2025/154.pdf DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/152

5. Аркуша Л. І., Черниш Ю. П. Особливості виявлення контрабанди культурних цінностей у сучасних умовах: теоретико-методологічний підхід. *Право і суспільство.* 2025. № 3. Т. 2. С. 650–657. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_2/90.pdf DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.88

6. Черниш Ю. П. Психолого-криміналістичний портрет (профіль) контрабандиста культурних цінностей. *Правові новели: науковий юридичний журнал.* 2025. № 25. С. 418– 425. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/25_2025/55.pdf DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.53

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Черниш Ю.П. Предмет злочинного посягання при контрабанді культурних цінностей. *«30 років Закону України «Про судову експертизу»»: сучасний стан та перспективи вдосконалення*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 лютого 2024 року) / відп. ред. А.І. Черемнова. Одеса: Видавництво «Юридика». 2024. С. 303–306.

8. Черниш Ю.П. Деякі особливості дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів:* матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 квітня 2024 року) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2024. С. 553–554.

9. Черниш Ю. П. Культурні цінності як засіб розрахунку у злочинному середовищі. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в період воєнного стану:* матеріали Міжнар. Наук.-практ. конф.; Науково-дослідний інститут публічного права (м. Львів, м. Торунь, 17 травня 2024 року). Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 360–362.

10. Черниш Ю.П. Класифікація культурних цінностей: криміналістичний аспект. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час.:* матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 травня 2025 року) : у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2025. Т. 1. С.735–738.

11. Черниш Ю.П. Особливості взаємодії слідчого зі спеціалістами та експертами під час розслідування контрабанди культурних цінностей. *Судова експертиза: європейська інтеграція та цифрова трансформація:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, м. Кишинів, м. Київ, м. Одеса, 5 листопада 2025 року): тези доповідей. Львів : Видавництво «Растр 7», 2025. С.463–465.

12. Черниш Ю.П. Особливості використання консультацій спеціаліста під час розслідування контрабанди культурних цінностей. *Експертне забезпечення розслідування організованої злочинності: міжнародний досвід та національна практика:* збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27 листоп. 2025 р.) / [орг. комітет: С. Ківалов, М. Аракелян, О. Катарага, Д. Кішко, Д. Колодін, А. Колодіна, Л. Аркуша та ін.]; Нац. ун-т Одеськ. юрид. акад. кафедра криміналістики, суд. експертиз та поліграф.; Нац. центр суд. експерт. при Міністер. юстиц. Респуб. Молдова; Одеськ. Наук.-дослідн. ін-т суд. експер. Міністер. юстиції України. Одеса: НУ «ОЮА», 2025. С. 251–255.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Положення, висновки та рекомендації, викладені в дисертації, доповідалися на: міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 року) – особиста участь; міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку юридичної науки в період воєнного стану» (Львів – Торунь, 17 травня 2024 року) – заочна участь; всеукраїнській науково-практичній конференції «30 років Закону України «Про судову експертизу»: сучасний стан та перспективи вдосконалення» (м. Одеса, 15 лютого 2024 року) – особиста участь; міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час» (м. Одеса, 16 травня 2025 року) – особиста участь; міжнародній науково-практичній конференції «Судова експертиза: європейська інтеграція та цифрова трансформація» (м. Львів, м. Кишинів, м. Київ, м. Одеса, 5 листопада 2025 року) – особиста участь; міжнародній науково-практичній конференції «Експертне забезпечення розслідування організованої злочинності: міжнародний досвід та національна практика» (м. Одеса, 27 листопада 2025 року) – особиста участь.

Додаток Б

АНАЛІЗ МАТЕРІАЛІВ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЩОДО КОНТРАБАНДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

(200 судових вироків, ухвалених в період з 2021 по 2025 р.р.)

№	Показник аналізу		Кількість	% від загальної кількості
1	Стать особи	чоловік	124	62%
		жінка	76	38%
2	Вік	до 25	12	6 %
		25-35	48	24%
		36-45	74	37%
		46-60	52	26%
		старше 60	14	7%
3	Громадянство	громадянин України	178	89%
		іноземний громадянин	18	9%
		подвійне громадянство	4	2%
		не встановлено	-	
4	Соціальний статус	самозайнята особа / ФОП	64	32%
		працівник приватної компанії	36	18%
		студент	8	4%
		безробітний	72	36%
		працівник міжнародної компанії	-	
		дипломат або інший державний службовець	-	

		волонтер або представник благодійної організації (фонду)	-	
		інше (колекціонери, пенсіонери, та ін.)	20	10%
5	Освіта	середня	-	-
		середня спеціальна	62	31%
		вища освіта	132	66%
		не встановлено	6	3%
6	Наявність судимостей	раніше не судимий	182	91%
		має попередні судимості	18	9%
7	Кількість осіб, причетних до вчинення контрабанди	особа діяла самостійно	142	71%
		діяла група осіб у складі до 3 осіб	36	18%
		діяла група осіб у складі 4-6 осіб/злочинна організація	12	6%
		не встановлено інших причетних осіб та їх кількість	10	5%
8	Спосіб здійснення контрабанди	самостійне перевезення через кордон у зоні митного контролю	100	50%
		пересилання у поштових або кур'єрських відправленнях	47	23,5%
		перевезення поза зоною митного контролю	15	7,5%
		перевезення через кордон у зоні митного контролю або надання посилок для здійснення поштових чи кур'єрських відправлень із	62	31%

		залученням третіх необізнаних осіб		
		інше	2	1%
9	Характер перевезення	у ручній поклажі/у багажі	121	60,5%
		у транспортному засобі	26	13%
		у одязі чи на тілі особи	6	3%
		у поштовому відправленні	47	23,5%
10	Тип пункту пропуску	автомобільний	123	61,5%
		залізничний/авіа	28	14%
		поштові митні пости (міжнародні відправлення)	47	23,5%
		поза пунктом пропуску	2	1%
11	Напрямок переміщення	з України	184	92%
		в Україну	12	6%
		транзитом	4	2%
12	Категорія культурних цінностей	картини та інші мальовані твори мистецтва	12	6%
		археологічні предмети	44	22%
		антикваріат	24	12%
		нумізматичні колекції	82	41%
		предмети релігійного культу	38	19%
13	Кількість предметів	1–5	124	62%
		6–10	42	21%
		від 10 до 100	32	16%
		понад 100	2	1%

14	Характер маскування предметів та факту контрабанди	недекларування та перевезення як особистих речей	88	44%
		маскування під сімейні реліквії	-	-
		приховування у багажі серед особистих речей	54	27%
		шляхом технічної деформації зовнішнього вигляду культурних цінностей	-	-
		використання підроблених документів	11	5,5%
		маскування у поштових відправлення	47	23,5%
15	Спосіб викриття правопорушення	під час здійснення митних формальностей (огляду речей, особистого огляду особи, сканування багажу, перевірки документів, огляду та сканування поштових відправлень)	152	76%
		за оперативної інформацією	42	21%
		інше	6	3%
16	Слідчі (розшукові) дії, які проводилися (можливо декілька відповідей)	огляд (речей, документів, місця)	200	100%
		допит	200	100%
		обшук	168	84%
		експертизи	200	100%
		слідчий експеримент	-	-

		пред’явлення для впізнання	-	-
17	Негласні слідчі розшукові) дії, які проводилися	аудіо-, відеоконтроль особи	2	1%
		арешт, огляд і виїмка кореспонденції	6	3%
		зняття інформації з електронних комунікаційних мереж	32	16%
		зняття інформації з електронних інформаційних систем	32	16%
		обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи	2	1%
		спостереження за особою, річчю або місцем	2	1%
		контроль за вчиненням злочину	44	22%
		не проводилися	156	78%

Додаток В*

* Для вироблення додатку було використано можливості платформи NotebookLM. URL: https://notebooklm.google.com/

Схема В. Інституційне та документальне прикриття

Документальна реальність

- Дипломатичні вантажі: Зловживання Віденською конвенцією (дипломатичний багаж не підлягає відкритому огляду).
- Гуманітарна допомога: Використання статусу благодійних фондів.
- Міжнародні виставки: Фіктивний культурний обмін.

РЕАЛЬНИЙ КЕЙС: Судова справа у Львові.
Спроба перевезення унікальної ікони XIX століття.

Спеціальний імунітет

Фактична реальність

- Незаконне вивезення унікальних творів мистецтва
- Використання посадових осіб організацій (часто у змові або «втемну»).

Організатор використав дипломатичний канал, оформивши твір мистецтва як частину «особистої колекції співробітника міжнародної організації», щоб уникнути митного огляду.

NotebookLM

Схема Г: Транзит з тимчасово окупованих територій (ТОТ)

1. Воєнне мародерство: Примусове вилучення артефактів окупаційними адміністраціями; розграбування музеїв та культових споруд.
2. Знищення обліку: Знищення реєстрів, що унеможливлює створення первинної «слідової картини».
3. Транзитний коридор: Вивезення на територію РФ з інтеграцією у європейські канали.
4. Культурний геноцид: Дії кваліфікуються як воєнний злочин за нормами МГП.

Правоохоронці не мають доступу до місця первинного посягання (неможливість огляду місця події), що вимагає залучення методів цифрового розшуку та супутникового моніторингу.

NotebookLM

Схема Д: Модульна логістика на прикладі «Поцілунку Іуди»
1. ЗАМОВЛЕННЯ
Іноземний колекціонер через посередника формує попит на полотно Караваджо.
2. КРАДІЖКА (ІНСАЙДЕР)
Вилучення картини з музею за допомогою особи, що мала доступ до фондів.
3. МАСКУВАННЯ
Картина у сховку. Експерт створює фальшивий висновок, класифікуючи її як «подарунок релігійного змісту».
4. ПЕРЕТИН КОРДОНУ
Фізичне переміщення кур'єром за фіктивними документами під прикриттям корумпованого митника.
5. ЛЕГАЛІЗАЦІЯ
Передача замовнику та інтеграція в приватну тіньову колекцію.
КЛЮЧОВИЙ ВИСНОВОК: Високий рівень компартменталізації (ізоляції). Якщо кур'єра затримують на кордоні (Етап 4), Організатор та Замовник (Етапи 1, 5) залишаються в повній тіні.
NotebookLM

Додаток Г

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»
професор

Олег ТОДОЩАК

«3» лютого 2026 р.

АКТ
впровадження в освітній процес
Національного університету «Одеська юридична академія»
результатів дисертаційного дослідження

«3» лютого 2026 року м. Одеса

Черниша Юрія Петровича
«Виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей»
на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі:

1) начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія» Кузнецової Л.В.

2) завідувача кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, професора Торбаса О.О.

3) в.о. завідувача кафедри оперативно-розшукової та поліцейської діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, професора Цехана Д.М.

4) доцента кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, доцента Гресь Ю.О.

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто матеріали дисертаційного дослідження здобувача ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» НУ «ОЮА» Черниша Юрія Петровича на тему: «Виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей», які, зокрема, відображені у наукових публікаціях:

1. Arkusha Larysa, Torbas Oleksandr, Zavtur Viktor, Melnychuk Tetiana, Serebro Mykhailo, Chernysh Yurii. ADAPTATION OF UKRAINIAN LEGISLATION TO INTERNATIONAL STANDARDS REGARDING THE COMBAT OF ORGANIZED CRIME. *Lex Humana*. 2023. v. 15, n.1. ISSN 2175-

0947. URL: https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2455/3429 (Web of Science Core Collection)

2. Черниш Ю.П. Типологія організованих злочинних угруповань у сфері контрабанди культурних цінностей. *Правові новели:* науковий юридичний журнал. Видавничий дім «Гельветика». № 24. 2024. С. 324-329. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/24_2024/45.pdf

3. Черниш Ю.П. Види та класифікація культурних цінностей як предмету контрабанди. *Право і суспільство:* науковий журнал. № 6. 2024. С. 346-353. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/6_2024/52.pdf

4. Черниш Ю.П. Комплексний підхід до розуміння сутності культурних цінностей у контексті криміналістичного забезпечення розслідування контрабанди. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал».* Видавничий дім «Гельветика». № 4. 2025. С. 628-631. URL: http://lsej.org.ua/4_2025/154.pdf

5. Аркуша Л.І., Черниш Ю.П. Особливості виявлення контрабанди культурних цінностей у сучасних умовах: теоретико-методологічний підхід. *Право і суспільство:* науковий журнал. № 3. Т. 2. 2025. С. 650-657. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_2/90.pdf

6. Черниш Ю.П. Психолого-криміналістичний портрет (профіль) контрабандиста культурних цінностей. *Правові новели:* науковий юридичний журнал. Видавничий дім «Гельветика». № 25. 2025. С. 418-425. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/25_2025/55.pdf

7. Черниш Ю.П. Предмет злочинного посягання при контрабанді культурних цінностей. *«30 років Закону України «Про судову експертизу»»:* сучасний стан та перспективи вдосконалення : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 лютого 2024 року) / відп. ред. А. Черемнова. Одеса: Видавництво «Юридика». 2024. С. 303-306.

8. Черниш Ю.П. Деякі особливості дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів:* матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2024. С. 553- 554. (1000 с.)

9. Черниш Ю.П. Культурні цінності як засіб розрахунку у злочинному середовищі. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в період воєнного стану*: Міжнародна науково-практична конференція. Науково-дослідний інститут публічного права, 17 травня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 360-362 (372 с.)

10. Черниш Ю.П. Класифікація культурних цінностей: криміналістичний аспект. *Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час : матеріали міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 16 травня 2025 р.).* Одеса, 2025. С.735-738.

11. Черниш Ю.П. Особливості взаємодії слідчого зі спеціалістами та експертами під час розслідування контрабанди культурних цінностей. *Судова експертиза: європейська інтеграція та цифрова трансформація:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, Кишинів, Київ, Одеса, 5 листопада 2025 року): тези доповідей. Львів : Видавництво «Растр 7», 2025. С. 463-465.

12. Черниш Ю.П. Особливості використання консультацій спеціаліста під час розслідування контрабанди культурних цінностей. *Експертне забезпечення розслідування організованої злочинності: міжнародний досвід та національна практика:* збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 27 листоп. 2025 р. / [орг. комітет: С. Ківалов, М. Аракелян, О. Катарага, Д. Кішко, Д. Колодін, А. Колодіна, Л. Аркуша та ін.]; Нац. ун-т Одеськ. юрид. акад. кафедра криміналістики, суд. експертиз та поліграф.; Нац. центр суд. експерт. при Міністер. юстиц. Респуб. Молдова; Одеськ. Наук.-дослідн. ін-т суд. експер. Міністер. юстиції України. Одеса: НУ «ОЮА», 2025. С. 251-255.

Комісія вважає, що представлені матеріали, отримані на основі проведеного самостійного наукового дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень та практичну значимість, можуть бути використані в освітньому процесі Національного університету «Одеська юридична академія», зокрема, під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Тактико-психологічні засади слідчої діяльності», «Проведення слідчих (розшукових) дій», «Психофізіологічна діагностика та негласні методи розслідування», «Забезпечення законності проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій».

Члени комісії: **Людмила КУЗНЕЦОВА**

Олександр ТОРБАС

Дмитро ЦЕХАН

Юлія ГРЕСЬ